

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
МАГІСТРА

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ
У СУЧАСНОМУ СЛАВІСТИЧНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Виконала студентка 2 курсу, гр. 8.0352-пмк
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.033 «Слов'янські мова та література
(переклад влючно), перша – польська»
освітньо-професійної програми програми
«Переклад та міжкультурні комунікації»
_____ Н.Д.Демченко

Керівник _____ доц. Бондаренко І. С.

Рецензент _____ доц. Горбач Н. В.

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *слов'янської філології*
Освітній рівень *магістр*
Спеціальність *035 «Філологія»*
Спеціалізація *035.033 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша –польська»*
Освітня програма *«Переклад та міжкультурні комунікації»*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
слов'янської філології
Павленко І. Я.

“ ___ ” _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Демченко Наталі Дмитрівни

1. Тема роботи: *Особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі*
керівник роботи *Бондаренко І.С.* к. філол. н, доцент,
затверджені наказом ЗНУ від 10 травня 2023 року № 693-с.
2. Термін подання студентом роботи – 16.11.2023 р.
3. Вихідні дані до роботи: тексти художніх творів українською та польською мовами, монографії та статті, присвячені аналізованій проблемі.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
 - 1) визначити теоретичну базу й термінологічний апарат наукового дослідження;
 - 2) розглянути становлення й сутність САМОТНОСТІ як лінгвокультурологічного концепту;
 - 3) дослідити генезу роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та роману «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського;
 - 4) з'ясувати особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Бондаренко І.С.	07.10.2022	07.10.2022
Перший, другий розділ	Бондаренко І.С.	20.02.2023	20.02.2023
Третій розділ	Бондаренко І.С.	29.05.2023	29.05.2023
Висновки	Бондаренко І.С.	25.09.1023	29.05.2023

6. Дата видачі завдання 10.05.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів написання дипломної Роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Травень-червень 2023 р.	виконано
2	Аналіз науково-критичної літератури з обраної проблеми	Липень 2023 р.	виконано
3	Вступ	Серпень 2023 р.	виконано
4	Теоретичні засади та метамова дослідження концепту САМОТНІСТЬ.	вересень 2023 р.	виконано
5	Репрезентація концепту САМОТНІСТЬ у лінгвістичній парадигмі української та польської художньої мови.	Жовтень 2023 р.	виконано
6	Вербалізація емоційного концепту САМОТНІСТЬ у сучасній українській і польській літературі.	Жовтень 2023 р.	виконано
7	Висновки	листопад 2023 р.	виконано
8	Оформлення роботи	листопад 2023 р.	виконано
9	Захист роботи	грудень 2023 р.	

Студент(ка)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ І. С. Бондаренко
(підпис)

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ І. Л. Мацегора
(підпис)

РЕФЕРАТ

Текст кваліфікаційної роботи магістра 92 сторінки, 63 джерела.

Об'єкт дослідження – вербалізований у художньому дискурсі концепт САМОТНІСТЬ.

Предмет дослідження – лексико-семантична репрезентація концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі, зокрема в українській і польській літературі (на матеріалі романів «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського).

Мета роботи – дослідження репрезентації концепту САМОТНІСТЬ як структурно та змістовно складного вербалізованого мисленнєвого конструкту людської свідомості в єдності його понятійного, образного та ціннісного компонентів.

Під час написання роботи передбачається виконання таких ЗАВДАНЬ:

1) визначити теоретичну базу й термінологічний апарат наукового дослідження;

2) розглянути становлення й сутність самотності як лінгвокультурологічного концепту;

3) дослідити генезу роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та роману «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського;

4) з'ясувати особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі.

Актуальність роботи обумовлена пильною увагою сучасної лінгвістики до проблеми концептуалізації світу (зовнішнього та внутрішнього), а також особливим інтересом до проблеми відображення в мові концептів внутрішнього світу людини й збільшення наукового інтересу до вивчення вербалізації концептів як на матеріалі однієї мови, так і при зіставленні кількох мов, особливо близьких.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є однією з перших спроб дослідження мовної репрезентації концепту САМОТНІСТЬ, його характеристики в сучасній українській і польській літературі (на матеріалі романів «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського).

Методи дослідження – гіпотетико-дедуктивний метод, метод аналізу словникових дефініцій, компонентний аналіз, ономаціологічний аналіз контекстуальний аналіз.

Сфера застосування: матеріали роботи можуть бути використані при підготовці лекційних курсів із порівняльного літературознавства, теорії літератури, історії національних літератур (української та польської)

Ключові слова: КОНЦЕПТ, КАРТИНА СВІТУ, ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ, ЕКСПРЕСІВНІСТЬ, КОНОТАЦІЯ, МЕТАМОВА, ДИСКУРС.

ABSTRACT

Magister qualification work «Peculiarities of the linguisticization of the concept of LONELINESS in modern Slavic artistic discourse» contains 92 pages. To perform the work 63 scientific sources were treated.

Object of research – the concept of LONELINESS is verbalised in artistic discourse.

The subject of research is a lexical and semantic representation of the concept of LONELINESS in modern slavic artistic discourse, in particular in ukrainian and polish literature.

The aim of the work is to study the representation of the concept of LONELINESS as a structurally and meaningfully complex verbalised thought construct of human consciousness in the unity of its conceptual, figurative and value components.

Tasks:

1) determine the theoretical basis and terminological apparatus of scientific research;

2) consider the formation and essence of LONELINESS as a linguocultural concept;

3) investigate the genesis of the novel "Stone in the middle of the garden" by Volodymyr Lys and the novel "Loneliness on the web" by Janusz Leon Vishnevsky;

4) find out the features of the linguisticisation of the concept of LONELINESS in modern slavic artistic discourse.

The aim of the work is due to the close attention of modern linguistics to the problem of conceptualisation of the world (external and internal), as well as a special interest in the problem of reflection in the language of the concepts of the inner world of man and an increase in scientific interest in the study of the verbalisation of concepts both on the material of one language, and when comparing several languages, especially close ones.

The novelty of the work is that it is one of the first attempts to study the linguistic representation of the concept of loneliness, its characteristics in modern ukrainian and polish literature.

Methods of research – hypothetico-deductive method, method of analysis of dictionary definitions, component analysis, onomasiological analysis contextual analysis.

The scope: materials of the work can be used in the preparation of lecture courses in comparative literature, theory of literature, history of national literatures (ukrainian and polish)

Structure of work: the study consists of an introduction, two sections with subdivisions, conclusions and a list of used literature.

Key words: CONCEPT, WORLD PICTURE, PSYCHOLOGIZATION, EXPRESSIVENESS, CONNOTATION, METALANGUAGE, DISCOURSE.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТАМОВА ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ.....	13
1.1 Визначення феномена «концепт» в сучасній лінгвістиці.....	13
1.2 Лінгвокультурологічний підхід до тлумачення концепту САМОТНІСТЬ.....	27
1.3 Комунікативно значуща <i>самотність</i> як одиниця комунікативного акту: її концептуалізація та вербалізація.....	33
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2	
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ	48
2.1 Місце концепту САМОТНІСТЬ в системі людських емоцій і станів.....	48
2.2 Семантична структура емоційного концепту САМОТНІСТЬ у сучасній українській і польській літературі.....	57
2.3 Аксиологічні особливості емоційного концепту САМОТНІСТЬ ...	68
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3	
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	70
3.1 Вербалізація концепту САМОТНІСТЬ у сучасній українській літературі (на матеріалі роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса)...	70
3.2 Вербалізація концепту САМОТНІСТЬ у сучасній польській літературі (на матеріалі роману «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського).....	79
Висновки до розділу 3.....	96
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	101

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕК – емоційний концепт

ЕКС – емоційна концептосфера

ЗФІ – змістовно-фактуальна інформація»

ЗКІ – змістовно-концептуальної інформації

КА – концептуальний аналіз

ККС – концептуальну картину світ

КС – концептосфера

ЛСВ – лексико-семантичний варіант

ЛСП – лексико-семантичне поле

МКС – мовна картина світу

ВСТУП

Художня література ХХІ століття здебільшого має екзистенційне звучання: трагічні мотиви абсурду, ірраціональності буття, людської самотності, страху, страждання, відчаю стають визначальними в багатьох національних літературах. Особливо відчутна тенденція «екзистенціалізації» у добу постмодернізму. Це закономірно: актуалізація мотивів абсурдності об'єктивного світу, відчуження індивідуального буття людини, мотивів смерті, апокаліпсису й подібне перманентно відбувається як у кризові періоди розвитку суспільства, так і в періоди занепаду певних культурних епох.

Упродовж останніх десятиліть спостерігається активізація наукової уваги до тих явищ і процесів, що тісно пов'язані з людським чинником. Це насамперед зумовлено антропоцентризмом і дискурсцентризмом сучасних наукових парадигм, зокрема й лінгвістичної. Наслідком розробки низки не досліджуваних раніше проблем стала поява нових мовознавчих дисциплін, таких як лінгвопрагматика, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, когнітивна семантика, теорія мовної комунікації, лінгвістика тексту, лінгвоекологія, і сприйняття мовознавства як інтегрованої з іншими макронауки.

Антропоцентричний підхід сучасної лінгвістичної парадигми зумовлює визначення шляхів і способів вербального відображення внутрішнього стану людини, одним з яких є самотність. Крім того, самотність вважається характерною рисою постмодерністської епохи. І сучасні вчені дедалі частіше цікавляться лінгвокогнітивним складником емоційних станів (Г. Огаркова, Г. Харкевич). У працях лінгвопоетологів САМОТНІСТЬ вивчають: як інтертекстему авторського світобачення (О. Переломова), емоційний стан персонажу (Ю. Лісова), концептуальну єдність у художній картині світу окремих письменників (О. Байоль, О. Корабльова), складник лінгвокультурологічного концептуального простору (Н. Подзолкова) [36].

Окрім теоретичних розробок, з'явилася велика кількість робіт, у яких представлені конкретні описи тих чи інших концептів. Незважаючи на це,

своєчасним і важливим є звернення до вивчення концептуалізації та вербалізації саме САМОТНОСТІ як з огляду на його приналежність до базових емоцій, так і на те, що ця негативна емоція майже не розглядалась у інтонаційному плані. Окрім цього, **актуальність** дослідження обумовлена пильною увагою сучасної лінгвістики до проблеми концептуалізації світу (зовнішнього та внутрішнього), а також особливим інтересом до проблеми відображення в мові концептів внутрішнього світу людини й збільшення наукового інтересу до вивчення вербалізації концептів як на матеріалі однієї мови, так і при зіставленні кількох мов, особливо близьких.

Наукове дослідження присвячене вивченню лексико-семантичного поля концепту САМОТНІСТЬ, що представляє мікросистему лексико-семантичного поля «емоції» в українській і польській мовах. Вибір цього концепту в якості об'єкта дослідження продиктований, в першу чергу тим, що, семантичне поле емоцій займає значне місце в лексико-семантичній системі будь-якої мови.

Теоретична база дослідження ґрунтується на основних положеннях когнітивної та антропоцентричної лінгвістики розроблених в працях Л. Бабенко, С. Аскольдов, Н. Болдирєва, а також праць присвячених опису, вивченню та структуризації окремих концептів: А. Вежбицька, Н. Демченко, В. Карасик, Ю. Лотман, Л. Гайдученко. Концепт як наукова проблема становить предмет зацікавлень філософів і лінгвістів Н. Арутюнової, Л. Безсонової, І. Бехти, І. Бондаренко, А. Вежбицької, Ю. Громика, С. Дроздової, В. Жайворонка, В. Іващенко, В. Карасика, В. Колесова, О. Кубрякової, В. Маслової, С. Нікітіної, Н. Слухай, Ю. Степанова, Й. Стерніна, Р. Фрумкіної.

Емоційна лексика й лексика, що позначає емоції, були і є предметом пильної уваги вчених, які вивчають проблеми системної лінгвістики, а також дослідників, що займаються питаннями когнітивної лінгвістики й психолінгвістики. Серед них, наприклад, Ю. Апресян, І. Бондаренко, Р. Бервік, А. Вежбицька, В. фон Гумбольдт, В. Гак, Ф. Голдман-Айсман, Н. Демченко, А. Жовківський, Л. Йорданська, І. Ковтунова, А. Смирницький, Д. Шмельов.

У лінгвістиці вже давно не викликає суперечок факт, що мова – суспільне явище, тісно пов'язане з історією та культурою його носіїв. На сучасному етапі

розвитку лексикографії та перекладознавства в зв'язку з розвитком міжкультурної комунікації, культурологічний аспект дослідження мови набуває особливого значення.

Обравши для дослідження романи українського письменника Володимира Лиса та польського – Януша Леона Вишневського, отримуємо основу для типологічного вивчення сучасних концептуально-композиційних схем, їх комплексного осмислення.

Серед найважливіших концептів у структурі української та польської концептуальної картини світу (ККС) виділяється емоційний концепт (ЕК) САМОТНІСТЬ, що концентрує інформацію про емоцію самотності та способи й засоби її вербальної репрезентації [43]. Із огляду на те, що однією з основних проблем лінгвістики є дослідження тематично організованих груп одиниць, структурованих на основі польового принципу у межах інтерпретаційного поля певного концепту [3; 4; 34], інтерес представляє вивчення номінативного простору «самотність» сучасної української та польської мови, конституанти якого відбивають різноманітні категоріальні аспекти ЕК САМОТНІСТЬ. Опис структурованого ним семантичного фрагменту сучасної української та польської мови дозволяє глибше пізнати загальні механізми й принципи вербального втілення емоційних смислів взагалі й самотності зокрема, розкрити системні закономірності одиниць на позначення ЕК САМОТНІСТЬ, сприяє розширенню меж наукового знання про концептуальну та мовну (МКС) картини світу слов'янської групи.

Об'єктом дослідження є вербалізований у художньому дискурсі концепт САМОТНІСТЬ, а **предметом** наукового осмислення – лексико-семантична репрезентація концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі, зокрема в українській і польській літературі (на матеріалі романів «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського).

Метою дослідження є дослідження репрезентації концепту САМОТНІСТЬ як структурно та змістовно складного вербалізованого мисленнєвого конструкту людської свідомості в єдності його понятійного, образного та ціннісного

компонентів на матеріалі романів «Камінь посеред саду» українського письменника Володимира Лиса і «Самотність в Мережі» польського автора Януша Леона Вишневського.

Окреслена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) визначити теоретичну базу й термінологічний апарат наукового дослідження;
- 2) розглянути становлення й сутність самотності як лінгвокультурологічного концепту;
- 3) дослідити генезу роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та роману «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського;
- 4) з'ясувати особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному художньому дискурсі.

Гіпотезою дослідження можна вважати положення про те, що ціннісний компонент лінгвокультурного концепту САМОТНІСТЬ специфічно вербалізується в українській і польській мовах за допомогою різних мовних одиниць.

Мета та завдання роботи зумовили вибір основних **методів** дослідження, серед яких використовувалися: *гіпотетико-дедуктивний метод*, який визначив добір фактичного матеріалу; *метод аналізу словникових дефініцій*, застосований для виявлення особливостей мовних засобів репрезентації ЕК САМОТНІСТЬ у сучасній українській і польській мовах; *компонентний аналіз*, здійснений для встановлення семантичного обсягу одиниць сучасної української та польської мови, що вживаються для номінації самотності; *ономасіологічний аналіз* використано для встановлення відношення лексичної одиниці до позначеного фрагменту об'єктивної реальності; *контекстуальний аналіз*, спрямований на визначення змісту номінативних одиниць на позначення самотності, що використовуються у текстах сучасної української та польської художньої прози.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є однією з перших спроб дослідження мовної репрезентації концепту САМОТНІСТЬ, його характеристики в сучасній українській і польській літературі (на матеріалі романів «Камінь посеред саду» Володимира Лиса та «Самотність в Мережі» Януша Леона Вишневського).

Теоретична значущість праці полягає у тому, що аналіз концепту САМОТНІСТЬ (установлення когнітивно-семантичних характеристик засобів вербалізації) є внеском у розробку теоретичних питань концептології й може використовуватись для лінгвокогнітивного й когнітивно-дискурсивного дослідження концептів у мовах.

Теоретична значущість полягає в подальшій розробці окремих питань теорії номінації, зокрема, механізмів та принципів іменування таких абстрактних феноменів, як емоції. Висновки щодо структурних та семантичних властивостей мовних одиниць представлення ЕК САМОТНІСТЬ в сучасній українській і польській мовах, а також системності їхньої організації та специфіки функціонування у творах сучасної української та польської художньої прози є внеском у теорію концептуальної та лексичної семантики.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані при підготовці лекційних курсів із порівняльного літературознавства, теорії літератури, історії національних літератур (української та польської).

Апробація дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на XX Міжнародній конференції з актуальних проблем лінгвістичних досліджень «Мова, думка, людина», присвяченої пам'яті й з нагоди 95-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора Лідії Андріївни Лисиченко (Харків, 23-24 березня 2023 року) у доповіді «Репрезентація концепту САМОТНІСТЬ у лінгвістичній парадигмі української та польської художньої мови» та опубліковано у фаховій статті категорії Б «Лінгвалізація концепту «САМОТНІСТЬ» у сучасному українському художньому дискурсі (на матеріалі роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса). *АКАДЕМІЧНІ СТУДІЇ. СЕРІЯ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»*, (2), 3-13. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.1>

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТАМОВА ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ

1.1. Визначення феномена «концепт» у сучасній лінгвістиці

У світлі сьогоденної антропоцентричної парадигми лінгвістики проблема взаємодії мови й культури набуває особливої актуальності. Мова акумулює надбання культури етносу, тому в ній втілені світогляд народу, його досвід, традиції тощо. Важливим терміном для дослідження взаємодії мови і культури є концепт.

Сучасна лінгвістика позначена багатовекторністю досліджень, що спричинене новою парадигмою наукового знання, постульованого наукою кінця ХХ – поч. ХХІ ст. Наслідком цього є поява низки наук, а саме етно-, соціо- та психолінгвістики, лінгвокультурології й лінгвоконцептології, лінгвоекології, когнітивної семантики, дискурсології, комунікативної лінгвістики та ін., для яких спільним є орієнтація на тріаду «людина – мова – культура». Унаслідок антропоцентричності як пріоритетного принципу дослідження мова розглядається як «засіб концентрованого осмислення колективного досвіду, який закодовано в усьому багатстві значень слів, фразеологічних одиниць, загальновідомих текстів, формульних етикетних ситуацій тощо» [22].

Мова є складовою частиною культури, є її найважливішим сховищем колективного досвіду [44]. Ще мовознавці Празької школи зауважували, що мова та суспільство перебувають у стосунках складної взаємодії та взаємовпливу [28]. Протягом останнього двадцятиліття відбулося усебічне та якісне розширення меж аналізу мовних явищ у поєднанні із соціо-психологічними факторами. Лінгвістична наука сьогодення характеризується комплексним підходом до аналізу того чи іншого об'єкту дійсності, що зумовлено інтенсифікацією інтеграції різноманітних областей знань – від семантики до лінгвокультурології як прагматичної дисципліни [2].

Нові наукові підходи плідно розробляють вітчизняні й іноземні лінгвісти, що працюють у різних напрямках психолінгвістики (О. Залевська, Ю. Караулов,

В. Петренко), етнолінгвістики (І. Голубовська, М. Дмитренко, В. Жайворонок, О. Селіванова, Н. Сукаленко), соціолінгвістики (А. Баранов, А. Вежбицька, Л. Масенко, Г. Мацюк, Л. Ставицька, В. Ужченко), лінгвокультурології (С. Воркачов, В. Карасик, О. Левченко, В. Ужченко), когнітивної семантики (С. Жаботинська, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, О. Селіванова, Ч. Філлмор), лінгвоконцептології (К. Голобородько, Н. Демченко, Л. Лисиченко, О. Маленко, В. Маслова, А. Приходько, Т. Радзієвська, Л. Чернейко), дискурсології (В. Кононенко, І. Шевченко), комунікативної лінгвістики (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Т. Космеда, О. Морозова, Т. Осіпова, Т. Радзієвська), лінгвоекології (Я. Волкова, С. Іонова, Н. Панченко, О. Сковородников та ін.). Розвиток когнітивних досліджень активізували й поглибили теоретичні й практичні напрацювання українських лінгвістів (Ю. Громик, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Калашника, Є. Карпіловської, М. Кочергана, В. Левицького, Л. Лисиченко, О. Мельничука, В. Німчука, Л. Полюги, Н. Слухай, Н. Сукаленко, В. Ужченка, Д. Чижевського та ін.).

С. Аскольдов (один із засновників учення про концепт) у статті «Концепт і слово» (1928) розвинув теорію середньовічних номіналістів про те, що «індивідуальне уявлення виступає заступником усього родового обсягу» [8]. Відповідно до цієї ідеї, між індивідуальним уявленням і концептом існує спільність (не тотожність), – функція заступництва є основною функцією концепту. «Щоб наблизитись до з'ясування природи концептів, необхідно вловити найістотнішу їх сторону як пізнавальних засобів. Цю сторону ми бачимо у функції заступництва. Концепт є мисленнєвим утворенням, яке заміщає нам у процесі думки невизначену кількість предметів одного роду» [8]. Причому, зауважує дослідник, концепт не завжди є заступником реальних предметів, він може заміщати окремі сторони предметів, реальні дії або, зрештою, різного роду мисленнєві функції.

Д. Лихачов, відштовхуючись від наукових розробок теорії концепту С. Аскольдова, актуалізує думку про те, що у свідомості носія мови концепт замінює значення слова. Але наголошує, що концепти виникають у свідомості людини не тільки як «натяки на можливі значення», «алгебраїчне їх вираження», але і як відгуки

на попередній мовний досвід людини в цілому – поетичний, прозовий, науковий, соціальний, історичний тощо. «Концепт не тільки підміняє собою значення слова і тим самим знімає розбіжності, відмінності в розумінні значення слова (чим полегшується спілкування), але певною мірою і розширює значення, залишаючи можливості для співтворчості, домислювання, «дофантазування» і емоційної аури слова» [16]. Зважаючи на це, концепт – це не просто алгебраїчне позначення, це не знак і не символ. Концепти, будучи «посланнями», можуть по-різному сприйматися адресатами.

Пізнавальні стратегії концепту проявляються у сфері взаємоперетину термінів «концепт» і «поняття». «Концепт» є калькою з латинського слова «conceptus» («поняття»). У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» В. Ярцевої терміну «поняття» дається синонім «концепт». «Поняття (концепт) – явище того ж порядку, що й значення слова, але розглядається в дещо іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відносин і форм, досліджуваних як у мовознавстві, так і в логіці» [24]. Суттєву розбіжність між концептом і поняттям виявляє В. Телія. «Крім поняття і смислу, в опис знакового відношення повинно бути введено поняття концепту, екстенсіоналом якого є типовий образ (прототип, або гештальт-структура), за допомогою якого формується як сам концепт, так і умови його референції. Поняття, за дефініцією, – це тільки суттєві ознаки об'єкта, тому воно не забезпечує референції до несуттєвих ознак; смисл – це, як уже мовилось, – відображення конкретної ситуації з усіма притаманними їй подробицями в тих чи інших модальних «рамках»; прототип відповідає деякій універсальній або культурно-національній формі знань, він кореспондує з поняттям і формує зміст і умови референції» [18]. Різність між концептом та поняттям, таким чином, є безумовною. Поняття відображає лише найбільш загальні, істотні (логічно сконструйовані ознаки предметів і явищ), концепт – будь-які, не обов'язково істотні ознаки об'єктів. За визначенням В. Колесова, «концепт – вихідна точка семантичного наповнення слова і кінцева межа розвитку» [18].

Автори «Короткого словника когнітивних термінів» тлумачать концепти як

ідеальні абстрактні одиниці, смисли, якими оперує людина в процесах мислення й які виражають зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї діяльності людини й процесів пізнання нею навколишнього світу у вигляді певних одиниць, «квантів знання» [10]. Зміст концептів включає інформацію про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про той чи інший фрагмент світу. Концепти зводять усе різноманіття спостережуваних явищ до чогось єдиного, під певні, вироблені суспільством категорії і класи. Концепт сприймається як глобальна розумова одиниця. Концепт, із такого уможливленого аспекту, «у мові репрезентується лексемами, фразеосполученнями, словосполученнями, реченнями, текстами і сукупностями текстів. Розглянувши мовні вирази концепту, ми можемо отримати уявлення про його зміст у свідомості носіїв мови» [13].

Особливої уваги заслуговує дослідження належності концепту до етнокультурного світу людини. Семантичний його зміст при цьому інтерпретується в контексті думки носія мови як етнокультурна репрезентація. Пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливість менталітету носія мови. «Концепт являє собою вираження етнічної специфіки мислення, і його вербалізація зумовлена лінгвокогнітивно етнокультурно маркованою асоціативною компетенцією носія концептуальної системи» [19].

Також концепт витлумачують як «мікромодель культури, він породжує її і породжується нею. Виступаючи «згустком культури», концепт є екстралінгвістичним, прагматичним, тобто позамовною інформацією» [38]. або як «умовно-ментальну одиницю» і виділяє в ньому насамперед примат цілісного ставлення до об'єкта, який відображається [16]. Формування концепту представлено ним як процес співвіднесення результатів досвідного пізнання дійсності з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами, вираженими в релігії, мистецтві тощо.

Деякі науковці визначають концепти як первинні культурні знання, що виражають об'єктивний зміст слів і мають смисл, та стверджує, що вони транслуються в різні сфери буття людини, зокрема, у сфери поняттєвого, образного та діяльного освоєння світу [16].

Концепт, таким чином, може розглядатися і як категорія, зумовлена детермінованими ментальними утвореннями, які мають безпосередньо стосуються цінностей, ідеалів, установок етносів і в яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру та світосприйняття.

Загалом, розглянувши три основних напрямки, або підходи, до розуміння концепту: лінгвістичний (представлений точкою зору С. Аскольдова, Д. Лихачова, В. Колєсова, В. Телії), когнітивний (заснований на розумінні концепту З. Попової, І. Стерніна), культурологічний (сформульований відповідно до пояснень концепту В. Карасика, Г. Слишкіна, Ю. Степанова, Т. Фесенко), отримуємо базову систему знань про його природу, яку можемо застосувати й до літературознавчого осмислення суті концепту художнього твору. Так, мовна особистість художнього тексту усвідомлюється як мовна особистість автора, що характеризується специфікою своєї мовної картини світу й словника, який складає основу цієї картини. Концепт, виражений в слові – первинний, під час аналізу може доповнюватися вторинним концептом, вираженим у вторинних значеннях, позиції персонажа, інтенції автора. Адже саме концепт вміщує зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї діяльності людини (в нашому випадку автора) і процесів пізнання нею (ним) навколишнього світу. При цьому концепт репрезентує не лише особистий досвід автора, але і його належність до певного національного та етнокультурного середовища. Окрім того, концепти діалогічні, оскільки пов'язані з безліччю одночасно значущих точок зору. Автор може адресувати свої твори читачам потенційним, віддаленим від нього в часі й просторі.

Загалом, поділ трактувань концепту на лінгвістичний, когнітивний, культурологічний, вочевидь, є умовним, бо ж усі вищезгадані точки зору пов'язані між собою і не протиставляються одна одній. Концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто в кінцевому рахунку на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи відрізняються векторами відносно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до

індивідуальної свідомості. Виникаючи не безпосередньо із значення слова, концепт виступає результатом зіткнення словникового значення слів із особистим і національним досвідом людини, тобто концепт дорівнює сумі лексичного значення і досвіду мовної особистості.

Літературознавчі пошуки у площині проблеми концепту можна розпочати з підходу, який представили В. Зінченко, В. Зусман, З. Кірнозе. «Системно-синергетичний підхід виходить з самоподібності, фрактальності макросистеми й мікросистеми. Макросистема – це література. Мікросистема – концепт. У рамках системно-синергетичного підходу художній концепт можна розглядати як одиницю комунікації в системі «література». Найближчим чином концепт можна визначити як смисл. Концепт – це смисл, а не значення знака (або поєднання знаків) в художній комунікації» [13].

Між внутрішньою формою слова і його базовим значенням, вказують дослідники, існує напруга, яку можна витлумачити таким чином: «концепт» містить одночасно 1) «загальну ідею» якогось ряду явищ у розумінні певної епохи і 2) етимологічні моменти, що проливають світло на те, яким чином загальна ідея «зачинається» в безлічі конкретних, одиничних явищ. «Концепт – одночасно і індивідуальне уявлення, і спільність. Таке розуміння концепту зближує його з художнім образом (символом), який містить у собі узагальнювальні і конкретно-чуттєві моменти. Смысловое коливання між поняттєвим і чуттєвим, образним полюсами робить концепт гнучкою, універсальною структурою, здатною реалізовуватися в дискурсах різного типу» [28].

Концепт художнього тексту, отже, – складна змістовна структура, у якій зливаються воедино індивідуально-авторське розуміння і традиція суспільного розуміння даного концепту, включеність його в історико-культурний контекст конкретної епохи. Подібно до системи «література», концепт відкритий, нестійкий, нестабільний. Виражаючи не значення, а контекстуальний зміст, концепт постає як мікромодель системи «література».

Протиставляючи художні концепти (у галузі мистецтва) і пізнавальні концепти (у галузі науки), підкреслюємо, що в художній творчості та сприйнятті слово

відіграє істотно іншу роль, ніж у пізнанні. Там воно виконує переважно номінативну або дефінітивну функцію, тобто є або засобом чіткого позначення й тоді воно простий знак, або засобом логічного позначення, тоді воно науковий термін. У цій ролі слово має невелику (або не має жодної) спорідненості зі своїми внутрішніми смислами. «У мистецтві воно здебільшого символ, тобто щось, що має внутрішній органічний зв'язок зі своїм значенням» [2].

Художній твір, взятий у цілому, індивідуальний, але, розглядаючи його за частинами, не можемо не помітити, що ці частини завжди сумують невизначені обсяги чогось однорідного. Звичайно, це однорідне не має чітких логічних меж. У такій розпливчастості і полягає головна відмінність художніх концептів від концептів пізнання. Інша їх відмінність стосується психологічної складової. «До концептів пізнання не домішуються почуття, бажання, загалом ірраціональне. Художній концепт найчастіше є комплексом того й іншого, тобто поєднанням понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів. Було б помилково стверджувати, що яка-небудь психологічна категорія є для художніх концептів свідомо сторонньою» [2].

Художні концепти, на думку О. Воробйової, потрібно аналізувати як «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [8]. Вони є символами, емблемами, які чітко вказують на ситуацію, контекст, знання, що їх породили. «Концепт оточений емоційним, оцінним, експресивним ореолом; це той «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, котрий супроводжує слово і поняття, виражене ним» [20].

Уважаємо, концептуалізація, або методика експлікації концептуалізованого поля художнього тексту, заснована на семантичному виведенні її компонентів із сукупності мовних одиниць, які розкривають одну тему, мікротему. Концептуальний простір тексту, таким чином, формується на високому рівні абстракції – на основі злиття, зближення, стягнення спільних ознак концептів, репрезентованих на поверхневому рівні тексту словами й виразами одного семантичного поля. «Ключовий концепт являє собою ядро індивідуально-авторської художньої картини світу, втіленої в окремому тексті або в сукупності текстів одного автора» [8]. Кожен літературний

твір – індивідуально-авторський спосіб сприйняття й організації світу, тобто приватний варіант концептуалізації світу. Виражені в літературно-художній формі знання автора про світ є системою уявлень автора, які спрямовуються адресатові (читачеві). У такій системі, поряд із універсальними, загальнолюдськими знаннями, існують унікальні, непересічні, іноді парадоксальні знання автора. «Ступінь відповідності універсальних та індивідуально-авторських знань у художній картині світу тексту може бути різною: від повного збігу, тотожності – до різючого незбігання, цілковитої розбіжності» [8].

Концепт формується поступово. Усе, що вводиться в текст, функціонує в ньому, відбувається задля досягнення єдиної мети – творення концепту. Природнім видається, що формульована ідея твору виступає його концептом. Однак є твори без сюжету, без теми, яку можна легко виокремити, але творів без концепту немає. Втілення соціальної, моральної, естетичної ідеї – концепту – художніми засобами лежить в основі творчого процесу. Тому обов'язкову наявність концепту, концептуальність художнього тексту можна вважати його основною категорією. Щоб реконструювати концепт, інформаційний потік художнього твору потрібно розкласти на пласти. Перший пласт – «змістовно-фактуальна інформація» (ЗФІ) [18] – «складає матеріальну основу повідомлення, розвивається лінійно і розгортає зміст твору» [18].

Водночас «ЗФІ – не ціль, а засіб формування глибинного пласту – змістовно-концептуальної інформації (ЗКІ)» [18]. Укладення ЗФІ приводить до формулювання теми твору, укладення ЗКІ – його ідеї. ЗФІ та ЗКІ – два взаємопов'язані способи експліцитного вираження. Закономірно, що одні фрагменти тексту дають більше інформації для формування ЗКІ, інші є менш концептуально важливими. Третій інформаційний пласт – імпліцитний, підтекстовий. «Нерідко вони мають більше значення для формування концепту, ніж експліцитний лінійний виклад» [18].

Аналіз концептуального простору тексту, за лінгвістичним підходом, проводиться через посередництво психолінгвістики й традиційної стилістики. Психолінгвістичні експерименти, спрямовані на дослідження смислового сприйняття мовного повідомлення і тексту, підтверджують, що читач сприймає текст

концептуально, в його смисловій цілісності. «При цьому в процесі розуміння тексту відбувається компресія його змісту, що веде до укрупнення, об'єднання текстових фрагментів у смислові блоки на основі спільних семантичних домінант, які згодом (під час сприйняття) постають у наборі ключових слів (у кількості від 4-5 до 15-19)» [10].

До формування концептуального простору тексту лінгвісти залучають і так звані «передтекстові пресупозиції» [10]. До них належать ім'я автора, жанр твору, час його написання тощо. Відзначаємо особливу роль письменників у створенні концептосфери, що до концептосфери входять навіть назви творів, які через свої значення породжують концепти.

Загалом, у лінгвістиці сконструйовано такий алгоритм концептуального аналізу художнього тексту: 1) виділення передтекстових пресупозицій; 2) аналіз семантики заголовка та його семантичного радіуса в тексті; 3) проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення ключових слів тексту; 4) виявлення повторюваних слів, поєднаних парадигматично й синтагматично з ключовими словами, визначення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту; 5) аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів одного тематичного поля з різним ступенем експресивності; 6) опис концептосфери тексту, що передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких вживаються ключові слова – носії концептуального смислу, із метою виокремлення характерних рис концепту; 7) моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиціональної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближньої периферії (обраних асоціацій) і далекої периферії (суб'єктивно-модальних смислів) [8].

Літературознавче моделювання художніх концептів, на думку В. Ніконової, «вимагає застосування нового підходу для їх аналізу, який би відрізнявся від лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного, розробки комплексної методики їх дослідження, яка б поєднувала традиційні методи стилістичного, семіотичного, герменевтичного й інших аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму домінантного, концептуального методу інтерпретації художнього тексту» [28].

Однією з перших лінгвістичний зміст концепту як об'єкта зі світу ідеального,

який має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ, визначила А. Вежбицька [5]. Сучасна лінгвістична наука пропонує три основні підходи до розуміння концепту. Усі вони мають спільну основу: концепт – це зміст поняття, синонім смислу. Представники одного із трьох підходів до розуміння концепту наголошують на культурологічному аспекті цього поняття. Саму культуру розуміють як сукупність концептів і відношення між ними. Таке розуміння концепту визначає мові лише допоміжну, другорядну роль в оформленні згустків культури.

У іншому підході до розуміння концепту пропонується вважати семантику мовного знака єдиним засобом формування концепту. Особливість третього підходу визначається тим, що, концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є наслідком зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словами та дійсністю.

Концепт знаходить свою реалізацію в сукупності мовних засобів. Так само як саме ім'я концепту, а також мовні засоби, що прямо або побічно есплікується, уточнюючи й розвиваючи зміст концепту. Тому в дослідженнях застосовують метод концептуального аналізу, мета якого полягає: 1) у виявленні парадигми культурно-значущих концептів і описі їх концептосфери, тобто компонентів, що утворюють їх ментальне поле; 2) у визначенні змісту концепту: синонімів і дефініцій слова-імені, фразеологізмів, прислів'їв, приказок, афоризмів, структурних і семантичних моделей пропозицій, висловлювань і, нарешті, текстів, в яких представлений концепт. Всі ці репрезентації є джерелом знань про зміст того чи іншого концепту.

Окрім цього важливим є вивчення історії виникнення й розвитку окремих концептів. У зв'язку з цим в лінгвістиці використовують методи синхронійного і діахронійного опису концептів. Саме історичними змінами обумовлена «шарувата» структура концепту, оскільки на кожному історичному етапі актуальним стає один з безлічі смислів.

Формальним представником концепту є слово. У зв'язку з цим аналіз концепту і його складових завжди починається з аналізу структури слова, тобто його компонентного аналізу. Це метод дослідження змістовної сторони значущих одиниць мови розробляється в рамках структурної семантики й має на меті розкласти значення

на мінімальні семантичні складові [19]. При виконанні компонентного аналізу на основі словникових дефініцій виявляються характерні для досліджуваної мовної одиниці диференціальні ознаки.

На сьогодні існує безліч інтерпретацій тлумачення терміна «концепт». Існують різні погляди на розуміння концепту. За І. Штерн, концепт – інформаційна структура свідомості, що являє собою структуровану сукупність знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів [35]. За О. Селівановою, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії, п'яти психічних функцій [23].

Ознаками концепту є:

- неізолюваність, тобто зв'язність з іншими концептами;
- відкритість як невичерпність їхнього змісту;
- наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є вербальним фоном концепту;
- цілісність і нежорстка структурованість;
- динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новими знаннями, уточнюватися [23].

Із огляду на двоїсту сутність, концепти можуть бути як інформаційними структурами, так і прототипними категоріями. Моделювання концептуальних структур здійснюється в концептуальній лінгвістиці на ґрунті різних підходів.

Термін «концепт» є парасольковим, він «покриває» предметні галузі декількох наукових напрямів передовсім когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та переробки інформації [22].

Зазвичай, дослідники пропонують різні дефініції концепту. Так, науковці, які працюють у руслі лінгвокультурології, визначаючи концепт, вважають основним фактом етнокультурної обумовленості, а представники когнітивної лінгвістики роблять акцент передовсім на ментальній сутності концепту, його належності до

сфери свідомості індивіда.

У традиційному розумінні концепт тлумачать як формулювання, загальне поняття, думку. У мовознавстві це поняття, що стоїть за значенням слова (або декількома найближчими значеннями) [15].

На думку О. Чернейко, концепт не вичерпується поняттям, а охоплює увесь зміст слова як денотативний, так і конотативний, що відображає уявлення носіїв певної культури про характер явища, що стоїть за словом, взятим у різноманітності його асоціативних зв'язків. Таким чином, можна стверджувати, що концепт це вся інформація про певне поняття, що існує у свідомості носіїв мови.

Інше тлумачення концепту враховує і ментальну природу, і комунікативний характер цього поняття: концепт – це «термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини» [22].

Вартими уваги з приводу розуміння сутності концепту є таке твердження, що концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості і позасвідомого.

Принципова відмінність концепту полягає в тому, що він, будучи основою дослідження мови й культури, сам не знаходиться ні в мовній, ні в культурній сферах, ні в них обох одночасно. Концепт є ментальна одиниця, елемент свідомості.

В усіх концептах складаються ідеї, які виникали в різний час: згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [30].

На відміну від понять, концепти мисляться й переживаються. Концепти – це предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень.

Концепт можна розглядати як модель або конструктор, що заміщає об'єкт дослідження та створений з метою його вивчення. Опис сукупності концептів сприяє моделюванню системи цінностей. Образна складова концепту зв'язана зі способом пізнання дійсності,

Можна виділити деякі властивості концепту:

- концепт – це ментальна репрезентація, що визначає взаємозв'язок речей між собою;
- концепти – це ідеальні образи;
- концепт обов'язково позначається словом.

Концепти існують і в індивідуальній свідомості особистості, і в колективній свідомості групи. Концепти є одиницями свідомості й інформаційної структури, що відбиває людський досвід.

У лінгвістичній науці базова категорія концептуальної семантики визначається багатозначним терміном концепт, що трактується як ідеальна сутність, сформована в свідомості людини як глобальна, організована, розумова одиниця [32], багатомірне ідеалізоване утворення [27], що втілює культурно зумовлені уявлення етносу про світ та може опредмечуватися системою мовних засобів [16]. Концепт розглядається як репрезентант інформації [23].

На думку А. Залевської, семантично концепт являє собою таку абстракцію, що узагальнює значення ряду своїх реалізацій. До значеннєвої структури концепту належать усі ознаки поняття (ядро концепту), а також його вихідна форма (етимологія), стиснена до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації, уявлення, оцінки, переживання тощо [17].

Концепт – це така ментальна структура включає також усю комунікативно значущу інформацію, тобто когнітивну пам'ять слова його смислового наповненість, яка корелює з першопризначенням знаку й ціннісними орієнтирами етносу та прагматичний компонент пов'язаний із ілюктивною й експресивною функціями мови [8].

За нашими спостереженням, концепт як невід'ємна частина світогляду певного етносу є “згустком культури” в індивідуальній свідомості [35, 43], тим, у вигляді чого культура входить у ментальний світ особистості. «Крім того, за посередництвом концепту людина поринає у культуру, і, навіть, може впливати на неї» [23].

«Утворення та розвиток концептів є результатом мисленнєвого

конструювання предметів і явищ. Зазначений когнітивний процес кваліфікується як концептуалізація» [23]. Вона знаходиться у тісному зв'язку з «культурними» схемами, що були сформовані етносом у процесі його історичного розвитку, зумовлюючись такими факторами, як образне сприйняття, фізична взаємодія, ментальні образи та роль реалій у культурі [9] й «забезпечується роботою сенсорно-рецептивної, логіко-поняттєвої, емоційно-оцінної і ціннісно-моральної сфер свідомості» [23].

Оскільки для творення концептів важлива попередньо осмислена інформація, концептуалізація спирається на такий когнітивний процес, як категоризація, під котрою розуміють поділ зовнішнього та внутрішнього світів людини на категорії, які відображають знання про сутність її існування, а також віднесення до сформованих категорій явищ, об'єктів і процесів, що подібні певною мірою. Вона стає унікальним засобом отримання й утримання значного обсягу інформації, витрачаючи при цьому мінімум когнітивних зусиль, а також забезпечує наше просторове та часове орієнтування й ефективну інтерпретацію інформації про оточення, оскільки «канонізує» перцептивний досвід, задаючи першопочаткові параметри осмислення реальності. Розуміння ж ментальних образів вимагає виділення смислів та їхньої вербалізації [24].

Утворення категорії пов'язано з формуванням прототипу, навколо якого вона будується [19]. Прототип є концептом, що є сукупністю ознак, які дозволяють об'єднати споріднені поняття, виділити родо-видові протиставлення та проміжні категорії, що їх пов'язують.

Межі між категоріями є розмитими й рухомими, що є закономірним наслідком природи людського сприйняття й осмислення світу. Ця особливість уможливорює міграцію периферійних членів категорії, яка, із одного боку, забезпечує взаємозв'язок окремих категорій, а з іншого – пластичність загального категоріального апарату людини, пристосованого до потреб як наївного, так і наукового осмислення світу [19].

На думку О. Колесник, «предметний світ, осягнутий людиною на поняттєвому рівні, в ідеальній формі існує в системі мовних значень» [24], останні

виступають «засобом семантичної інтерпретації поняттєвого світу» [15]. Як зазначає В. Манахін, значення слова є «лінгвістичним відбитком, концептуально конгруентним, але не повним двійником поняття, що є своєрідним прототипом, навколо якого формується концепт» [28]. Таким чином, змісту мовних знаків пов'язується зі своєю понятійною основою, що робить можливим реконструкцію концепту під час аналізу його мовних репрезентацій.

Як зазначає С. Жаботинською спостережено: під час опису вербально представлених концептів слід враховувати їхню не ізольованість відносно один одного, що ставить питання вивчення загальної організації системи концептів у свідомості людини [14].

Аналіз теоретичних джерел показує, що утверджені в мовознавстві підходи до тлумачення понять «концепт» дозволяють із нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури, а, отже, відкривають і нові аспекти взаємодії когнітивного мовознавства, лінгвокультурології, психології, культурології, філософії. Також з'являється можливість розширити рамки змістовного аналізу мовних явищ, що додає значно більшу глибину і ефективність семантичним дослідженням.

Таким чином, дефініцій поняття «концепт» в науковій літературі вже досить багато. При всій різноманітності варіантів тлумачення «концепт» одностайно визнається одиницею ментального простору. Він структурує знання про світ і відображає національну специфіку членування світу. Тому, перспективним на нашу думку, є подальше дослідження понять «концепт» у різних наукових площинах.

1.2. Лінгвокультурологічний підхід до тлумачення концепту САМОТНІСТЬ

Концептуалізація – процес пізнавальної діяльності людини, осмислення, впорядкування і структурування інформації, що надходить по різних каналах. Категоризація – це підведення явища, об'єкта, процесу під певну категорію з досвіду, результат класифікаційної діяльності.

Аналіз лінгвістичної наукової літератури показує, що існують різні точки зору вчених на структуру концепту. Лінгвісти виділяють неоднакову кількість його складових і дають їм різне визначення. Виділяють у структурі концепту три компоненти: ядро, базові шари та периферію (інтерпретаційне поле); або дві складові концепту: ядро концепту (його «інтенціонал») і периферійне інформативне поле («імплікаціонал»). Також визначають у структурі концепту три рівні: основну ознаку; додатковий або декілька додаткових «пасивних», «історичних» ознак; внутрішню форму. За іншим підходом розрізняється такі рівні концепту: «суперкатегоріальний», «категоріальний», «понятійний», «етнокультурний» і «образно-асоціативний».

Стан самотності як складний психоемоційний феномен привертає увагу науковців різних галузей. Ініціатива у постановці питання про причини, характер та перебіг стану самотності належить психологам (І. Кон, С. Корчагіна, Е. Фромм). Не залишаються осторонь і філософи (Н. Бячкова, Л. Левченко, Н. Лубенець, М. Мовчан, Л. Фльорко, Н. Хамітов) [54]. Невизначеність і багатоплановість явища самотності ускладнює вивчення засобів його вербалізації у тексті.

Водночас існують лише фрагментарні лінгвістичні розвідки зазначеної проблематики. У сучасних лінгвопоетичних дослідженнях отримали відображення лише окремі аспекти її вивчення: моделювання концепту САМОТНІСТЬ як інтертекстами індивідуально-авторської парадигми в поетичній творчості окремих письменників (О. Переломова), художні версії проблем самотності у сучасній українській жіночій прозі (О. Карабльова), лексико-семантичний та мовленнєво-жанровий рівні концепту САМОТНІСТЬ при дослідженні художньої картини світу Т. Вільямса (О. Байоль). Постійна увага науковців до вивчення психоемоційних станів сприяє висвітленню нових перспектив у розгляді широкого спектру психоемоційних явищ, до яких належить і самотність.

Сучасні дослідники виокремлюють різні стани самотності. Так, Н. Хамітов поділяє самотність на «зовнішню» і «внутрішню». За словами дослідника, «зовнішня самотність передусім є результатом випадку-катастрофи, що фізично відокремлює людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму». «Внутрішня» самотність є «результатом суперечності людини з собою» [55]; «з одного боку вона свідчить про

глибинні еволюційні зміни в надрах особистості, а з іншого – виражає неможливість розв’язання суперечності між різними вимірами особистості» [55]. Н. Хамітов звертається до виявів внутрішньої самотності в «граничному вимірі людського буття» як «виходу за межі буденності з її гармонією в дисгармонійні стани, де відбувається розуміння себе як чогось неповторного та самотнього по відношенню до світу» [55]. Самотність у граничному бутті людини виявляється в екзистенціалах туги, закоханості, відчаю [55].

Н. Хамітов також уводить поняття «самоти», яке, на думку дослідника, «більш вкорінене у безпосередність буття» – «стан трагічної викинутості з людського буття. Це перебування віч-на-віч із долею під тиском зовнішніх обставин» [55]. Михайло Мовчан виокремлює «негативну» самотність, яка «може бути тяжкою, нестерпною, руйнівною для особистості людини. Вона отримала особливу актуальність, починаючи з XIX-XX ст. і стала особистісною» [36].

М. Мовчан виокремлює «негативну» самотність, яка «може бути тяжкою, нестерпною, руйнівною для особистості людини. Вона отримала особливу актуальність починаючи з XIX – XX ст. і стала особистісною» [36]. На думку М. Мовчана, одним із різновидів «негативної» самотності є відчужуюча самотність, пов’язана з «переважаючою дією механізмів обособлення в структурі особистості людини, крайньою формою яких є відчуження: від інших людей, цінностей, норм, світу в цілому» [36]. Л. Фльорко веде мову про «метафізичну» самотність, яка «окреслює переживання людиною світу як чужого і ворожого» [42].

Екзистенційна проблема самотності в кожному літературному епоху набувала нового смислу. Так, самотність людини романтизму постає такою, яка заводить особистість у безвихідь, і тому є більш глибокою та трагічною за своїми характеристиками. Натомість «на межі століть у літературі самотність ніби реабілітується – їй надано не тільки негативних характеристик, але й значення надзвичайно потрібного феномену людського існування» [15].

Представники лінгвокультурологічного підходу відносять до концептів семантичні утворення, що позначені лінгвокультурною специфікою, відображають менталітет мовної особистості певної етнокультури. В. Зусман визначає зв’язок

культури і концепту таким чином: «Концепт – мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру і породжується нею» [23].

Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт в рамках проблеми «мова-свідомість-культура», залежно від того, до якої системи цінностей належить, функцій в житті людини, етимології, історії, асоціацій, що викликаються ним. Концепт – «згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [5]. Концепт постає як посередник, що здійснює взаємодію між людиною і культурою, і цей процес осмислюється по-різному.

Лінгвокультурний концепт – це умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості й культури. У лінгвокультурологічному аспекті концепт характеризується такими специфічними ознаками:

- 1) багатовимірність;
- 2) вербалізованість: концепти існують тільки тоді, коли концептуалізована сфера осмислена у мовній свідомості й отримує вербальне позначення. Концептуалізація дійсності відбувається через позначення (виділення актуально значущого для певної лінгвокультури фрагмента та надання йому спеціального знака), вираження концепту (сукупність мовних і немовних засобів, що ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст) й опис концепту (дослідницькі процедури тлумачення значення його імені та найближчих позначень);
- 3) динамічна природа;
- 4) дискретна цілісність смислу;
- 5) ментальний характер: концепти описують дійсність, але дійсність особливого роду – ментальну;
- 6) момент переживання інформації;
- 7) образність, етносимволічність: концепти – це найбільш загальні, фундаментальні образи, через які конструюється все інше; це категорії мови та національної культури; це основні осередки культури в ментальному світі людини;
- 8) опредмечення у мовній формі;

9) цілісний «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, інтенцій, згадок.

Варто зауважити, що лінгвокультурний і лінгвокогнітивний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: «Концепт як ментальне утворення в свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, і врешті-решт на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами по відношенню до індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості [17].

Антропоцентричний підхід сучасної лінгвістичної парадигми зумовлює визначення шляхів та способів вербального відображення внутрішнього стану людини, одним з яких є самотність. Крім того, самотність вважається характерною рисою постмодерністської епохи, тому обрані для наукового дослідження романи української й польської літератури якнайповніше висвітлюють самотність як внутрішній стан сучасної людини в соціумі. Науковці дедалі частіше цікавляться лінгвокогнітивним складником емоційних станів.

У працях лінгвопоетологів САМОТНІСТЬ вивчають: як інтертекстему авторського світобачення [24], емоційний стан персонажу [19], концептуальну єдність у художній картині світу окремих письменників [45], складову лінгвокультурологічного концептуального простору [5].

Проблема самотності має амбівалентний характер. Європейська філософія розглядає її як особливу форму страждання, «екзистенціал людського буття, у межах якого відбувається зовнішнє або внутрішнє відособлення людей» [10]. Самотність є результатом колізії комунікації, що спричинені виявом людини у світі як неповторної особистості [5]. Тоді як психологічні студії презентують стан самотності як негативний. Психологи схильні до визначення самотності як соціально-психологічного явища, яке пов'язано з «відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та / або зі страхом їх втрати у результаті вимушеної або наявної психологічної причини соціальної ізоляції» [1]. У рамках цього поняття розрізняють

позитивну (самітність) і негативну (ізоляція) самотність, однак найчастіше поняття САМОТНОСТІ має негативні конотації.

Звертаючись до художнього тексту як матеріалу дослідження, необхідно зазначити його специфіку. Із одного боку, художній текст є продуктом діяльності конкретної мовної особистості й тому може бути поєднаним з тезаурусом конкретного письменника, а з іншого, він представляє собою штучно створювану реальність, яка називається художнім світом (художньої моделлю світу), що має досить умовне співвідношення з дійсним світом і служить для реалізації естетичних умов.

У цьому дослідженні будемо дотримуватися інтегративного підходу до вибору методів концептуального аналізу, оскільки це дозволить скласти багатовимірний, широкий опис фрагмента української й польської національної картини світу й художньої картини світу. Тому експлікація концептуального змісту САМОТНІСТЬ здійснюватиметься шляхом багатоступеневого аналізу.

Отже, у свідомості людини світ представлений як упорядкована система знань і уявлень, що формують концептуальну картину світу (ККС). Будучи феноменом ментального рівня, ККС знаходить своє відображення в мові в вигляді мовної картини світу (МКС). Одиницею ККС виступає концепт як елементарна змістовна одиниця знання, а одиницею МКС є його вербалізований корелят. Таким чином, будучи феноменом ментального рівня, концепт знаходить своє матеріальне вираження на рівні мови, де може бути представлений у вигляді слова, висловлювання, тексту. У мові отримують об'єктивації тільки важливі для мовної свідомості концепти, інша ж частина залишається невербалізованих. Крім того, засоби мовного вираження і концепти не завжди співвідносні, оскільки, із одного боку, один і той же концепт може бути репрезентований в мові за допомогою різних засобів, а, з іншого боку, різні концепти можуть використовувати однаковий засіб мовного вираження.

Це дослідження базується на комплексній методиці концептуального аналізу. Першим етапом дослідження стає опис змістовного наповнення САМОТНОСТІ у структурі української й польської національних картин світу за допомогою аналізу словникового і дискурсивного матеріалу, наступним етапом – виявлення й опис змістоутворювальних ознак концептів САМОТНІСТЬ в українській і польській

лінгвокультурі сучасних письменників, що утворюють світогляд і творчість Володимира Лиса й Януша Леона Вишневського; третім етапом – реконструкція провідних текстових смислів, концентруючи образи самотності в романах «Камінь посеред саду» і «Самотність в Мережі» та вибудовування моделі відповідних концептів в структурі ХКС письменників; і останній етап – зіставлення отриманих фрагментів із метою висвітлення специфіки міжкультурного світобачення.

У процесі пізнання в свідомості індивіда складається деяка інформація про світ. Досвід людини трансформується в концепти, які пов'язуються логічно і створюють концептуальну систему [11]. У сучасній лінгвістиці визначаються три основні підходи до вивчення змісту та структури концепту:

- культурологічний, який базується на розумінні концепту як основної ланки культури в ментальному світі людини;
- семантичний, який базується на семантиці мовного знаку як засобу формування змісту концепту;
- лінгвокультурологічний, при якому концепт тлумачиться як результат зіткнення значення слова з особистісним та народним досвідом людства.

Отже, лінгвокультурний концепт є багатовимірним ментальним утворенням, що зберігається у свідомості мовної особистості і матеріалізується у мовленні, відображає яскраво виражені культурні цінності певного етносу – духовну та матеріальну складові культури.

1.3. Комунікативно значуща *самотність* як одиниця комунікативного акту: її концептуалізація та вербалізація

Для виявлення специфіки відображення стану самотності не можна оминати огляду проблематики психологічного змісту цього стану. Самотність як психоемоційне явище, наділене яскраво вираженим негативним забарвленням, відоме людству з античних часів. Платон та Аристотель розглядали самотність як зло, позбавлення від якого вбачали у насолоді благом дружби та любові [2]. В історії філософсько-психологічної думки осмислення та пояснення проблеми самотності

досить багатоманітне: від поклоніння перед ним на Далекому Сході до неприйняття у Давній Греції, від усвідомлення необхідності самотності для самопізнання людини, її творчого розвитку до розуміння його як прокляття людства (А. Камю, С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр).

Серед найважливіших концептів у структурі як української й польської ККС виділяється ЕК САМОТНІСТЬ, що концентрує інформацію про емоцію самотності та способи й засоби її вербальної репрезентації. Зважаючи на те, що однією з основних проблем лінгвістики є дослідження тематично організованих груп одиниць, структурованих на основі польового принципу у межах інтерпретаційного поля певного концепту, інтерес представляє вивчення номінативного простору «самотність» сучасної української й польської мов, конституанти якого відбивають різноманітні категоріальні аспекти ЕК САМОТНІСТЬ. Опис структурованого ним семантичного фрагменту сучасних слов'янських мов дозволяє глибше пізнати загальні механізми і принципи вербального втілення емоційних смислів взагалі й самотності зокрема, розкрити системні закономірності одиниць на позначення ЕК САМОТНІСТЬ, сприяє розширенню меж наукового знання про концептуальну та мовну (МКС) картини світу слов'янської групи мов.

Способи вербалізації концептуальної інформації визначає мова, її система, що склалася протягом тривалого часу і багато в чому сприяла концептуалізації. Однак концептуалізація є динамічним і більш нестійким процесом, ніж мовні зміни. Кожний історичний період у житті етносу вносить відповідні корекції до процесів концептуалізації згідно зі змінами світоглядних позицій, ідеології, норм моралі, оцінок і цінностей тощо. Саме тому розрізняють стійкі й нестійкі концепти: перші мають регулярні, закріплені за ними мовні засоби вербалізації, актуальні для мислення та спілкування, другі не мають таких мовних засобів, є глибоко особистісними, рідко вербалізуються або практично не вербалізуються [30]. Наявність мовної репрезентації концепту підтримує його у стабільному стані, надаючи концепту статус загальновідомого.

Вихід на перший план когнітивно-дискурсивної парадигми наукових досліджень і, як наслідок, поява когнітивної лінгвістики передбачає переведення

сучасних мовознавчих пошуків у площину, що спирається на якісно нову теоретико-методологічну платформу [27]. Зокрема, визначилася установка на розгляд мови як відображення взаємодіючих структур людської свідомості, мислення й пізнання та на визнання нерозривного зв'язку когніції та комунікації.

Тому до сфери когнітивної лінгвістики потрапляють питання про те, яким чином здійснюється зв'язок мови зі світом, як мовні вирази, одиниці, категорії пов'язані зі сприйняттям оточення, як вони відбивають його пізнання, як структури мовного знання репрезентуються у свідомості та беруть участь у переробці та комунікації інформації [22]. Аналіз мови стає невіддільним від розкриття закономірностей розумових процесів із розпредмечування, структурації та класифікації властивостей і функцій речей, образи яких перехоплюються, зупиняються, фіксуються вербальними формами [19].

Досліджуючи вербальні засоби представлення концептів, лінгвістико-когнітологи керуються такими теоретико-методологічними принципами, як антропоцентризм, експланаторність, функціоналізм та експансіонізм. Останні виявляються в тому, що обираючи об'єктом аналізу мовні одиниці в їх реальному функціонуванні, науковці намагаються пояснити лінгвістичні факти та процеси, залучаючи широке коло даних інших, часто нелінгвістичних дисциплін. Антропоцентризм як центральний принцип сучасного лінгвістичного дослідження полягає у тому, що наукові об'єкти вивчаються переважно за їхньою роллю, призначенням і функцією в розвитку людської особистості в умовах складних взаємин з навколишнім світом. За таких настанов переосмислюються сутність, природа, функції мови, її трактування виходить за рамки суто раціонального, прагматичного призначення.

Отже, у центр уваги лінгвіста потрапляє суб'єкт – носій мови, який пізнає оточуючий світ, мислить, оцінює, відчуває. Його особливості як *Homo sapiens* «олюднюють» мову, привносячи в неї інформацію про досвід осмислення та освоєння оточення [22]. При цьому, у фокусі когнітивних досліджень опиняється не тільки і не стільки індивідуальна мовна компетенція, скільки використання мови на рівні спільнот та етносів.

Проблема дослідження репрезентацій емоцій є одним із складників більш загальної проблеми співвідношення мови й мислення, адже є спрямованою на розкриття особливостей ментального відбиття емоцій у свідомості та дослідження механізмів їхнього втілення у значеннях емотивних одиниць. Під останніми ми розуміємо одиниці мови, які тим чи іншим чином відбивають емоційні феномени свідомості. Емоції – такі психофізичні стани, які у формі переживань приємного-неприємного, задоволення-незадоволення відбивають значущість для особи ситуації чи об'єкта реальності, сприйнятих чи уявлених нею. Ті з них, які відрізняються великою фізіологічною та соціокультурною значущістю, отримують свого мовного втілення, відносний та неточний характер якого неодноразово підкреслювався багатьма дослідниками [15]. Протиріччя полягає в тому, що наші емоції – мінливі феномени свідомості, мовні ж знаки, які їх репрезентують (і, фактично, «огрубляють»), – дискретні. Однак, відомо, що головною функцією знака є задоволення основних розумових процесів через опосередковане представлення певного мисленнєвого змісту. Створення ж самого мовного знака, зокрема того, що втілює емоційний смисл, підкорено процесу комунікації, тому наявні репрезентації емоцій уже є так чи інакше комунікативно вдалими утвореннями.

Окрема КС є складником національної ККС, репрезентуючи певну сукупність знань певного народу про деякий аспект його матеріального та духовного життя. Емоції як найважливіші прояви внутрішнього психічного життя людей категоризуються, утворюючи на ментальному рівні свідомості емоційну КС. Концептосфера емоцій, або емоціоконцептосфера (ЕКС) – це світобачення, спроектоване емоційною сферою свідомості індивіда. Її можна розглядати як результат семіозису, процесу означування емоційних когніцій людини при засвоєнні нею оточуючого світу.

ЕКС є цілісним, холістичним когнітивним утворенням високого рівня абстракції. Загальновизнаний розподіл усіх емоцій на позитивно та негативно марковані, обумовлює факт того, що ЕКС виступає тією базою, на фоні якої профілюються домени позитивної та негативної тональності, у структурі яких, відповідно, знаходять своє вираження усі вербально втілені концептуалізації

різноманітних емоцій.

Ядро ЕКС складають ментальні репрезентації знання про власне емоції як факти прояву діяльності емоційної сфери людини. До її периферійної зони включається також інформація про усі сфери буття людини, які так чи інакше зумовлюють її функціонування або осмислюються через призму її існування. Цей факт свідчить про накладання ЕКС на інші ділянки ККС індивіда, а отже, про її детермінуючу роль у свідомості особи: усі концепти є «емоційними» із точки зору того, що нічого не може бути осмислено (проконцептуалізовано та прокатегоризовано) без прямого чи непрямого втручання у когніцію емоційної сфери свідомості [52]. Тож, емоції є тим основою, для об'єднання ККС представників будь-якої мовної спільноти.

ЕКС є динамічною лабільною семіотичною системою, історично-соціальним утворенням, розвиток якого зумовлений як екстралінгвістичними, так і власне лінгвістичними чинниками [23]. Лінгвістичними факторами, що визначають розвиток ЕКС у діахронії культури, є асиметрія мовного знака, розширення реєстрів людського спілкування, соціальна, стилістична диференціація мови [18]. Основними екстралінгвістичними факторами, що визначають формування та трансформацію ЕКС є ускладнення практичної діяльності людини, поява теоретичного знання як способу освоєння людиною світу, соціалізація особистості людини, моральна орієнтація суспільних інститутів [22].

Переважаюча частина ЕКС є вербалізованою. Вона знаково оформлюється різноплановими мовними засобами, переважно вторинної номінації – метафорою та метонімією: усі абстрактні концепти, у тому числі й емоційні, є метафоричними за своєю природою [41]. Широке використання засобів вторинного означування емоцій зумовлено великою розповсюдженістю та продуктивністю таких типів номінації у мові на її сучасному етапі розвитку внаслідок, з одного боку, бідності прямих позначень психічного світу людини, а з іншого боку – архетиповості когніцій людини [19].

Непрямі номінації емоцій є процесом і результатом оцінного переосмислення вже існуючих мовних реалій. В основі сучасного позначення емоцій лежать переноси

найменувань реальних фрагментів світу (фізіологічні реакції організму людини, її фізичні дії, явища природи, міфологічні образи тощо) на психічну діяльність людини.

Організаційно ЕКС являє собою сукупність ієрархічно упорядкованої множини вербалізованих за допомогою лексичних та фразеологічних засобів емоційних концептів – «квантів» структурованого знання про емоційне життя індивіда, які знаходяться один з одним у складних структурно-семантичних та функціональних відношеннях [14]. Тому, для дослідження природи ЕКС надзвичайно важливо проникнути в сутність ЕК, описати й відобразити їхні складники, проаналізувати ті мовні засоби, якими вони репрезентуються.

Одним з ядерних концептів у структурі ЕКС є ЕК САМОТНІСТЬ, що акумулює знання про базову емоцію, без якої не є можливим саме існування людини. Опису сутності, семантичних, структурних та функціональних особливостей зазначеного концепту присвячено наступний параграф.

Будь-яка емотивна одиниця є точкою доступу до концептуального знання про емоцію саме тому, що містить у своїй семантиці ідею про неї [14]. Під час розгляду факту того, що основними шляхами вербалізації емоцій в українській і польській мовах є: 1) називання емоцій (радість, гнів, пристрасть, смуток, жах, самотність / radość, złość, uniesienie, smutek, przerażenie, samotność) [16], 2) безпосереднє вираження таких станів (ooo! aaa! нічого собі! Боже мій! Як жахливо! / ooh! aah! ła! mój Boże! Jak strasznie!) [8], 3) опис емоцій (бути на самоті, пролити крокодилові сльози, бути на краю / być samemu, przełóż łzy krokodyla, bądź na krawędzi) [9], очевидним стає наявність відмінних один від одного способів представлення цієї ідеї в мовній свідомості індивіда. Зазначені механізми номінації емоції зумовлюються сутнісною природою останніх: власне емоція не є предметом оточення, тому її важко визначити, тобто сформувавши поняття про неї представляє труднощі внаслідок відсутності можливості чіткого сприйняття її природи. Під час іменування емоцій людська свідомість фактично конструює відсутній у фізичній формі денотат (емоцію). У концептуалізації емоції людина онтологічно мусить спиратися на ту сенсорну інформацію – внутрішні та зовнішні психофізіологічні та фізичні відчуття

– отримання якої вже саме по собі свідчить про наявність такого феномену свідомості. До того ж, емоція завжди є предметною, а тому інформація про її причину, що в найпростішому випадку зафіксована у візуальному образі об'єкта, а в найскладнішому – в узагальненій ідеї про сутність стимулаказатора емоції, теж знаходить своє відбиття у структурі концепту, що акумулює знання про емоцію. Тож справедливим є твердження про те, що у процесі створення абстрактної лексики здійснюється операція над поняттями, які вже існують. Результати такої когнітивної обробки інформації про фрагменти емоційного життя індивіда закріплюються в емотивних знаках мови. Отже, саме абстрактність емоцій слугує основною причиною їх складної вербально-концептуальної організації [5].

Крім того, відмітимо, що процес природної категоризації емоцій відбувається паралельно з категоризацією оцінною, в основі якої лежить система цінностей, стандартів, думок окремої людини чи лінгвокультурної спільноти та їх відповідні шкали. Реакція людини на певний стимул-подію у формі різноманітних психофізіологічних змін, що відбуваються в межах її власного тіла, інтерпретується особою як деяка емоція певної тональності. Оцінна категоризація представляється в термінах приємний-неприємний, привабливий-огидний (чуттєвий аспект) і краще-гірше, подобається-не подобається (раціональний аспект). Відмітимо, що така категоризація відбувається автоматично, рефлексивно та не носить характеру інтелектуальної діяльності. Разом із О. Паршиним ми розглядаємо оцінювання як процес миттєвого співвіднесення сприйнятого стимулу (значущих ознак ситуації) з уже існуючим у свідомості образом (через досвід або навчання) подібної ситуації та закріпленою за цим образом оцінкою. Така оцінка отримала спеціальну назву «передоцінка» [7]. Передоцінка як потенція завжди супроводжує прототип ситуації, формуючи гештальт у свідомості. Оцінка як переживання емоції, так і її причини включається до складу концепту емоції, та, підкреслюючи її тональність, знаходить свого вербального вираження.

Викриття та дослідження особливостей втілення інформації про емоцію в емоційному концепті – ментальному конструкті всебічного знання про емоцію, що маніфестується в мові – є важливим кроком на шляху осмислення сутності бачення,

інтерпретації та номінування людиною проявів свого емоційного життя. Із зазначеного випливає, що номінується чи описується не сама емоція, а концепт емоції, структура знання про неї, отриманого в процесі її пізнання. Отже, наприклад, вираз «концепт САМОТНІСТЬ у мові» має суто метафтонімічний характер.

Загальна сукупність ЕК визначає межі загального емоційного досвіду особи – емоціоконцептосферу, яка детермінує, із одного боку, можливе виникнення та розвиток інших ЕК, з іншого, – їх наступну диференціацію на менш абстрактні складові. Сам ЕК як ментальна репрезентація знання про емоційний стан свідомості є дискретною багатофакторною ментальною одиницею з розмитою, вірогідною структурою. Стохастичність цієї структури є дуже високою та порівнюється лише з тими концептами, які були сконструйовані механізмами абстрактного мислення чи уяви при фактичній відсутності пізнаваної сутності предметного світу. Не зважаючи на це, багаточисленні дослідження свідчать, що номінативні ділянки мови, які експлікують різні ЕК та їхні комплексні об'єднання, є надзвичайно протяжними та детально розробленими [2].

Номінативна представленість емоційної сфери людини є значною за кількісним показником, але описова лексика превалує [5], адже сучасна номінативна діяльність спрямована на вербальний опис окремих концептуальних ознак, що ідентифікують ту чи іншу емоцію. Такий підхід ґрунтується на відносній легкості описового номінативного представлення денотата. Різноманітний, але чітко усвідомлений характер певної дії емоції на людський організм змушує індивіда підсвідомо зіставляти цей вплив із чимось з оточуючого світу, що має конкретні фізичні характеристики та легко ідентифікується під час інтеракції особи з цією предметною сутністю. Тому всі ЕК відрізняються розширеною асоціативно-образною, метафорично та / чи метонімічно експлікованою, складовою своєї семантичної структури за наявності вузького поняттєвого смислового шару, який «вимушено» є представленим сенсомоторними (візуальне, фізичне або мисленнєве осягнення причини емоції та реакцій на неї) ознаками, маніфестованими в лексикографічній дефініції емотивного значення. Відмітимо, що суто метафоричних емоційних концептів не існує: всі вони відносяться до деякої

поняттєвої категорії, представленої ЕК вищого ступеня абстракції. Той факт, що мова фіксує досвід попередніх поколінь, створюючи тим самим наївну картину світу, яка успішно використовується в процесі пізнання та номінації світу сучасною людиною, особливо яскраво ілюструється на прикладі емотивної лексики.

Переважна більшість номінацій на позначення емоцій, прийшла до нас із минулого, відобразивши номінативні спроби архаїчної людини передати засобами мови власні переживання. Ті одиниці, що виражають емоції, а саме вигуки, безпосередньо відбивають ті природні звуки, що вимовляє людина під час перебування у певному емоційному стані. У дискурсивній діяльності їх правильна інтерпретація як прояв певної емоції визначається перцептивною пам'ят'ю індивіда, який співвідносить власний досвід вимовляння вигуків із тією інформацією про емоцію іншого мовця, що надходить до нього. Відповідні ознаки, які не мають номінативної цінності, знаходяться на периферії концептів емоцій та вербалізуються порівняльно нечисленною групою лексичних одиниць.

Асоціативні й емоційно-оціночні ознаки концепту корелюють із системою цінностей соціуму та, зокрема індивіда. Цінності, як відомо, є найважливішою характеристикою будь-якої культури, цивілізації. У цінностях експлікована система пріоритетів суспільства, чим і пояснюється традиційно підвищений інтерес до їх вивчення в різних науках, зокрема в лінгвокультурології, концептології, філософській антропології. Від ціннісної орієнтації суб'єкта залежить характер оцінки того чи іншого явища дійсності. Зауважимо, що оцінка як простору ознак компонент знаходить відображення в емоційних концептах [2]. До їх числа належить, зокрема, концепт САМОТНІСТЬ (SAMOTNOŚĆ), який ми розглянемо з аксіологічних позицій в загальнонаціональній українській і польській мовних картинах світу і в індивідуальній картині світу відомих українських і польських письменників ХХ-ХХІ ст.ст. Володимира Лиса й Януша Леона Вишневського [9, 29].

У синонімічний ряд з домінантою САМОТНІСТЬ (SAMOTNOŚĆ) входять такі слова: відчуження ([alienacja](#), [obcość](#), [odseparowanie](#), [wyalienowanie](#), [wyzolowanie](#)), інтроверсія ([introwersja](#)), інтроверт ([introwertyzm](#)), ізоляція ([izolacja](#), [odizolowanie](#), [osamotnienie](#), [wyobcowanie](#), [izolowanie](#)), відокремлення ([oderwanie](#)),

самота ([odosobnienie](#)), закритість ([wyłączenie się](#), [zamknięcie się](#)), карантин ([kwarantanna](#)), відокремлення ([oddzielenie](#)), відторгнення ([odłączenie](#)), відсутність компанії ([brak towarzysztwa](#)), дитячий будинок, розлучення ([separacja](#)), сирітство ([sieroctwo](#)), потайність ([skrytość](#)).

Аналіз словникових дефініцій дозволяє виявити в семантиці наведених слів такі ознаки: «стан», «обмеженість контактів», «каузативного», «наслідки», «контрольованість / неконтрольованість емоції», «оцінність» (*bardzo przygnębiające i bolesne*). Інтерес для нас становить оціночна характеристика концепту САМОТНІСТЬ. Тому, тут йдеться про негативну оціночну характеристику розглянутого концепту.

За визначеннями науковців САМОТНІСТЬ має смак, запах, колір, звукові й температурні характеристики. Ціннісне значення цього концепту, дотримуючись думки Н. Подзолкової, становить переважно негативно-оцінне ставлення до переживання самотності людиною [34].

Видається слушним пов'язати діалектико екзистенційну систему «внутрішня самотність – внутрішня комунікація» із феноменом легітимації, який є результатом комунікативних зусиль соціуму в найширшому сенсі. Конструктивний комунікаційний обмін, що породжує легітимацію, передбачає наявність колективної ідентичності людей, залучених до цього обміну. Можна цілком погодитися із твердженням, що «легітимація – це складний процес збирання суспільства на основі спільних цінностей та водночас доведення здатності реалізовувати колективну ідентичність з боку політичної організації суспільства...»[16]. Саме тому поняття легітимації виходить за межі лише політичної сфери. «Проблема легітимації насамперед пов'язана з питаннями збереження чи руйнації тієї чи іншої форми суспільного устрою, а відтак із глибшими, ніж політичні перетворення, змінами у колективній ідентичності людей»[16].

Та колективна ідентичність певної групи людей є можливою лише за умови самоідентичності кожного з них. Отже, легітимація у групі завжди стає результатом самолегітимації особи – особистісної легітимації. Самолегітимація особи настільки ж сприяє дійсній груповій легітимації, наскільки самолегітимація групи руйнує

можливість будь-якої легітимації. Якщо самолегітимація особи викликає до життя вільну комунікацію, то самолегітимація групи створює цілу низку заборон на створення відкритого та вільного комунікаційного простору.

Таким чином, самолегітимація стає конструктивною лише як особистісна легітимація, або, точніше, екзистенційно-особистісна легітимація. Цей термін видається коректним для означення легітимації особи, що має внутрішньо-вільний характер, виступає результатом граничного внутрішнього зусилля. Екзистенційно-особистісна легітимація є самовизначенням, у процесі якого людина починає поважати себе, а тому вважати свої вчинки внутрішньо законними. Отже, екзистенційно-особистісна легітимація є передусім етичним самовизначенням людини, що приводить до набуття самоідентичності.

Однак на зламові століть – в епоху фундаментальної екзистенційно-антропологічної кризи – ми спостерігаємо надзвичайну суперечливість екзистенційно-особистісної легітимації, що означає кризу самоідентичності. Суть окресленої проблеми – у тому, що «виявом фундаментальної екзистенційної неузгодженості сучасної людини стала криза самоідентичності – кардинальне порушення органічності всіх складових людської життєдіяльності, втрата надійних усталених раціонально вивірених, освячених традицією життєво значущих орієнтирів в усьому універсумі людського буття (на рівні соціальних структур, культури, індивідуальної екзистенції, мислення, ціннісних орієнтацій, моральних імперативів, психічного здоров'я тощо)» [14]. Криза самоідентичності в українському суспільстві значною мірою є причиною неможливості розгортання процесу легітимації – таке твердження у філософії, соціології та політології стало на сьогоднішній день аксіомою. Проте, на нашу думку, цілком справедливо поставити ці поняття також у зворотному зв'язку: чи не криза екзистенційно-особистісної легітимації призводить до кризи самоідентичності? Адже самоідентичність людської особистості може бути результатом власного, екзистенційного поривання волі й натхнення. Лише самоідентифіковані особистості можуть з'єднатися у самоідентифіковану групу (в протилежному разі самоідентифікація групи буде зовнішньою і призведе до колективної форми внутрішньої самотності, що породжує

війну груп проти груп, або їх аморфність). А це, своєю чергою, означає, що без екзистенційно-особистісної легітимації неможлива легітимація групова. Таке розуміння самоідентичності й легітимації є виявом руху від замкнено-есенційного до відкрито-екзистенційного підходу в трактуванні людини, що становить суттєву рису сучасного екзистенційно-антропологічного дискурсу. Проте екзистенційно-особистісна легітимація стає дієвою лише тоді, коли завершується екзистенційно-комунікативною легітимацією – легітимацією групи, що є результатом не примусу чи маніпуляції, а вільного спілкування особистостей, що вийшли за межі внутрішньої самотності – замкненості. Міркуючи далі, ми можемо побачити, що екзистенційно-особистісна легітимація має передувати екзистенційно-комунікативній не так темпорально, як етико-ціннісно. Мова йде про усвідомлення первинності людської екзистенції щодо комунікації, а не навпаки. Інакше комунікація стає безособовою і зовнішньою, а тому малопродуктивною. Така комунікація фактично є не створенням самоідентичності, а її знищенням.

Отже, ми можемо зробити висновок, що криза самоідентичності, яка характерна для людини XXI століття взагалі і для людини української культури зокрема, може бути подолана лише у гармонійному поєднанні екзистенційно-особистісної та екзистенційно-комунікативної легітимації, які виводять у дійсно внутрішню комунікацію.

Самотності як у зовнішній, так і внутрішній формах, протистоїть комунікація. Але якщо зовнішня самотність практично завжди долається комунікацією як такою, то внутрішня самотність може бути подолана лише внутрішньою комунікацією.

Внутрішньою комунікацією можна вважати таку комунікацію, що стосується глибинних смисложиттєвих орієнтацій і має вільний характер. Внутрішня комунікація близька до тієї реальності, яку К. Ясперс назвав «екзистенційною комунікацією». Внутрішня комунікація долає все зверхнє та прагматичне у людському спілкуванні, приводить до дійсної поваги у взаємовідносинах людей. Саме тому внутрішня комунікація – це морально зорієнтована комунікація.

Наскрізним мотивом екзистенціалізму є роздуми про «справжнє» і «несправжнє» існування людини, а відтак про «справжню» та «несправжню»

комунікацію. Цю особливість філософії екзистенціалізму добре окреслив О. Больнов. «У теорії екзистенціалізму, – пише він, – людське життя характеризується глибоким дуалізмом між справжньою екзистенцією та несправжнім наявним буттям».

Проте наскільки протиставлення «справжньої» та «несправжньої» комунікації є методологічно значущим для сучасної філософії? Чи не є воно анахронізмом? Тут треба зазначити, що спроби створити типологію комунікації є характерними і для найсучасніших концепцій комунікативної філософії. Інша справа, що в авторів цих типологій слабшає бажання виокремлювати «справжню» комунікацію. Це означає перехід від лінійно-вертикальних типологій, де вищий щабель обов'язково «знімає» нижчий, до власне комунікативних типологій комунікації. У даному випадку йдеться про пошук можливостей узгодження різних типів комунікації, про пошук можливостей їхньої взаємодії.

Така постановка проблеми вбачається більш продуктивною, адже вона знімає ієрархічну настановленість на той чи інший єдино можливий тип комунікації. Саме тому поділ на «зовнішню» та «внутрішню» комунікації видається більш коректним, ніж типова для екзистенціалізму контрверза «справжній»-«несправжній».

Примітно, що, виходячи за межі останньої контрверзи, сучасна комунікативна філософія змогла окреслити ті «позитивні» екзистенціалії, які залишалися за межами уваги класичного екзистенціалізму. Це яскраво виявляється у працях О. Больнова, який прагне розвинути підходи екзистенціалізму в напрямі філософії комунікації. У результаті відбувається своєрідна оптимістична переорієнтація екзистенціалізму.

Внутрішня самотність значною мірою зумовлює внутрішню комунікацію. Це очевидно, коли йдеться про комунікацію з собою як акт самопізнання та самовідтворення, процес діалогу з власним «Я». Але внутрішня самотність стає основою і тієї внутрішньої комунікації, яка є комунікацією з іншим. Саме людина, що набула досвіду самозаглиблення для створення особистості, через таке самозаглиблення може дійсно відкритися світові.

Відкритися світові передусім означає відкритися собі. Та відкритість собі

може сприйматися і ззовні як замкненість. Це помилка, яка властива чималій кількості людей. Проте відкритість собі дійсно стає замкненістю, якщо не розвивається у напрямі відкритості Іншому. У цьому випадку внутрішня самотність як відкритість собі стає відкритістю для себе й відкритістю в собі. Вона назавжди стає лише ембріоном відкритості.

Таким чином, вивчення такого фрагменту української й польської мовної картини світу, яким є ЕК САМОТНІСТЬ, на нашу думку, перш за все, у розкритті його природи як інформаційного згустку, сформованого в результаті пізнання індивідом внутрішнього та зовнішнього проявів емоції самотності. Під час реалізації окресленої мети ми беремо до уваги гетерогенну природу знання про вказану емоцію, що вважаємо за підставу для проведення аналізу семантичної структури досліджуваного ЕК у різновимірних площинах.

Висновки до першого розділу

Рівнорівневі одиниці мови є результатом пізнання та емоційно-оцінного освоєння свідомістю навколишнього світу. Представляючи в мові різноманітні концептуальні структури, мовні одиниці забезпечують доступ до ментального світу мовців. Ментальні репрезентації онтологічно подібних реалій об'єктивного світу утворюють у межах ККС нескінченну кількість великих за обсягом угруповань концептів – КС. КС – ієрархічно організоване відкрите угруповання концептів, яке відтворює ту чи іншу сферу буття соціуму у конкретний відрізок історичної реальності та отримує своє втілення у семантичному просторі національної мови. КС, їхні структурні одиниці – домени, виступають базою для висвітлення та інтерпретації окремих концептів, які стоять за фізичним тілом мовних знаків, вживаних у комунікації.

Складові частини ККС – сукупність концептосфер, домени, концепти – знаходять своє відображення в одиницях МКС, об'єднаних у лексико-семантичні поля. ЛСП тлумачиться як ієрархічно організована сукупність номінативних одиниць, що об'єднуються на підставі спільного для них інваріантного значення, відтворюючи у мові певну поняттєву категорію та виявляючи парадигматичні

зв'язки різного типу. ЛСП включаються до цілісних номінативних просторів мовної системи, виступаючи способом упорядкування лексичних одиниць у їхніх межах. Номінативний простір розглядається як результат лексичної інтерпретації реалій світу. Конститутивними елементами ЛСП є парцели – дрібні тематичні угруповання лексичних одиниць, які представляють окремі субфрейми вербалізованого концепту.

Процес лінгвокогнітивної інтерпретації дійсності так само, як і номінативна та комунікативна діяльність людини, зумовлюються її емоційною сферою. Емоції виступають найбільш глибинними формами категоризації, визначаючи загальні контури ККС, яка вибудовується свідомістю. З іншого боку, як елемент буття особи емоції виступають об'єктом пізнання та номінації, що знаходить своє вираження в мові через значення її різнорівневих мовних одиниць.

Когнітивною репрезентацією емоції є ЕК, під яким розуміється складне, динамічне структурно-сміслове, етнічно та культурно зумовлене, ментальне утворення, що базується на понятійній основі, включає образ та оцінку людиною певного емоційного фрагменту світу та може бути втілене в семантиці мовних засобів. ЕК є маркерами емоційної сфери індивіда, відбиваючи його емоційно-особистісні якості та стани, здійснюючи емоційно активну інтерпретацію реальності в ментальному світі людини. Сукупність емоційних концептів утворює ЕКС – динамічну семіотичну систему, яка відбиває знання про емоційне життя людини. Розподіл усіх емоцій на позитивно та негативно марковані, зумовлює факт того, що емоційна концептосфера виступає базою, на фоні якої висвітлюються домени позитивної та негативної тональності. У їх структурі знаходять своє вираження усі втілені у системі мови концептуалізації різноманітних емоцій, зокрема ЕК САМОТНІСТЬ.

ЕК САМОТНІСТЬ є базовим концептом української й польської ККС. Він виступає як квант структурованого соціокультурного знання, що відбиває знання про емоцію самотності. Структура ЕК САМОТНІСТЬ моделюється у вигляді складної ядерно-периферійної конфігурації знань про прототипові та непрототипові поняттєві, образні та ціннісні ознаки виникнення, переживання та усунення емоції самотності.

РОЗДІЛ 2

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ

2.1. Місце концепту САМОТНІСТЬ в системі людських емоцій і станів

Сучасна лінгвокультурологія базується на універсальності основних людських емоцій, підкреслюючи їх інтегральний характер. Однак в лінгвістиці емоцій, на жаль, відсутнє на сьогодні адекватне визначення поняття «емоція». Науці відомо кілька дефініцій цього поняття. Деякі вчені вважають, що емоції – це різновид людських пристрастей, які пронизують усі сфери життя людини й відображені на всіх рівнях мови [48], тому не тільки лексика мови, але й граматика, фонетика «просякнуті» емоційними обертонами. Граматика емоцій – це так звані емоційний синтаксис та морфологія (йдеться про відповідні емоційно-оцінні значення афіксів, граматичних форм, слів, що актуалізують у мовленні, тексті, дискурсі). Фонетика емоцій – інтонаційна реалізація мовленнєвого змісту. Ідентифікація нації, як відомо, відбувається крізь мову й національні інтонації. Емоції є мотиваційною основою свідомості й мовної поведінки людини [26].

На думку американського психолога К. Ізарда, емоція трактується як основна мотиваційна система організму: «емоція – це те, що мотивує, організовує й скеровує сприйняття, мислення й дії» [28]. Зазначений учений вважає, що емоція мотивує, мобілізує мовну енергію, регулює та фільтрує сприйняття світу, й мови зокрема.

Дещо інший погляд висловлює американський учений Р. Кеттел, який розглядає емоцію одночасно як стан людини та його рису характеру. Стан та риса відрізняються тривалістю переживання й ступенем вираження емоцій.

На сьогодні наявні різні погляди на класифікацію емоцій, зокрема у лінгвістиці емоцій виокремлюють такі: щастя, подив, самотність, відроза, гнів, страх. Хоча все таки більшість вчених класифікує емоції на позитивні та негативні. Однак, на нашу думку, така класифікація є дещо узагальнена, а самі поняття «позитивні, негативні емоції» потребують деякого уточнення.

Емоція самотності є однією з найважливіших компонентів ЕКС людини, що обумовлює процес пізнання та орієнтації людини у світі [36], характеризуючись біологічними, психологічними та соціокультурними вимірами [43].

Функціональне призначення самотності полягає в тому, що вона виявляється у вигляді афективно загостреного сприйняття сутності буття, благополуччя чи самопочуття людини та активної чи пасивної реакції на несприятливі фактори навколишнього середовища [37]. Погляд на світ крізь призму самотності приводить до специфічного викривлення дійсності, що безпосередньо позначається на характері її сприйняття індивідом, правильної інтерпретації ним подій, вдалого вибору шляхів подолання труднощів і збагнення неприємної й шкідливої для організму емоції [27]. При цьому, крім прототипового «перспективного» прочитування самотності як реакції на загрозову майбутню подію, вона може поставати як «ретроспективна» емоція, що виникає при розумовому відтворенні вже пережитої у минулому небезпеки [43].

Отже, першопричиною появи відчуття самотності пов'язане як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками, зокрема зі зміною, а іноді і з деформацією різних за своїм змістом відносин, що часто супроводжуються усвідомленим чи неусвідомленим відчуттям відчуженості та нездатності зайняти стійке становище у своєму соціальному середовищі. Зазначена оцінка зумовлена тим, що виникає неузгодженість між змістовним компонентом установки та образом реальної ситуації – когнітивний дисонанс, який переживається як стан дискомфорту [50]. Останній неминує тягне пошук можливостей повернення почуття спокою.

Самотність – одна з найскладніших психологічних проблем сучасної людини, на виникнення якої впливають не тільки суспільні, а й особистісні фактори. Тому доцільно розширювати й поглиблювати цілісне уявлення про досліджуваний феномен [7]. Самотність – це з одного боку результат, із іншого – процес. І як процес, і як результат, цей феномен має два основні фактори – соціальну й психологічну [17].

Соціальна фактор самотності пов'язана в першу чергу зі змінами, які відбулися в інституті сім'ї: усе більше й більше стає сімей, де дитина виховується одним із батьків. Звідси й виникнення психологічної сутності самотності – це

почуття починає формуватися вже в дитинстві, коли дитина не отримує необхідного йому тепла й уваги з боку хоча б одного з батьків [7].

Психологічна фактор самотності – це також ті індивідуально-особистісні характеристики особистості та особливості її поведінки, які сприяють виникненню почуття самотності й потім підсилюють його. Поняття самотності переважно розглядається в двох контекстах: контексті віку (наприклад, дитяча самотність або самотність людей похилого віку), і в контексті гендерну (самотність чоловіків і жінок) [17].

Розглядаючи самотність як психічний феномен, можна говорити про нього, використовуючи різні категорії, наприклад, такі, як *почуття, стан, процес, відношення*.

Самотність як *почуття* обумовлюється переживанням людиною своєї несхожості на інших, внаслідок чого виникає певний психологічний бар'єр у спілкуванні, відчуття непорозуміння й неприйняття самого себе та іншими людьми. Почуття самотності є усвідомлення людиною неможливості (на цьому етапі) мати близькі, інтимні стосунки з ким-небудь, засновані на взаємному прийнятті, любові й розумінні [14].

Стан самотності – це переживання людиною втрати внутрішньої цілісності й зовнішньої гармонії зі світом. Воно виражається в порушенні гармонії між бажаною й досягнутою якістю соціального спілкування.

Існують ситуації й стани, які люди розцінюють як самотність: це – ізоляція емоційна й ізоляція соціальна. *Емоційна ізоляція* – відсутність прихильності до конкретної людини, у результаті чого виникає тривожне занепокоєння. *Соціальна ізоляція* виражається у відсутності доступного кола соціального спілкування й супроводжується почуттям відчуженості [19].

На думку Е. Фромма, самотність – переживання людиною стану відчуженості від суспільства. Цей стан можна розглядати як універсальне, стійке переживання, априорі притаманне вільній особистості на всіх етапах її розвитку [43].

Е. Еріксон розглядає стан самотності як тимчасове відчуття власної автономності, і тому його не варто розцінювати як феномен, що має універсальний

статус. Це стан, який переживається лише в певні періоди життєвого циклу, наприклад, у віці після 25 років, коли людина вирішує основну задачу певного етапу життя на користь орієнтації на «близькість або ізоляцію».

У відношенні людини репродуктивного віку (25-45 років) феномен самотності розглядається у зв'язку з вирішенням проблеми освіти сім'ї та шлюбу, професійним самовизначенням тощо. Вихідна емпірична модель феномена, побудована для репродуктивного віку, включає в себе два істотні конструкту – самотність як об'єктивний і самотність як суб'єктивний стан. Перший конструкт (стан самотності) пов'язаний із зміною системи соціальних ролей дорослої людини за рахунок зменшення їх кількісного складу. Подібне явище спостерігається внаслідок виключення з цієї системи однієї або декількох ролей, наприклад, професійної, подружньої або батьківської. Зміна роліової системи відбувається внаслідок цілого ряду об'єктивних (соціальних або біологічних) причин, наслідком яких є вимушені безробіття, безшлюбність або безпліддя, або затверджені утриманство, незалежність і свобода. Другий конструкт (почуття самотності) пов'язаний з суб'єктивним переживанням ізоляції від інших людей на тлі контакту людини в різноманітних міжособистісних відносинах (професійні, сімейні, дитячо-батьківські). Саме на цей, другий конструкт (почуття самотності в людей, які перебувають у шлюбі) орієнтована основна частина емпіричних і теоретичних досліджень.

Особливості вербалізації ЕК САМОТНІСТЬ лексичними й фразеологічними засобами вивчалось переважно у порівняльному аспекті на прикладах сучасних російської та французької, російської та англійської, російської, української та білоруської, російської, української та англійської [30], української та німецької мов. Окремо проводився аналіз внутрішньої форми номінантів різновидів самотності в сучасній польській й у сучасній українській мові, зокрема, у зіставленні з їхніми сучасними вербальними корелятами.

Внутрішня форма слова – це вмотивованість значення слова значеннями складових його морфем або безпосередньо вихідним значенням цього слова. Тому виявлення внутрішньої форми слова для лінгвіста виявляється процедурою, що

поєднує щонайменше два виду аналізу – словотвірний і етимологічний.

На основі наукових досліджень визначено, що базовою лексемою для ряду номінантів САМОТНОСТІ є лексема самотній, оскільки саме ця лексема:

- є твірною для інших лексем не тільки словотворчо, але й із семантично (через неї відбувається тлумачення інших лексем, наприклад: самотність – стан самотньої людини),

- має максимальну кількість лексико-семантичних видів.

За тлумачним словником САМОТНІСТЬ – це стан самотньої людини. Стан в цьому випадку може бути витлумачено у три способи: і як *фізичний* (перебування в кількості одного), і як *соціальний* (без сім'ї), і як *внутрішній, психічний* (перебування в певному настрої, почутті) – лексема САМОТНІСТЬ здатна передавати в контексті смисли кожного з наведених типів.

Також за визначенням тлумачного словника лексеми САМОТНІЙ указують на можливі причини такого стану: 1) окреме перебування від інших або відсутність інших, 2) окреме перебування або відсутність сім'ї, рідних, близьких, 3) відсутність однопумців, соратників. Таким чином, САМОТНІСТЬ як стан може бути як короткочасною, так і тривалою – залежно від причин, що призвели до неї. Стан, що має постійний характер, може бути розглянуто вже як властивість.

Ще одне необхідне зауваження: САМОТНІСТЬ може бути зумовлена як об'єктивними причинами (відсутність сім'ї, близьких, друзів, однопумців, ізоляція від інших людей, розрив соціальних і комунікативних зв'язків), так і суб'єктивними причинами (незадоволеність контакту – помітна відсутність спілкування, брак спілкування) – ці значення передаються у визначеннях за допомогою таких лексем, як: близькі, сім'я, однопумці, соратники, тобто люди, із якими людина пов'язана особистим спілкуванням, дружбою, любов'ю, спільними інтересами, спільною справою. Ці зв'язки надзвичайно важливі для психічної і соціального життя індивіда, розрив або відсутність таких зв'язків є значущим.

«Словник української мови» (Т. ІХ) фіксує це значення як «властивість і стан за значенням «самотній», як усвідомлення такого стану» [1]. Що ж до лексичної одиниці «самотній» (самітний, самітен, самотний), то її значення таке: «Який

залишився, живе і т. ін. наодинці, без нікого (про людину); сам» [1]. Хоч деякі мовознавці ототожнюють поняття (концепт) зі значенням слова, усе ж концепт значно ширший за лексичне значення. Концепти – це посередники між словами та екстралінгвістичною дійсністю. Якщо поняття включає суттєві й необхідні ознаки, то концепт – і несуттєві ознаки. У структурі поняття присутні не всі компоненти, які є в структурі концепту. «Концепт оточений емоційним, оцінним, експресивним ореолом; це той «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, котрий супроводжує слово і поняття, виражене ним». Отже, концепти є не лише предметом думки, але й предметом емоцій. Вони є символами, емблемами, які чітко вказують на текст, що їх породив, ситуацію, знання. Наприклад, у віршах П. Тичини концепт САМОТНОСТІ, базуючись на нейтральному лексичному значенні, набуває в художніх текстах значного експресивного забарвлення. І це не просто констатація автором й усвідомлення ліричним героєм стану самотності, а яскраве зображення в різних формах мовного вираження всіх відтінків переживання цього стану [51].

Самотність призводить до страждання, втрати власної цілісності, гармонійного світовідчуття. Особистість у стані самотності відчуває потребу, необхідність внутрішньої комунікації, і лише потім вона потребує виходу у світ інших людей. Автокомунікація – це внутрішній діалог людини з собою, спілкування «Ego» і «AlterEgo» особи [2].

Осмислюючи феномен самотності як проблему суспільного буття особистості, М. Мовчан зазначає: «Самотність має суперечливу, багатогранну й навряд чи вичерпну природу, обертаючись то самознищенням і подавленням особистості, то її творчим і вільним началом» [36]. У широкому значенні, «самотність – це стан, пов'язаний зі втратою людиною зв'язків із колективом, сім'єю, суспільством» [36]. Погоджуючись із таким трактуванням, М. Мовчан не відкидає і думки американських учених, котрі вказують, що багато людей переживають найбільш болісний стан самотності не в фізичній ізольованості, а саме всередині групи, у колі сім'ї і навіть у товаристві близьких людей. «Відсутність духовного єднання – переживається як самотність» [36].

Н. Хамітов поділяє самотність на «внутрішню» та «зовнішню». За словами

дослідника, «зовнішня» самотність є «результатом випадку-катастрофи, що фізично відокремлює людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму. Внутрішня самотність є результатом суперечності людини з собою» [55]. Самотність, з одного боку, свідчить про глибинні еволюційні зміни в надрах особистості, а з іншого – виражає неможливість розв’язання суперечності між різними вимірами особистості [55]. Окрім того, Н. Хамітов уводить поняття «самоти», яке, на його думку, «більш вкорінене в безпосередність буття – стан трагічної викинутості з людського буття. Це перебування віч-на-віч із долею під тиском зовнішніх обставин» [55].

У соціальному середовищі простежується як негативна («самотність – це щось таке, що абсолютно суперечить людській природі. Зрештою, руйнує людину» [55]), так і позитивна тенденція самотності (усамітнення), що «дозволяє особистості зазирнути у найвіддаленіші і найпотаємніші куточки своєї душі, зробити критичний аналіз пройденого, подумати над теперішнім і визначити тенденції майбутнього; очистити свою душу від напливу незначного, другорядного, швидкоплинного, тобто подивитися на себе з різних боків, оцінити себе з позицій раціонального, впорядкувати свої емоції» [55].

Загалом, сучасні дослідники виділяють вісім теоретичних підходів до самотності. Це соціологічна, феноменологічна, психодинамічна, інтимна, загальносистемна, інтеракціоністська, когнітивна, екзистенційна моделі. Соціологічна модель розглядає самотність як «нормативний загальний статистичний показник, що характеризує суспільство» [19]. Феноменологічний аналіз ґрунтується на «я-теорії» особистості. «Самотність з’являється тоді, коли індивід, подолавши охоронні перешкоди на шляху до власного «я», все одно думає, що йому буде відмовлено в контактах з іншими» [19]. Інтимний підхід проголошує, що «феномен самотності зумовлений відсутністю соціального партнера» [19]. Прихильники загальносистемної моделі вважають, що поведінка живих організмів відображає переплетіння впливів декількох рівнів (починаючи від клітинного і закінчуючи міжнародним), що діють одночасно як система. Самотність є «механізмом зворотного зв’язку, що допомагає індивіду чи суспільству зберегти стійкий оптимальний рівень людських контактів» [28]. Інтеракціоністська точка зору

проголошує, що самотність – «епізодично загострене відчуття хвилювання і напруги, пов'язане з прагненням мати дружні чи інтимні стосунки» [36]. Когнітивісти роблять головний акцент на ролі пізнання як фактора, що опосередковує зв'язок між нестачею соціальності та почуттям самотності. «Самотність наступає тоді, коли індивід усвідомлює невідповідність між бажаним і доступним рівнем власних соціальних контактів» [36]. Екзистенційна позиція тлумачить самотність як універсальну характеристику людського буття. Самотність – неминуче явище. «Людина самотня і не має ніякого онтологічного «підґрунтя» [43].

Для характеристики позиції особи щодо суспільства, у якому вона почувається зайвою, самотною, застосовується філософський термін «відчуження». Якщо вдатись до розгляду внутрішньої дихотомії терміна «відчуження», то виглядає вона так: *alienacja* (пол.) – «вигнання», «ізолюваність» та *unikacь prawa* (пол.) – «ухилитися від закону». У першому випадку В. Ліщинський припускає наявність інтерсуб'єктних стосунків, коли особистість відчуває свою роз'єднаність з іншою особистістю, групою або суспільством. «В результаті відчужуваній суб'єкт приймає різний ступінь чужості по відношенню до інших, аж до ворожості» [28]. У другому значенні відчуження виступає як відкидання, заперечення закону, тобто як заперечення норм моралі, життєвого устрою, соціально-схвалюваних цілей, суспільного устрою тощо.

Психологічне відчуження особистості визначається, таким чином, як таке, що «розвинулося, найімовірніше, в результаті емоційного відкидання батьками (психічної депривації), байдужості, соціально-психологічної дистанції між індивідом і середовищем, ізолюваності від цінностей суспільства, невключеності в емоційні контакти» [28]. Саме ці чинники вписуються у схему характеристики міжособистісних стосунків, при котрих індивід протиставляється іншим індивідам, групі, суспільству, переживаючи той або інший ступінь своєї ізолюваності.

Проблема «відчуження» стала осердям філософії та літератури екзистенціалізму для вираження буттєвої природи людського існування у співвідношенні з іншими проблемами світобудови. У творах французьких письменників-екзистенціалістів (Альбера Камю «Сторонній», «Чума», «Падіння»;

Жана-Поля Сартра «Нудота», «Стіна»; Симони де Бовуар «Мемуари добре вихованої дівчини») болісно пережитий досвід відчужених стосунків деперсоналізованої істоти із зовнішнім світом переходить в усвідомлення абсурдності людського існування. Людські відчуття, що виступають основними каталізаторами дієвості та приводять до самоаналізу, що може завершитися висновком про потребу самореалізації, – це неспокій, відчай, невдоволення, відчуття загрози смерті [14].

В українській літературі екзистенційні проблеми порушувалися у творах Лесі Українки («У пущі»), Володимира Винниченка («Дисгармонія»), Миколи Куліша («Патетична соната»), Віктора Домонтовича («Самотній мандрівник простує по самотній дорозі»), Валер'яна Підмогильного («Місто»), Наталени Королевої («Сон тіні», «1313»), Володимира Лиса («Камінь посеред саду») та інших. Загалом, екзистенційні настанови в них спрямовані на подолання інертності буття та утвердження свободи митця і мистецтва, ірраціонального начала, самопізнання у трагічному світі.

Вивчення концепту самотності та відчуження в літературному творі потребує розгляду його з двох позицій: 1) літературознавчої, що включає філософський та лінгвістичний аспекти усвідомлення природи художнього концепту; 2) філософсько-антропологічної, психологічної, соціологічної, що зосереджується на предметності заданої проблеми. Такий прийом дає змогу виявити суттєві компоненти структури літературно-художнього концепту самотності та відчуження, генетично кваліфікувати його як інтертекстему індивідуально-авторської парадигми, що дає установку на більш глибоке розуміння способів художнього мислення, проникнення у свідомість, концептуальну систему автора.

Отже, проаналізувавши приклади семантичного наповнення лексичних одиниць, які найбільш повно й адекватно передають зміст концептів «самотність» і «відчуження» в українському та польському художніх дискурсах. Концепт значно ширший за лексичне значення, бо на відміну від поняття включає не лише суттєві й необхідні ознаки, але й несуттєві. У структурі поняття присутні не всі компоненти, які є в структурі концепту та які вказують на текст, що їх породив.

2.2. Семантична структура емоційного концепту САМОТНІСТЬ у сучасній українській і польській літературі

Дослідження емотивної лексики, так само, як різновекторний аналіз емотивного мовлення свідчить про те, що в ЕК відбиваються та осмислюються різноманітні фрагменти емоційної сфери людського буття [28]. Репрезентації в мові конкретного етносу зазнають сконцентровані у відповідних ЕК знання про емоції, що є соціалізованими у конкретній культурі.

Зважаючи на багатоаспектність феномену емоцій і, відповідно, інформативну насиченість знання про нього, що акумулюється та структурується концептом, вербалізований ЕК можна визначити як складний динамічний структурно-смісловий конструкт людської свідомості, специфіка якого обумовлюється єдністю етнокультурного, соціокультурного та індивідуального досвіду мовця про певну емоцію.

Самотність – одна з одвічних проблем людської екзистенції, тому вона є актуальною для будь-якої епохи. Філософи, прагнучи збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя, назвали категорію самотності однією з найважливіших.

Найбільший внесок у розробку й осмислення проблеми самотності в філософії було зроблено екзистенціалістами. Сьорен К'єркегор, Альбер Камю, Жан-Поль Сартр, Еріх Фромм, Мартін Хайдеггер, Карл Ясперс та інші вбачають витoki самотності в самій природі людини, підкреслюють динамічний і часовий аспекти подій і змін, що проходять у внутрішньому світі людини [36]. Представники екзистенціалізму вважають, що самотність належить до «межових ситуацій» (народження, смерть, життєві зміни тощо), які є символом людського становища в світі. Розмірковуючи над явищем самотності, екзистенціалісти шукають шляхів звільнення від неї виключно в людині, в її внутрішньому світі. Заглиблення в себе є для них єдиним засобом порятунку особистості.

На думку Юлії Ємець-Доброносової, «загалом в українській літературі початку ХХ століття світоглядно-філософська проблема Я-Інший, транспонована у

проблему самотності, вочевидь завдяки усвідомленню часової структурованості людської екзистенції, призводить до того, що самотність тематизується у вигляді імпульсу до поновлення внутрішньої єдності. Ця єдність виступає передумовою подолання кінечності людського буття» [15].

Що стосується європейського літературного контексту, то в першій половині XIX століття проблема самотності людини займала чільне місце в художній творчості митців-романтиків різних країн (Джордж Байрон, Віктор Гюго, Адам Міцкевич, Тарас Шевченко). На початку XX століття самотність стала об'єктом уваги Франца Кафки, Жана-Поля Сартра, Габріеля Гарсії Маркеса. Серед західноукраїнських прозаїків кінця XIX – початку XX століть екзистенційну проблему самотності порушували в своїх творах Іван Франко, Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий, Василь Стефаник, Марко Черемшина [38].

Мотив самотності та відчуження був притаманним для творів багатьох українських прозаїків кінця XIX – початку XXI століть: Володимира Винниченка («Кумедія з костюмом», «Федько-Халамидник», «Сонячна машина»), Ольги Кобилянської («Думи старика», «Ідеї», «Ніоба», збірка новел «До світла»), Василя Стефаника («Сини», «Кленові листки», «Виводили з села»), Марка Черемшини («Карби», «Дід», «Бабин хід», «Зведениця», «Злодія зловили», «Чічка», «Село вигибає», «Туга», «Парасочка»), Миколи Хвильового («Повість про санаторійну зону»), В. Лиса («Камінь посеред саду», «Століття Якова») та ін. Він широко розвивався й у прозовій творчості польських письменників окресленого періоду: Т. Конвіцького («Малий апокаліпсис» («*Mala apokalipsa*»)), К. Вежінського («Трагічна свобода», («*Wolność tragiczna*»)), Я. Корчак («На самоті з Богом» («*Sam na sam z Bogiem*»)), А. Стасюк («Фад», («*Fado*»)), Я. Вишневецький («Самотність в Мережі» («*Samotność w Sieci*»)) «Повторення долі» («*Powtórzenie przeznaczenia*»)).

Важливими складниками дослідження стануть теоретичні (часом практичні) напрацювання в царинах філософської антропології, психології, соціології. Адже «самотність» – це складне соціально-психологічне явище, що потребує своєрідного підходу до розуміння специфіки його значення, наслідків їх дії. У рамках цих феноменів необхідно розрізняти: явну (зовнішню) і неявну (внутрішню, приховану

від оточення) самотність. Прикладом явної (але вимушеної самоти) служить історія Робінзона Крузо (герой роману «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо), який прожив на самоті 28 років. Вона виникає через дефіцит спілкування з людьми, людина хоче спілкуватися, але перебуває в повній соціальній ізоляції. Іншим прикладом є автобіографічна оповідь «Вино самотності» Ірен Немировськи – писемне відтворення прихованих емоційних станів – почуттів непотрібності, покинутості, відчуженості, що становлять проблему самотності.

У художньому світі письменника формуються індивідуально-авторські художні концепти. Їх дослідження ґрунтуються на уявленнях про природу концепту, що є предметом осмислення у працях багатьох українських і зарубіжних учених. На перехресті трьох дисциплін, власне філософії, лінгвістики, літературознавства, накопичено основні теоретичні інформації про сутність концепту (художнього концепту), напрацьовано різноманітні підходи до моделювання, реконструкції художніх концептів, вибудовано алгоритми їх інтерпретацій та аналізу.

Однак, вбачаємо, що сучасна наукова царина недостатньо виробила методологію для вивчення художнього концепту САМОТНОСТІ, адже антропологічна предметність питання абсорбує складну людинознавчу проблему, яка лежить в координатах площин інших наукових напрямів – філософської антропології, соціології, психології. Специфіка поставленого завдання полягатиме, отже, у залученні різногалузевих наукових підходів до його вирішення, – з метою розробки нової методологічної бази, яка б поєднувала традиційні методи аналізу художніх концептів з антропологічними принципами розуміння суті феноменів самотності та відчуження. Розширення компонентного методу сприятиме цілісному розкриттю своєрідності філософського мислення літератора, а особливо його концептуальної візії самотньої та відчуженої людини.

Самотність, за визначенням філософів, є «екзистенціалом людського буття, у межах якого відбувається зовнішнє або внутрішнє відосіблення людей» [8]. Із позицій філософського розуміння людина здатна як до самотності, так і до комунікації. Самотність же, на думку Н. Хамітова, є результатом колізії комунікації, котрі породжуються виявом людини у світі як неповторної особистості. Означена

Б. Паскалем в європейській філософії проблема самотності розглядалася як особлива форма страждання.

Наприклад, аналізуючи поетичні твори Павла Тичини, що увійшли до збірки «Сонячні кларнети», крізь захоплення й радість належності до світу природи, віталістичне відчуття молодості, кохання проривається мовно оформлений у текстах поетичних творів екзистенційний смуток самотності, трагічності світовідчуття, вгадування його конечності. Так, наприклад, у вірші «Подивилась ясно...» самотність означено двома займенниками, які стоять поряд, «сам я», що підсилюється експресивно забарвленим словосполученням «в чорному акорді», яке набуває додаткової виразності за рахунок повтору в першій і другій строфі: Буду вічно сам я, в чорному акорді. Промені – як вії сонячних очей! [51]. Підкреслені мовні одиниці формують текстовий концепт вірша, який репрезентує смисловий бік тексту як макрозама.

Самовідчуження від соціально-позірного «Я», «внутрішня еміграція» П. Тичини була вимушеною страшною самотністю стражденної душі, яка шукала виходу в комунікацію і знаходила його лише в уявному діалозі з тими, хто був поза межею реально досяжного часу і простору. Вихід за межі внутрішньої самотності можливий лише у внутрішню комунікацію – художні тексти (у цьому випадку написані в стилі – вірш: «До кого говорить?»):

До кого говорить?

Блок у могилі. Горький мовчить.

Рабіндранате-голубе!

З далекої Бенгалії Прилинь до мене на Вкраїну.

Я задихаюся, я гину [51].

Польський поет Адам Міцкевич не просто розповідає про свою Батьківщину, він виливає всю тугу поета-вигнанця. Згідно з християнською традицією прочанин має пройти крізь страждання й духовне очищення, перш ніж йому відкриються вищі цінності. Цикл «Кримські сонети» Адама Міцкевича став своєрідним поетичним відкриттям у літературі. Твори, які увійшли до циклу «Кримські сонети», об'єднані однією темою самотності, туги, печалі, відірваності від рідної землі, одним

внутрішнім конфліктом у душі ліричного героя, одним настроєм. Думка лине в минуле і майбутнє, підноситься від аналізу особистої долі до усвідомлення долі людської:

*Polko! - i ja dni skończę w samotnej żalobie;
Tu niech mi garstkę ziemi dłoń przyjazna rzuci.
Podróżni często przy twym rozmawiają grobie,
I mnie wtenczas dźwięk mowy rodzinnej ocuci;
I wieszcz, samotną piosnkę dumając o tobie,
Ujrzy bliską mogiłę i dla mnie zanuci [34].*

Адам Міцкевич був змушений жити один. Політична ситуація в країні, його погляди на соціальні питання, діяльність у відносинах філаретів і філоматов, арешти і судові процеси – усе це сприяло тому, що Міцкевич був змушений покинути свою Батьківщину і скитатися Європою. У цьому випадку самотність – це мука.

Тема втраченої Батьківщини є однією із центральних у поетичному світобаченні Адама Загаєвського. Поезія польського письменника Адама Загаєвського передає пригнічений настрій, вона іронічна, тримається на засадах скептицизму:

*Tylko w cudzym pięknie
jest pocieszenie, w cudzej
muzyce i w obcych wierszach.
Tylko u innych jest zbawienie,
choćby samotność smakowała jak
opium. Nie są piekłem inni,
jeśli ujrzyć ich rano, kiedy
czyste mają czoło, umyte przez sny [16].*

Загаєвський, пов'язаний з дисидентським рухом, які видавалися в підпіллі, відмовився прийняти скорботний тон, прийняти роль поета, який страждає за свою Батьківщину. Тема самотності і особистості поета, постулат недовіри до натовпу повернеться в вірші Загаєвського після повороту 1989 року, цього разу з посиланням на феномен масової культури.

Романтичний поет створює фігуру ліричного героя як паломника, емігранта, який відпливає з батьківщини. Звертаючись до Бога – друга, тому кому довіряє – людина, що говорить у вірші, визнає, що сумує за домівкою і відчуває себе самотньою:

*Choć mi tak niebo Ty złocisz i morze,
Smutno mi, Boże!
Jak puste kłosa z podniesioną głową,
Stoję rozkoszy próżen i dosytu...
Dla obcych ludzi mam twarz jednakową,
Ciszę błękitu [16].*

Ліричний герой має почуття відчуження. Туга за країною й невпевненість в долі посилюються почуттям самотності.

Самотність може бути наслідком життєвих обставин і може переплітатися з внутрішньою самотністю. Так, наприклад, вірш Т. Шевченка «Ой одна я, одна...» написаний в казематі у 1847 році, коли поет був фізично відособлений від світу людей, насильно позбавлений можливості зовнішньої комунікації. Така ситуація породжує гостре відчуття внутрішньої самотності, яке знаходить вихід у внутрішній комунікації – створенні художніх текстів як сублімації стану самотності, де художнє втілення самоти поета має жіночу іпостась:

*Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі.
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені Бог
Красу – карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій [57].*

Така ситуація породжує гостре відчуття внутрішньої самотності, яке знаходить вихід у внутрішній комунікації – створенні художніх текстів як сублімації стану самотності, де художнє втілення самоти поета має жіночу іпостась: Ой одна я,

одна, Як билиночка в полі [57].

Порятунок від екзистенційної самоти і смутку юний поет І. Франко шукав у єднанні з природою:

*...я в простій хлопській хаті жив,
і самота, і сум жили зо мною.
На твоїх полянах, в відлюднім плаю
я розсипав свій жаль, губив свій сум;
у твоїх запахах, неначе в раю,
окрилювався молодечий ум [54].*

Та немає поетові порятунку від нерозділеного кохання, що спустошило душу і викликало відчуття самотності, смутку:

*Ті скарби найкращі душі молоді
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий, назустріч недолі
Піду я сумними стежками [54].*

Поет, звертається до читача, зізнаючись у тому, що так і не знайшов гармонії в духовному спілкуванні:

*Мій друже, що в нічну годину тиху
Отсі рядки очима пробігаси...
Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щирю душу
І щоб ти не зазнав сирітства духового,
В якому я свій вік коротать мушу [54].*

Іншим прикладом людини, яка страждає від самотності, є Ян Кохановський, який після смерті своєї улюбленої дочки Уршулі залишається один з тягарем відчаю і жалю. Ян Кохановський написав «Трени» – цикл XIX надгробних плачів, які були відповіддю на смерть його маленької дочки Оршулі, яка померла у віці майже трьох років. У «Тренах» автор-батько намагався зрозуміти смерть дочки й знайти розраду. Ніхто і ніщо не може йому допомогти. Його переповнюють почуття сумніву, туги, гіркоти. Поет не знаходить душевного спокою. Він у розпачі й вразливий для Бога і

його суджень. У таких стражданнях людина завжди самотня і може розраховувати тільки на час, який зцілює його рани:

*...Który wielkością złota cieszy zmysł lakomy,
Potem nagle uciecze, a temu na jawi
Z onych skarbów jeno chęć a żądzą zostawi.
Takeś ty mnie, Orszulo droga, uczyniła:
Wielkieś nadzieje w moim sercu roznieciła,
Potymeś mię, smutnego, nagle odbieżyła
I wszystkie moje z sobą pociechy zabrała.
Wzięłaś mi, zgoła mówiąc, dusze połowicę... [45].*

Самотність посилюється, спогади продовжують мучити і не дають забути про близьку людину. Поет пише про це в «Трені VIII», малюючи докладніший психологічний портрет Оршулею, яка завжди була веселою і співала, вона наповнила все кути будинку «вдячним щебетом», розважила своїх батьків. Після її відходу в будинку була жахлива порожнеча, яка підсилює біль:

*I onym swym uciesznym śmiechem zabawiając.
Teraz wszystko umilkło, szczere pustki w domu,
Nie masz zabawki, nie masz rozśmiać się nikomu.
Z każdego kąta żałość człowieka ujmuje,
A serce swej pociechy darmo upatruje [45].*

Для юної української поетеси Лесі Українки усамітнене єднання з природою було найкращим порятунком від журби:

*Якщо прийде журба, то не думай її
Рознести у веселоцях бучних
За столом, де веселії друзі твої
П'ють, гуляють при покликах гучних.
Краще йди в темний гай, у зелений розмай
Або в поле, де вітер гуляє,
На дозвіллі із лихом собі розмовляй,
Можже, там його вітром розмає.*

*Гей, піду я в зеленій гори,
Де смереки гомонять високі, понесу я жалі одинокі
та й пушу їх у гірські простори [32].*

Відчуття внутрішньої самотності знаходить вихід у комунікації із зовнішнім світом, але не людей, а предметів чи явищ природи, скажімо, далеких небесних світил (діалог із зіркою): «Я стою у журбі самотная. І шукаю вгорі я тієї зорі» [32]. Внутрішня самотність знаходить також вихід у сублимації, спілкуванні з предметом (музичним інструментом), який породжує музику, що відповідає душевному станові поетеси. Виникає ілюзія «взаєморозуміння», тому поетеса в елегії «До мого фортепіано» звертається до інструмента як до живої істоти, називаючи його другом і висловлює жаль з приводу того, що таке рятівне (від самотності) спілкування припиняється надовго: Зостанешся ти в самоті німій [32]. І все ж поетеса усвідомлює, що для самореалізації людині потрібен соціум, який корегує її дії (у тому числі й творчість) і дає їм оцінку: «Самій недовго збитися з путі, Та трудно з неї збитися в гурті» [32].

Відчуття внутрішньої самотності знаходить вихід у комунікації із зовнішнім світом, але не людей, а предметів чи явищ природи, скажімо, далеких небесних світил (діалог із зіркою):

*Єсть у мене одна
Розначлива, сумна,
Одинокая зірка ясная;
Сеї ж ночі дарма
Її кличу, – нема!
Я стою у журбі самотная.
І шукаю вгорі
Я тієї зорі:
«Ох, зійди, моя зірко лагідна!»
Але зорі мені
Шлють проміння сумні:
«Не шукай її, дівчино бідна!» [32].*

Звертаючись до творів польської поетеси Анни Свирщинської зауважимо, що авторка тексту використовує самотність, порівнюючи її з перлиною, указує, наскільки цінною є її самотність. Вона показує, що не страждає від стану, в якому перебуває, і що цей стан не турбує її, а навпаки – вона самотня, щаслива:

*Samotność,
ogromna perła samotności,
w niej się ukryłam.
Przestrzeń,
która się rozprzestrzenia,
w niej ogromnieję. Cisza, źródło głosów.
Nieruchomość, matka ruchu.
Jestem sama.
Jestem sama, a więc jestem niczym.
Co za szczęście.
Jestem niczym, a więc mogę być wszystkim.
Egzystencja bez esencji,
esencja bez egzystencji, wolność [11].*

Письменниця зазначає, що з одного боку вона ніхто, але завдяки цьому може стати тією, ким схоче. Вона знає, що самотність не триває вічно. Хтось з'явиться і стане «матеріальною» людиною.

Короткий екскурс в історію розвитку знань про природу концепту уможливить виокремити ключові його розуміння та методи розвідки, які в сукупності з антропологічними дослідженнями самотності здатні будуть організувати окрему літературознавчу методологію аналізу концепту САМОТНОСТІ в літературно-художніх творах.

А. Пеньковський звернув увагу на спільну для всіх слов'янських мов семантику структури похідних, що утворюють лексичні гнізда з коренем чуж-, які, ніби повторюючи первісний етимологічний зсув (із готської *þiuda* «народ» – «чужий»), складають взаємопов'язані значення: «чужий» – «відчужений» – «ворожий» – «поганий» [40]. Відчуження і негативне ставлення до чужого

А. Пеньковський назвав семантичною категорією пейоративного відчуження. Сутність пейоративного відчуження полягає в тому, що мовець, негативно оцінюючи той чи інший об'єкт, виключаючи його зі свого культурного чи ціннісного світу, відчужує його, характеризує як елемент іншої, далекої та ворожої йому культури, іншого – далекого – світу (об'єктивно чи суб'єктивно – через власну ворожість). Ця категорія має особливі засоби мовного вираження, які слід шукати в особливостях структури образів «свого» та «чужого» світів [40].

Проблема самотності в європейській філософії означена Б. Паскалем і розглядається ним як особлива форма страждання. Самотність, за визначенням філософів, є «екзистенціалом людського буття, у межах якого відбувається зовнішнє або внутрішнє відособлення людей» [36]. Самотність, на думку Н. Хамітова, є результатом колізій комунікації, які породжуються виявом людини у світі як неповторної особистості. Самотність може бути наслідком життєвих обставин і може переплітатися з внутрішньою самотністю.

На початку своєї творчості й юний поет М. Рильський так само переймається тим, чи не буде він самотнім на цьому шляху, чи знайде однодумців у своєму світобаченні.

Отже, якщо інформативна структура ЕК «відповідає» за денотативний аспект значення його номінантів, то їхній конотативний аспект фіксує місце концепту в українській і польській ККС. Статус у ній ЕК САМОТНІСЬ обумовлюються відношенням етносу до корелюючої емоції. Йдеться про те, що маючи біологічне підґрунтя, самотність отримує соціалізовану, національно-культурно обумовлену форму прояву, яка цілком базується на *національно специфічному, оцінному* відношенні людини до емоцій як соціалізованого феномену. Будучи основою ЕК САМОТНІСТЬ, зазначена емоція проектує особливості свого переживання на його семантичну структуру. Зокрема, соціалізованість самотності, прояви якої є значно нормативно детермінованими, зумовлює статус досліджуваного ЕК як сутності глибоко аксіологічної, такої, що демонструє зв'язаність своїх значеннєвих елементів з національно забарвленими соціальними догмами та правилами, якими емоція самотності засуджується, а отже, повинна бути стримана і подавлена [16].

2.3. Аксіологічні особливості емоційного концепту САМОТНІСТЬ

ЕК САМОТНІСТЬ виступає домінантою серед ключових концептів у концептуальній картині україномовного й польськомовного світу. Подібні концепти мають безпосереднє відношення до мотиваційного рівня індивіда і тісно пов'язані з його ціннісними установками. Вони знаходяться у центрі ККС і впливають на організацію інших концептів [34]. До того ж, ключові концепти культури передають специфіку образу життя та способу мислення народу, визначають його найчастотніші, культурно-значущі стани, отже, вони являють собою безцінні ключі до розуміння культури [15]. Цей факт визначає оцінну суспільно-культурну значущість ЕК САМОТНІСТЬ, яка зумовлюється його активним функціонуванням у плані детермінування процесів пізнання мовцями оточення, усіх інших видів діяльності, зокрема й творчої [41].

Статус ЕК САМОТНІСТЬ в оцінному тезаурусі української й польської мов, який як системно структурована мережна модель плану змісту предметної сфери найбільш адекватно відбиває ієрархію цінностей мовної спільноти [28], визначається насамперед загальнооцінними концептами ЩАСТЯ та НЕЩАСТЯ, що є концептами вищого ступеня абстракції [28]. САМОТНІСТЬ маркується як концепт негативної для людини емоції, що закріпилося у таких світоглядних настановах соціуму, як 1) раціональний аналіз і пояснення емоції самотність; 2) контролювання й активний, вольовий вплив на неї і на несприятливі події, що відбуваються; 3) придушення мимовільної виразної поведінки [27]. Крім того, самотність є фактором, що не сприяє оптимізації процесу комунікації [9].

Вказане є підґрунтям локалізації ЕК САМОТНІСТЬ у негативно забарвленій частині ядра оцінного тезауруса української й польської мов [30], невід'ємним складником якого виступає негативний домен ЕКС як безпосередній фон для профілювання зазначеного концепту. Проте, периферія ЕК САМОТНІСТЬ проникає у позитивну частину ЕКС, фіксуючи його конструктивний характер щодо виживання та орієнтації людини в природному та соціальному оточенні, а також каталізуючу роль у її творчій діяльності [45], що відбивається як у науковій КС, так і в мовленнєвій

практиці певної спільноти.

Таким чином, ЕК САМОТНІСТЬ виступає як ретельно розроблений культурно та соціально детермінований базовий структурант ККС представників певної спільноти, локалізований у негативно забарвленій царині її аксіологічного тезаурусу. Архітектоніка досліджуваного концепту включає широкий спектр ознак фізичного, психологічного, когнітивного, соціального й національно-культурного характеру, які розподіляються за ядерною та периферійною зонами, детермінуючи конфігурацію значення його численних різнорівневих мовних репрезентантів.

Висновки до другого розділу

Самотність як проблема існування людства, емоційного стану людини була, є і залишається актуальною в усі часи. Адже людина за своєю суттю – соціальна істота, якій не комфортно наодинці, в самоті, вона прагне спілкування, певної духовної гармонії з собою подібною. Отож, коли виникає проблема у встановленні цієї духовної єдності, то це призводить до екзистенційної порожнечі, зокрема, до самотності. Більшість учених, зокрема філософів, досліджували фактори, що спричинювали виникнення стану самотності.

З огляду на теоретико-методологічну основу аналізу проблеми самотності, вважаємо цілком логічним говорити про подвійну екзистенційну сутність людини. Адже, кожна людина самотня як індивідуальність і за певних життєвих ситуацій сама прагне усамітнення, але у той же час їй властива органічна потреба долати власну самотність шляхом встановлення духовної єдності з іншими. Якщо порівнювати чого людина прагне більше: усамітнення чи єдності з іншими, то все таки, нам видається, що за відсутності комунікації людина страждає більше, ніж за надмірного спілкування, бо науці відомо більше прикладів психологічних проблем та психічних розладів саме у самотніх людей. Кожна людина потребує усамітнення та комунікації різною мірою, тому проблему самотності варто пов'язати з певними соціально-психологічними типами людини: виокремлюються «продуктивний» та «непродуктивний» типи орієнтації характеру людини. Серед «непродуктивного» типу

виділяють такі підтипи, як «рецептивна», «експлуататорська», «скупа» та «ринкова». Істотною ознакою людей з подібною орієнтацією є те, що вони зосереджені на власному «Я», егоцентричні, відчужені від суспільства, а тому схильні до переживання стану самотності. На противагу цьому, люди продуктивного типу орієнтації мотивовані інтересом суспільства, спрямовують свою енергію на якісне перетворення соціуму, відчують духовну єдність з іншими, ідентифікують себе з тією чи тією соціальною групою, а відтак, не відчують себе самотніми.

З огляду на це, вважаємо, що самотність – це складний внутрішній і соціальний стан людини, якому притаманні відчуження від процесів суспільного буття, зниженням рівня соціальної активності, певна емоційна пригніченість, зменшенням або взагалі втрата соціальних контактів, відсутність духовної спорідненості з іншими суб'єктами діяльності, що виникає внаслідок егоцентричного способу життя та відчуженості від соціуму. З іншого боку, усамітнення розуміємо як процес добровільного й тимчасового уникнення соціальних контактів, метою якого є діяльність, що спрямована на самопізнання та духовний розвиток.

Відображена у текстах сучасної української й польської художньої прози ситуація переживання індивідом самотності кваліфікується як емоційна ситуація внутрішнього стану людини, під якою розуміємо фрагмент тексту, корелятом якого виступає ЕК САМОТНІСТЬ, що знаходить своє вираження у семантиці стилістично нейтральних та стилістично маркованих мовних засобів.

РОЗДІЛ 3

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ САМОТНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

3.1. Вербалізація концепту «самотність» у сучасній українській літературі (на матеріалі роману «Камінь посеред саду» Володимира Лиса)

Разом із широким колом теоретичних розробок з'явилася велика кількість робіт, у яких представлені конкретні описи тих чи інших концептів. Незважаючи на це, своєчасним і важливим є звернення до вивчення концептуалізації та вербалізації саме САМОТНОСТІ, зважаючи на її приналежність до базових емоцій сучасної людини.

Людина – це концептуальний образ для кожної національної словесності, кожної ідіопоетичної системи. Адже в ньому зосереджені визначальні риси художнього світогляду та мовної естетики епохи, школи, окремого автора, твору тощо. Невербальна поведінка мовця є додатковим аргументом вірогідності повідомлення. Виразниками невербальної поведінки в мові є кінетичні й фонаційні маркери вірогідності, призначенням котрих є вираження ставлення адресата до свого повідомлення чи до адресата, на якого спрямоване повідомлення [12].

Знання адресатом обставин спілкування сприяє адекватній оцінці повідомлення мовця за параметром вірогідності. Одне й те саме констативне висловлювання може бути вірогідним за одних обставин і невірогідним за інших.

Метафоричний вираз «камінь посеред саду», що є назвою роману Володимира Лиса, з раціонального погляду, виражає два смисли: 1) природнього предмету, що знаходиться серед саду, і 2) складної психологічної проблеми людини, на виникнення якої впливають як суспільні, так і особистісні фактори.

Головний персонаж роману прагне втекти від самого себе і відчуває провину перед усіма: дружиною, маленькою донечкою, роботодавцями, та, навіть, перед своїми коханками, з якими намагався забути біль і порожнечу від того, що його покинула дружина і він почувався нікому не потрібним і спустошеним: *«Мені легко, я*

легко йду вулицею. Я здоровий, нічого не болить. Так я тверджу після того, як за плечима в мене лишається шлях повернення. Тут, у місті, не вітряно і не зоряно. Зараз, певне, вже за північ. Я довго блукав, поки вийшов на цю вулицю. Що ж би було, якби я не зупинився? Те, чого я позбавився, і зробило спустошеним. Я немовби втік від своєї оболонки, але гостро відчуваю її потребу» [29 с. 174]. Герой не може знайти свого місця у цьому світі та суспільстві: «...Я наче кимось спеціально посаджений в карантин...«Нікому не цікава твоя думка, заспокойся», – наказав я собі. .. Я раптом гранично чітко усвідомив: єдиний вихід у мене – це вдавати байдужого до всього, що відбувається і відбуватиметься далі. До цих сходинок і стін, до дихання за спиною, до трагікомедії, що розігруватиметься у моїй квартирі. Абсолютно байдужим. Я чужий всьому цьому. Абсолютно чужий» [29 с. 26-49].

Самотність як стан існувала у всі часи, проте саме наш час породив проблему самотності, як вагомий психологічний і соціальний феномен. Додатково до всіх фізичних характеристик, а нерідко і на противагу ним, самотність набуває суто психологічне забарвлення. Вона стає, перш за все, особистісною. У мові концепт САМОТНОСТІ може бути репрезентований різнорівневими мовними засобами: від окремого слова до цілого тексту: «Нічия **самотність** мені не болить і не болітиме. Я не знаю-бо, що робити зі своєю власною... Я раптом фізично відчув довкола себе порожнечу. Наче я **сам-самісінький** на величезному стадіоні. Почував себе цілою юрбою, якій ні з ким спілкуватися і сперечатися, бо нікого більше на стадіоні немає. Це було дивне відчуття, аж я здригнувся й оглянувся довкола. А втім, поруч мене й справді було **порожньо** – і праворуч, і ліворуч на якийсь десяток місць. Я наче кимось спеціально посаджений в карантин» [29 с. 26-173].

Ідіоми, за допомогою яких об'єктивується мовна сутність «самотності» в українській мові, із одного боку, є номінативним компонентом структури досліджуваних категорій, а з іншого – характеризують національно-культурне ставлення носіїв мови до цих соціальних феноменів: «Ось і закінчилася наша безглузда розмова. Я стояв і чекав, коли вона піде. Зрешистю, я повернувся й пішов **сам**. До біса все, і **самотність** в тому числі.... Ми йдемо тротуаром. Невмолимо наближаємося до зупинки і чим більше ми наближаємося, тим чіткіше я розумію, що мені не

хочеться зараз бути **самому**... Я сказав правду. І, коли усвідомив це, мене кинуло в жар. Невже причиною – **моя самотність?**» [29 с. 70, 128].

В одинадцятитомному «Словнику української мови» знаходимо таке визначення поняття САМОТНІСТЬ: «Властивість і стан за значенням самотній; усвідомлення такого стану» [13]. Словник позначає самотній як самотній, що означає «який залишився, живе і т. ін. наодинці, без нікого (про людину) сам», а також «який не має сім'ї, рідних, близьких; одинокий; сам» [13]: «*Наче я сам-самісінький на величезному стадіоні... Чужий **самому собі**... І це змусило подумати, що коли бути до кінця відвертим перед **самим собою**, то я досить слабка людина*» [29 с. 8-30].

Зовнішня (соціальна) самотність є негативним явищем, що продукує в людині страх, невпевненість, недовіру та агресію до світу і призводить до деформації людської особистості та руйнації її внутрішніх зв'язків зі світом: «*А втім, поруч мене й справді було **порожньо** – і праворуч, і ліворуч на якийсь десяток місць... Я сів на стілець, але, дивна річ, мене зовсім не огортала печаль. Тільки всередині зяяла **порожнеча**. Я міг би поклястися, що коли б я подивився збоку на себе, то побачив би її. Якоїсь миті в мене майнула думка, що вона навіть **більша за мене самого**... Ця думка наздоганяє мене при підході до власного будинку. Вона продукт мого **спустошеного мозку**, краще було б сказати – виснаженого. Або й **спустілого**. Виснаженого – чим?... Те, чого я позбавився, і зробило **спустошеним**. Я немовби втік від своєї оболонки, але гостро відчуваю її потребу*» [29 с. 26-174].

Загострені специфікою сучасної доби почуття покинутості, непотрібності, відчуженості і ставлять на часі проблему самотності. Завданням для кожної людини стає не просто навчитись жити у суспільстві, але й гармонізувати стосунки з іншими людьми й головне досягти гармонії свого внутрішнього світу: «*Тисячі й мільйони людей опинялися у становищі **покинутих**, їм було боляче. Це якщо **кидали** кохані. Дружини, яких любили. У мене зовсім не було болю. Не було вже й **порожнечі**. Десь на глибині пульсувала думка, що нічого, по суті, не втрачено. І раптом я зрозумів – це виправдання. Це моє намагання виправдатися... Я ступив крок до неї і подумав, що роблю велику дурницю. **Нічия самотність** мені не болить і не болітиме. Я не знаю-бо, що робити зі **своєю власною***» [29 с. 61-173].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях значне місце відводиться вивченню семантики егоцентричних категорій, визначенню їх універсальних і етноспецифічних рис і характеристик, виявленню ціннісних смислів, що стосуються цих категорій у конкретній лінгвокультурі.

Мотив екзистенційної невлаштованості – це радше міфологемна основа сприйняття і художнього показу внутрішнього світу людини, її самоусвідомлення. На текстовому рівні він зумовлює насичення поезії риторичними питаннями – міркуваннями про сенс життя взагалі і життєвого призначення людини зокрема: *«Підсвідомо я розумів, що мав би все ж зробити якісь кроки, що, можливо, Магда й сподівається на те, що буду шукати, може, хоче таким робом перевірити моє ставлення до неї, але... навіщо?... Хіба не можна просто жити, як живуть інші люди?... «Навіщо ти обдурюєш себе?» – сказав раптом чийсь голос біля мене... Я йшов міською вулицею, не відаючи, куди й навіщо. Додому йти не хотілося. Я зрозумів – Магда написала правду. Я лишився остаточно вільний і самотній. Одяг на мені був висушений і відчищений, але що з того?... Боявся. Тепер я теж боюся. Боюся жити далі, сам... «Хіба мало на світі, хіба мало в цьому місті самотніх людей?» - утішав я себе, але відчуття гнітючої тривоги не зникало» [29 с. 40-207].*

Концептуальне змістове й оцінне розв'язання цих питань забезпечують синтаксично розгорнуті структури-дефініції, пор.: *«Та ти ж один народився. Один, розумієш?.. Як не дивно, вона звучала з мене самого.*

Особливе граматичне й семантичне навантаження у багатьох таких контекстах виконують особові (я, ми) та присвійні (моє, наше) займенники, які, із одного боку, забезпечують включення стрижневого образу в екзистенційну кореляцію людина – життя, а з другого – граматично пов'язують його з негативно-оцінними предикативними конотатами, пор.: *«А я, чому я не певен у собі?... От тільки я... ні, я намагався..., дідько візьми, намагався, мало не крикнути хочеться, але я мовчу... Я спинився, – сказав я. – А може, ми живемо на третьому поверсі?... Інакше, коли я не підведуся, кімната попливе кудись разом зі мною. Ми загубимося у безкрайому морі, назви якого я не годен добрати... Я досі ніколи не замислювався, що наше життя виходить ніби з нас самих... Але там було все зрозуміло - ліричний герой чи, може, й*

автор розмовляв із **самим собою**. Але обличчя у вікні не **моє**. Галюцинація? **Я** простягаю руку до скла. Обличчя зникає. Притуляю **своє**. [29 с. 12-243].

Важливою рисою психологічного портретування, яка підтверджує універсальність міфологемного мотиву екзистенційної невлаштованості людини, є самотність. У романі метафори із загальним значенням САМОТНІСТЬ мають констатувальний характер. Зокрема, це стосується образних висловів, граматично оформлених як предикативні сполуки: «...я досить слабка людина... Людина повинна все життя себе шукати... до Стефанії, до її свиней, вона теж людина, вона самотня», – твердив я. [29 с. 23-236].

Імпліцитно властива образам самотності негативна оцінність оригінально інтенсифікується у метафорах із загальним значенням «самотність втомлює людину». В індивідуальному баченні авторів психологічна нестерпність, обтяжливність цього психологічного стану смислово прирівнюється до стану фізичного обмеження свободи. Відповідний асоціативний зв'язок знаходить вираження через узалежнення в структурах генітивної метафори: «Так, – подумки сказав самому собі, - так, дідько його візьми!... моя самотність?... Ти самотній, але самотність – не твоя біда, а твоя вина... Нічия самотність мені не болить і не болітиме... Самота, якої так боявся сьогодні, змусила вчепитися за Люсю... Я знову лишився сам» [29 с. 129-138].

Внутрішнє портретування здійснюється також через розвиток менш розгорнутих, однак концептуально важливих для окреслення об'ємного психологічного образу людини мотивів сумління, совість. Пор.: «...А в тебе вона була, совість? – Під печінкою. – І на неї витікала жовч. Бідолашна совість... Тут заказано з'являтися жодній обіцянці, зрештою, сам не маю бажання щось обіцяти. Я більше не вірив у себе... Глум стосувався радше мене самого... Дивна річ, наступної миті прийшло відчуття, що я теж чужий...Що б їй сказати, цій жінці, що б сказати самому собі, але так переконливо, щоб повернутися до себе колишнього»[29 с. 196]. Текстове обігрування аж до контекстуальної синонімізації загальнономовних фразем спостережене у мовостилі В. Лиса.

Важливий сегмент психологічного портретування людини – її емоційний образ. І природно, що до найбільш смислово навантажених емоційних характеристик

належить метафорична репрезентація теми кохання. Вона підтримує згаданий вище й визначальний для розгортання всього емоційного портрета міфологемний мотив екзистенційної невлаштованості, засвідчує здебільшого песимістичну настроєвість, виразне тяжіння до асоціативного зіставлення кохання – рана, біль, страждання; кохання – нищівна повінь, кохання – спопеляючий вогонь тощо. Пор.: *«Я прогнав бридке видиво чужого кохання й відчув, як холодна, аж липка лють виштовхує мене з ліжка... Так, я не кохав Магду, хоч тішив себе ілюзією кохання [29 с.56-88].*

Частотний вербалізатор пригніченого емоційного стану ліричного героя – образ *біль*. В аналізованому творі його семантика інтенсифікується в аксіологічно маркованих колоративних епітетах: *«Уривок розмови, що долетів до мене, сповнив моє єство глухим, якимось ниючим роздратуванням. Так починає боліти зуб, коли ще не усвідомлюєш цей біль. Або не хочеш усвідомлювати, намагаючись загнати біль туди, звідки він виник. Це відбувається інтуїтивно, надто коли ти зайнятий чимось іншим. Я ж не був нічим зайнятий. І в цьому була найбільша прикریсть і причина того, що біль ростиме, поки його не спиниш... Над подвір'ям тоді висіла в'язка тиша осіннього ранку, землю повз вогкий холодний туман. Поволі, відчуючи в грудях тупий біль образи, я йшов садом... Спіткнувся – і біль став поволі розтікатися всім тілом... Мій біль солоний, його присмак - на губах, мовби я прокусив сам собі руку. Я чую смак власної крові. І нічого не міняється від того, що я щирий, що мені треба позбутися самотності ... Дзенькіт скла й різкий біль у пальцях привів мене до тьми... Катя... Але чи втрата, остаточна втрата примареної Каті мені болять? Чи просто болять душа? Біль цей має назву, думається мені, але як його назвати, я ніяк не збагну [29 с. 59-236].*

Зовнішня (соціальна) самотність є негативним явищем, що продукує в людині страх, невпевненість, недовіру та агресію до світу і призводить до деформації людської особистості та руйнації її внутрішніх зв'язків зі світом: *«Можє, навіть страх впереміш зі співчуттям... в мені росла люта байдужа ненависть... Молоточки страху застукали об тім'я... Зрештою, хоч я й не вірю в долю, але... Я навмисне хочу спримиітизувати своє теперішнє існування - і це мені таки вдається. Це виявилось не страшно... Дякую, — бурмочу, не знаючи, що говорити далі... Не знаючи, що мені*

*робити – плакати чи сміятися... Я розмовляв, але почував легеньку тінь **страху**, що десь таки чіпіла за спиною... Це, звісно, не більше, як чергова ілюзія, але я **не знаю**, що мені лишається натомість... Мусив триматися хоч цього, мусив сподіватися, **не знаючи** навіщо... Нічия **самотність** мені не болить і не болітиме. Я **не знаю**-бо, що робити зі своєю власною» [29 с. 98-221].*

На протигагу зовнішній самотності, внутрішня (екзистенційна) самотність сприяє розкриттю самоідентичності та цілісності духовного світу людини. Внутрішній світ кожної особистості характеризується різним ступенем поєднання властивостей розуму (ratio), із одного боку, і властивостей серця й душі (emotio) – із іншого. За релігійними уявленнями душа – «безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини» [9]: «**А душа?** Але в **душу** ніхто не зазирає, окрім мене самого... Я подивився в бокове скло. Ми їхали ранковим недільним містом, незвично тихим, майже безлюдним. І моя **душа** теж безлюдна... Тільки ж небо чисте-чисте. Ніде ні хмаринки, а хвилі все плюскочуть. І сколихується твоя **душа** хоч на якусь мить. Мабуть, так само виникає щось схоже на надію в людині, не сама надія, а щось схоже на неї, первісне і вкрай необхідне... Хто там, за цим вікном? Теж якась самотня **душа**?... «Гм, – сказав я собі іронічно, – виходить, друже, у тебе є ще й **душа**?»... Чи просто болить **душа**?..» [29 с. 8-236].

Одним із ключових символів, що забезпечує наповнення концепту САМОТНОСТІ в романі «Камінь посеред саду», є символ каменя. Семантичні характеристики слова «камінь» розкриває сам автор: «...великий чорний каменисько, висотою до метра, може, трохи більше, напівкруглий, з кількома стесаними кутами...». Дуже символічним є великий сірий камінь, біля якого розпочинаються події у романі, тому що у житті Андрія Трояна настав саме такий момент, коли треба вирішити, хто ти, де ти, й куди йдеш: «Дільничний каже, що того чоловіка знайшли в саду придушеним **каменем**... Нарешті Верещук побачив і сам **камінь**. То був великий чорний **каменисько**... От тільки я... ні, я намагався..., дідько візьми, намагався, мало не крикнути хочеться, але я мовчу... Мене оточували зусібіч темні холодні будинки, іноді здавалося, що вони наближаються до мене, може, зігріти, а може, й задушити

у своїх **кам'яних обіймах**... *Краще все-таки думати про щось інше. Наприклад... Наприклад, про цей самий **камінь**. Я подумав, що вже давно не навідувався до цього **каменя**, дуже давно не сидів на ньому... Троян вирішив ще в лікарні або вночі **покінчити життя самогубством** і тому підняв **камінь**, який і придушив його... навіщось вирішив підняти **камінь**, можливо, хотів перевірити себе після лікування, але не розрахував сили – і був придушений **каменем** [29 с. 5-248].*

Особливе значення в творі має символ «туман», а саме «густий туман», що «виповзав із саду, схожий на шкіру брудного сірого кошлатого звіра» [29 с. 5]. У більшості культур туман – символ невизначеності й емблема сили, яка заплутує й приховує істину від спостерігача [42]. О. Потєбня стверджував: «Про символічне значення хмари-туману можна судити по вят. похмуро, зле, і по млр. сумний...» [42]. За словами В. Кононенка, «*туман* водночас – щось невиразне, нечітке, невизначене, в чому важко розібратися, важко знайти істину; такий туман можна навіювати свідомо, аби відволікати від чогось важливого, значущого» [23]. У романі «Камінь посеред саду» слово «туман» виражає подібний символічний зміст: «**Туман** виповзав із саду, схожий на шкіру брудного сірого кошлатого звіра. Із середини цього звіра лунало розпачливе жіноче голосіння... **Туман** у саду начеб порідшав, зате війнував сирий, пронизливий вітер... Я надто вірила тобі колись, щоб тепер байдуже ставитися до того, що все це було **туманом** і брехнею... Над подвір'ям тоді висіла в'язка тиша осіннього ранку, землю повз вогкий **холодний туман**... одне за одним виповзають дерева з **туману** ... В саду знову стояв **туман** – тільки цього разу легкий, наче тоненьке, ледь помітне павутиння [29 с. 5-230].

Туман є постійною метафорою у творі Володимира Лиса, що позначає найтрагічніший період життя, випробування в житті героїв, їхню самотність: «Я шукав необхідне слово довго, доки не подумав знову про час, що схожий на вату. Вата, ще крок, зусилля збудженого мозку - і постає слово **туман**. **Туман** – ілюзія. Ілюзія – **туман**. Повна ілюзія **туманів**. **Туман**, переповнений життям. **Туман туманів**...Раптом зникає м'який овал обличчя. Зникає зовсім поруч, за півкроку. Розпливається, мов розмитий **туманом**.. У голові дедалі більше **туманилося**... Мовби тролейбус пливе серед **туману**, а той **туманисько** проникає у двері, вікна, всі

цілини... не чути власного голосу, він тільки відчуває, як відкриває рота, а голос губиться десь у безмежжі **туману**, що оповиває сад» [29 с. 84-251].

Вагоме концептуальне навантаження у творі має символіка кольорів. Камінь асоціюється з сірим і чорним кольорами:

«...схожий на шкіру брудного **сірого** кошлатого звіра... зненацька спитала Олена, і погляд її великих **сірих** очей я перехопив на собі... мої ідеї в життя, більше того, вони з кожним роком, новою розробкою виявлялися недолугими і банальними. **Сірим**, як зрая вовків... Колючі **сірі** очі були зовсім поруч... Подивившись на **сірі** непривітні хвилі... І я знаю – ця ворожість теж виходить од жінки із зморщеним обличчям. Утім, воно не зморщене, а якесь дрібне, **сіре**, покрите печаттю втоми, швидше, не втоми, а відчуженості від усього, що тут відбувається... Дивна річ, але коли дивлюся на цей білий, правильніше, вже **сірий** аркуш, то відчуваю трохи бентежне, та лагідне занепокоєння» [29 с. 5-184]. Сірий колір, який має місце в наведеному метафоричному виразі, співвідноситься з самотністю. З точки зору психології кольору, сірий колір абсорбує негативні характеристики: боязнь втрати, меланхолія, хвороба, печаль, депресія. Поєднуючи в собі протилежні якості чорного і білого, сірий колір почуває себе непотрібним, чужим і ніколи не стане першим (тому що в нього немає до цього внутрішнього прагнення). Сірий колір вважається самотнім, оскільки живе на межі чорного і білого, які становлять собою діаметрально протилежні символи позитивного й негативного.

Чорний колір, який Володимир Лис згадує в романі «Камінь посеред саду» (чорний камінь, чорне небо), практично завжди – символ темряви, зла, смерті, диявола тощо [12]. У романі чорний колір – це символ самотності, нещастя, горя. Для ілюстрації висловленого наведемо приклади: «...великий **чорний** каменисько... Зате коли підвів голову вгору, побачив - крізь темно-сірі хмари прозирає **чорне** із синім відливом небо, на якому мерехтять кілька самотніх зірок... Постояв якусь хвилину, спостерігаючи метушливий рух рудих і **чорних** створінь, що почали було лізти і на мою ногу, струсонував ногою і поплентався далі... Постоявши трохи коло затемненого вікна, за яким був **чорний** нічний світ, я сів на підвіконня... кіт чкурнув у **чорні** безлисті кущі... піднести над головою великий **чорний** камінь... Поміж деревами виступала

вже не чорна, а трохи сивувата пляма, яка стрімко росла й набувала чітких обрисів, [29 с. 5-251].

У досліджуваному творі пояснено природу символів, які є відбитками специфічного суб'єктивного переживання героями самотності. Використання автором символів для наповнення концепту САМОТНОСТІ відзначається оригінальними підходами щодо творення та трактування, окрім загальноприйнятих значень, набувають ще й додаткових, нових, неповторних індивідуально-авторських втілень [12].

3.2. Вербалізація концепту САМОТНІСТЬ у сучасній польській літературі (на матеріалі роману «Самотність в мережі» Януша Леона Вишневського)

Однією з характерних ознак сучасного світу є стрімкий поступ комп'ютерних технологій, що інтенсивно впроваджуються в щоденне життя соціуму. Проте, незважаючи на зазначений прогрес у сфері технічних та інформаційних технологій, сучасний індивід схильний до переживання таких екзистенційних проблем, як відсутність мети та сенсу життя, втрата свободи, любові, дружби й можливості самореалізації, відчай і тривога перед майбутнім, відчуття самотності.

Сучасна людина, відчуваючи екзистенційний вакуум і самотність, шукає шляхи та засоби їх подолання: занурюється у віртуальну реальність, де шукає спілкування та інформацію, що допоможуть подолати соціальну депривацію. Іноді людина, навіть не відчуваючи екзистенційної порожнечі й стану самотності, може заглиблюватись у віртуальний світ, пориваючи контакт з довкіллям, що згодом може призвести до посилення реального відчуття самотності. Адже жодне віртуальне спілкування не замінить повноцінного, живого діалогу між комунікантами, не створить відчуття єдності з іншим та зі світом загалом.

«Самотність в мережі» – дебютний твір сучасного польського прозаїка Януша Вишневського. Про його зміст частково можна судити вже за назвою. Любов, самотність і Всесвітня павутина – ось три складники, на яких побудований роман.

Актуальна тема відносин в мережі, співзвучна багатьом в наш час, зацікавила безліч читачів.

Автор написав свій перший роман, перебуваючи під впливом складної життєвої ситуації. Під час отримання Вишневським Нобелівської премії з хімії він розлучився зі своєю дружиною. Як згадує сам автор, йому просто було дуже сумно і самотньо. Створення літературного твору здалося йому найкращим і менш витратним варіантом, ніж відвідування модного психотерапевта. Дебют роману відбувся 2001 року.

Проблема відчуження людини у сучасному світі, якої торкається автор у своєму романі, нині, на жаль, є надзвичайно актуальною. Із одного боку, Інтернет робить життя простішим, зближує людей, а з іншого – «вбиває» нормальне реальне людське спілкування, породжує сурогатне кохання в мережі. Люди сидять удома, кожен біля свого комп'ютера, в ізолюваному світі, не помічаючи, як збігає життя. Це – хвороба нашого часу.

Роман «Самотність в мережі» – це історія віртуальної любові, у якій була можливість стати реальною, але реальність мала інші плани. «*З усього, що вічне, найкоротший термін у кохання ...*» – фраза, з роману, стала лейтмотивом усієї історії.

Феномен популярності роману можна пояснити тим, що автору вдалося крізь призму любовної історії відтворити в художньому тексті основні проблеми сучасного світу: почуття самотності, складності любовного трикутника й нерозривності подружніх відносин, а також соціально-політичних змін останніх десятиліть.

Головне слово, що репрезентує самотність у сучасній польській мові, є іменник *samotność* і похідний від нього прикметник *samotny*. Ці слова часто зустрічаються у романі Я. Вишневського «Самотність в мережі». Проте вони не єдині виражають цей емоційний стан людини. Самотність постмодерністичного героя може виражатися як експліцитними, так і імпліцитними засобами.

Доба постмодерну, разом із активізацією цивілізаційних процесів, загострює відчуття відчуженості та власної непотрібності, позбавляє духовності, що веде до внутрішньої спустошеності й самотності, яка може стати для людини навіть поштовхом до самогубства. Саме таке явище змальовується на як початку роману, так

і далі за змістом: *«Z rampy przy torze czwartym na peronie jedenastym stacji kolejowej Berlin Lichtenberg skacze pod pociąg najwięcej samobójców... W tych miejscach służby utrzymania dworca używały silnych detergentów, aby zmyć plamy krwi rozrywanych i wleczonych przez lokomotywy i wagony ciała samobójców... Dlatego samobójcy prawie zawsze wybierają tor czwarty na peronie jedenastym... Gdy w 1854 Schumann został zabrany do szpitala psychiatrycznego po nieudanej próbie samobójstwa, Brahms przeniósł się na stałe do Dusseldorfu, gdzie mieli dom Schumannowie, aby „pocieszać” żonę niedoszłego samobójcy, piękną Clare» [61].*

Людина, не витримуючи психологічних навантажень, часто вирішує піти з життя. У сучасних динамічних умовах розвитку суспільства, проблема самогубства особливо загострюється, оскільки людина відчуває себе самотньою, покинутою, незрозумілою для інших і зайвою в цьому світі взагалі.

Характерною ознакою постмодерністичної епохи стала його емоційне навантаження настроєм самотності. Концепт САМОТНІСТЬ відображає складну систему духовноморального та психологічного вимірів мовної картини світу та внутрішнього, духовного життя особистості. У закордонній психології виділяють 9 підходів до розуміння стану самотності: *інтераціоналістський, когнітивний, психоаналітичний, екзистенціональний, феноменологічний, соціологічний, інтимний, системний, міждисциплінарний.*

Відповідно до сутності *інтераціоналістського* підходу до проблеми самотності, визначають самотність як «епізодичне гостре відчуття занепокоєння й напруги, пов'язане з прагненням людини мати дружні або інтимні відносини» [2]. Самотність з'являється в результаті недостатності соціальної взаємодії індивіда. Людина у віртуальній реальності постає як «маска», що може змінюватись і приховувати дійсну сутність індивіда. Відрив власного «Я» від навколишньої соціальної реальності й перенесення його у віртуальну реальність, відриває «Я» від тої ідентичності, яка була актуальна в реальному світі. У цьому випадку відбувається ідентифікація індивіда відповідно до віртуальної реальності, за рахунок сприйняття її як актуалізованої реальності.

Представники моделі *психодинамічного* підходу до розуміння стану

самотності Д. Зілбург, Ф. Фромм-Рейхман, Г. Салліван – не вважали самотність окремим предметом дослідження, а розглядали його у зв'язку з розглядом закономірностей розвитку. Згідно цієї моделі стан самотності визначають зовнішні умови. Психологічний зміст стану самотності корелює з лексичною репрезентацією поняття самотності в сучасній польській мові, виявляючись, щоправда, значно біднішим стосовно свого представлення у психологічних студіях.

Реалізація емоційного концепту САМОТНОСТІ здійснюється такими лінгвістичними способами, як: 1) **пряма номінація емоцій** [28], (наприклад, за допомогою іменників: *samotność*, *osamotnienie*, *odosobnienie*, *izolacja*, *odizolowanie*, *izolowanie*, *wyizolowanie*, *alienacja*, *wyalienowanie*, *oddzielenie*, *odseparowanie*, *opuszczenie*; прикметників: *samotny*, *osamotniony*, *osamotniały*, *opuszczony*, *odizolowany*, *odosobniony*, *pustelniczy*, *samotniczy*, *sierocy*, *osierocony*, *owdowiały*, *wyalienowany*, *sam (jak palec)*, *sam jak kolek (w płocie)*, *zapomniany (przez Boga i ludzi)*, *pozostawiony sam sobie*; прислівників: *samotny*, *pusty*, *pojedynczo*, *oddzielnie*, *samotnie*, *sam na sam*).

2) **безпосереднє вираження мовними засобами** (вигуки, інвективи, брутальна лексика, паремії) [28]. Прямі номінації емоцій САМОТНОСТІ охоплюють три лексико-граматичні класи:

а) іменники: «*Tutaj, na tym szarym, opuszczonym dworcu, skazany na bezczynność, nie mógł zająć się niczym innym, by zapomnieć, i samotność pojawiła się jak atak astmy. To, że jest tutaj i ma tę niezaplanowaną przerwę, to tylko pomyłka...Zawsze był tutaj sam. Ogarnął go niepokój inny niż lęk. Obecność tego drugiego mężczyzny zakłócała mu cały plan. Nie chciał spotkać nikogo w drodze na koniec rampy. Koniec rampy... To będzie na- prawdę koniec... Czy wiesz, że samotność to w przekonaniu ludzi najgorszy rodzaj cierpienia?.. Delta w ramach swojego udziału w akcji zapewniła jej pełną opiekę. Gdy zniknęła na tym swoim wózku za drzwiami samolotu, poczuł nagłą pustkę, smutek i samotność... Uwielbiała tę samotność w biurze, odkąd go sobie znalazła [61]*».

Зазначені іменники доповнюють картину психоемоційного переживання самотності, відображену у словникових статтях, за рахунок таких понять, як *віддалене місце*, *Мережа*, *вигнання*, *замкненість*, *знищення*, *смерть*, *медитація*, вписуючись у лінгвопсихологічну модель стану самотності.

При аналізі лексичної репрезентації поняття самотності ми обмежуємося іменниками як одиницями первинного означування, не залучаючи одиниці вторинного означування (прикметники, дієслова). Проте останні беруться до уваги у подальшому аналізі при розгляді текстових маркерів стану самотності в художньому тексті.

б) прикметники: *«Odbierając sobie życie na stacji Berlin Lichtenberg, ma się wrażenie, że pozostawia się za sobą szary, brudny, śmierdzący moczem, obdrapany z tynku świat pełen śpieszących się smutnych lub nawet zrozpaczonych ludzi. Zostawić taki świat na zawsze jest o wiele łatwiej... Tor czwarty jest najbardziej skrajnym torem na całym dworcu... - Kolego, wypijesz tyk piwa ze mną? Ostatniego tyka. Wypijesz? -zapytał, dotykając jego uda i wysuwając puszkę z piwem w jego kierunku [61].*

в) дієслова: *«Gdyby w hali kasowej dworca Berlin Lichtenberg postanowić zabić się, skacząc pod pociąg, to idąc na rampę toru czwartego na peronie jedenastym, żyje się najdłużej... Nagle poczuł, że chce pożegnać się z tym człowiekiem. Podszedł do ławki. Odsunął komputer i usiadł blisko niego» [61].*

Надалі вважаємо за необхідне проведення дослідження стану самотності персонажа на лінгвокогнітивному та комунікативно-прагматичному рівнях.

У когнітивному просторі аналізованого роману Я. Вишневського стежимо вербалізацію ЕК САМОТНІСТЬ, що спричинено соціо-психологічними факторами розвитку суспільства. В епоху інформаційного, економічного та соціального прогресу людина почувається покинутою та усамітненою. Однією з причин занурення людини у віртуальну реальність є відчуття самотності в реальному соціальному середовищі. Позбавленість реального спілкування та відсутність змоги бути почутим і зрозумілим для іншого зумовлює пошук виходу з кризового стану. Таким ілюзорним виходом постає втеча у віртуальну реальність, де індивід шукає відчуття єдності з навколишнім світом та іншими суб'єктами, нехай і віртуальними.

Уже сама назва роману «Самотність в мережі» є символом емоційного стану самотності. Як наслідок, людина відчуває емоційну самотність і «ховається» у світ віртуальної реальності, зокрема, у мережу Інтернет, де шукає іншого віртуального суб'єкта спілкування, з яким вона може відчути цю емоційну єдність. Концепт

САМОТНІСТЬ у романі «Самотність в мережі» виражається і імпліцитно, і експліцитно. Імпліцитне вираження когнітем заторкує всі мовні рівні.

На основі виявлених експліцитних засобів можна визначити лексичні одиниці, що переходять з однієї когнітеми в іншу: «*Dzisiaj przyszedł po raz ostatni na ten dworzec. Potem już nigdy nie będzie samotny. Nigdy. Samotność jest najgorsza. Czekaając na ten pociąg, siedział spokojny, pogodzony z sobą. Niemal radosny... Byłem pusty w środku. Przeszedłem na ten cmentarz bez kwiatów. Było mi to obojętne.*» [61].

У тексті безліч авторських афоризмів, що вербалізують концепт «самотність», наприклад: «*Boże, pomóż mi być takim człowiekiem, za którego uważa mnie mój pies.*». Або – «*Wszystko to jest na zawsze, najkrótszy okres miłości...*», «*Czyż Stwórca nie powołał świata do istnienia dlatego właśnie, że czuł się samotny?*», «*Może tylko Bóg jest tak zajęty wymyślaniem nowych form cierpienia grzesznych ludzi, że na zara- dzenie cierpieniu bezgrzesznych zwierząt nie ma już po prostu czasu i odkłada to na później?*» [61].

Залучення результатів психологічних розвідок надало нам змогу окреслити спектр проявів самотності: самотність – властивість та стан; усамітнення, відчуження – рух від людей; ізоляція, покинутість, відсторонення – байдуже ставлення до кого-, чого-небудь.

Схематично спектр прояву самотності можна зобразити так (див. рис. 3.1.):

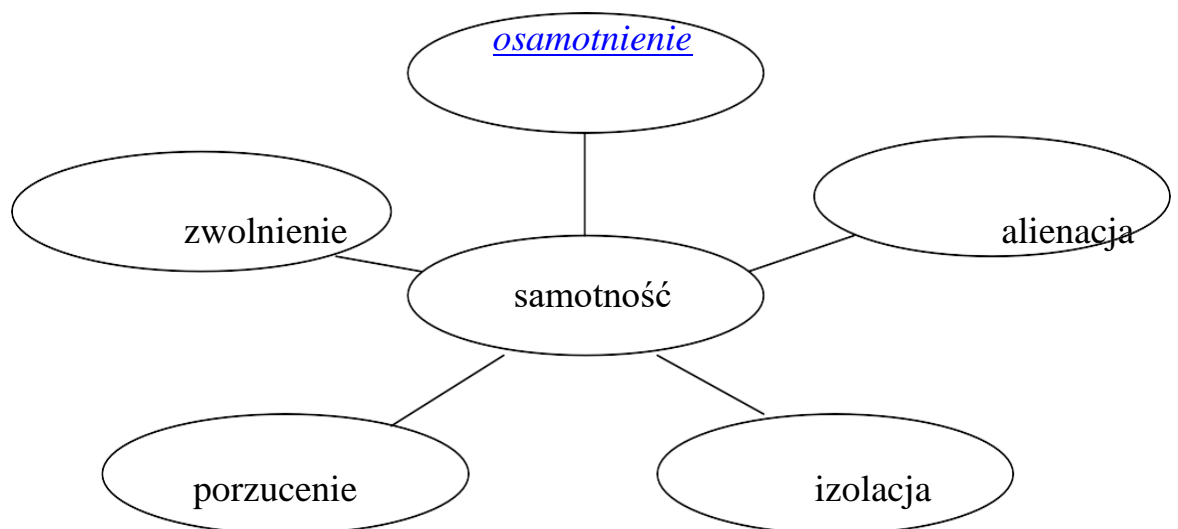

Рис. 3.1. Спектр проявів стану самотності

Самотність, усамітнення, відсторонення, відчуження, покинутість, ізоляція – це психологічні стани, властиві субстрату кіберсуб'єкта, тобто реальної особистості з справжнім духовним світом, яка страждає від сурогатного спілкування, що складається з цитат і посилань.

На основі використання лексикографічних джерел з'ясовано змістовий потенціал категорії самотності на основі аналізу вживання лексеми самотність / *samotność* у практиці польського мовлення, використанні цього поняття в художній літературі.

В епоху інформаційного, економічного та соціального прогресу людина почувається покинутою та усамітненою. Ілюстративний матеріал доводить цю гіпотезу: *«Dla rodziców Andrzej stanowił powód nieustannej satysfakcji. Zresztą jedynej. Sami nie osiągnęli zbyt wiele. Inni jeździli na wczasy do Bułgarii, kupowali maluchy i meblościanki, a oni mieli tylko Andrzejka. Był ich dumą i jedynym usprawiedliwieniem własnego nieudacznictwa. Taki demonstracyjny akt przekazania genów. Nie udało nam się wiele w życiu, ale mamy syna prymusa. Przy takim ciśnieniu wymagań, gdyby był dziewczynką, Andrzej powinien mieć co najmniej anoreksję [61].»*

Екзистенціальна позиція, єдина серед усіх теорій, розглядає самотність як універсальну характеристику людського буття. Змістовий аналіз вживання поняття «самотність» вказує на багатоманітність прояву переживань людини, викликаних феноменом самотності, що є невід'ємною складовою її екзистенції. Самотність як глобальний соціально-психологічний феномен може бути виражений як духовно-психічна властивість особи, духовно-психічний процес, стан її внутрішнього світу, ставлення особи до спільноти та спільноти до особи і як соціальна пасивність, депресія, почуття власної непотрібності: *«Dzisiaj przyszedł po raz ostatni na ten dworzec. Potem już nigdy nie będzie samotny. Nigdy. Samotność jest najgorsza. Czekał na ten pociąg, siedział spokojny, pogodzony z sobą. Niemal radosny.» [61].»*

Відсторонений тип особистості – ще один із спектру проявів самотності. Це – чудові спостерігачі стосовно процесів, які відбуваються з ними. Вдалим прикладом цього є надприродне проникнення у символіку сновидінь, яке такі

особи часто демонструють. Ключовий момент у цьому випадку – внутрішня потреба у встановленні емоційної дистанції, що відділяє їх від інших людей. Відсторонені від спільноти, вони проводять навколо себе свого роду магічне коло, всередину якого ніхто не може проникнути. Ось чому зовні вони можуть «розумітися» з людьми. Нав'язливий характер цієї потреби проявляється у їхніх реакціях тривоги, коли зовнішній світ вторгається у їхнє життя. Єдиний спосіб, котрим відсторонена людина може компенсувати свою ізоляцію – це винахідливість (варто пригадати Робінзона Крузо). Такі люди уникають суперництва, престижу та успіху. Проте яскраво виражена потреба в усамітненні. Схематично такий стан можна зобразити таким чином (див. рис. 3.2.):

Рис. 3.2. Рух проти людей як елемент стану самотності

Яскравим прикладом можуть слугувати персонажі роману ВОНА ховає від всіх переписку з Якубом. Вони живуть далеко один від одного, для них є лише ICQ, де, окрім них немає нікого.

Уже на початку можна зрозуміти, що головна героїня почувається самотньою, бо вона відчуває потребу виговоритися, тому пропонує вислухати її «першому зустрічному» в ICQ: *«Jestem jeszcze trochę zakochana resztkami bezsensownej miłości i jest mi tak cholernie smutno teraz, że chcę to komuś powiedzieć. To musi być ktoś zupełnie obcy, kto nie może mnie zranić. Nareszcie przyda się na coś ten cały Internet. Trafiło na Ciebie. Czy mogę Ci o tym opowiedzieć?»* [61]. ВОНА — польський інженер, молода, красива й самотня жінка. Хоча у неї є чоловік, та сімейне життя давно вже не приносить ні радості, ні хвилювання. А у відносинах — серйозний криза: *«Mam 29 lat, mieszkam w Warszawie, od 5 lat z mężczyzną, który jest moim mężem, mam długie czarne włosy i oczy, których kolor zależy od mojego nastroju. Nawet nie wiesz, jak się cieszę, że mam ICQ tutaj w moim komputerze, i że*

Ty masz. Od 16.30 dzisiaj tak się cieszę ... Wtedy mężczyźni poszli bez żadnego sensu. A im bardziej byli, tym mniej chciałem zbliżyć się do każdego kolejnego. Potem przyszli mężczyźni bez sensu. Z każdym kolejnym mniej chciałem zbliżyć się do następnego. Doszło do tego, że czasami, gdy byłem z nimi w łóż-ku i nawet wtedy, gdy oni „tam na dole” mnie całowali, to ja „tam na górze” i tak czułam się samotna» [61].

Тому вона намагається відволіктися за допомогою віртуального спілкування в мережі, де випадково зустрічається з Якубом: *«Dowiedziałam się o Twoim istnieniu około 16.30. Teraz jest dopiero 17.15 w Warszawie, a zdążyłeś już wywołać we mnie podziw, zdumienie, ciekawość, zazdrość, wzruszenie, smutek i radość. Ja ostatnio mato przeżywam, więc za- uważam ostrzej takie uczucia» [61].*

Розглянемо інший тип самотності, а саме – рух від людей (див. рис. 3.3.):

Рис. 3.3. Рух від людей як елемент стану самотності

На текстовому рівні рух від людей задля досягнення цілісності, спокою та духовного розвитку прослідковуємо на прикладі головного персонажа роману Якуб – після смерті коханої Наталі, живе один, не спілкуючись ні з ким, і як наслідок – відомий німецький учений, програміст-генетик, професор, поляк, читає лекції по всьому світу. Дуже самотній: *«Schylił głowę i poczuł, że nie zatrzyma tych łez. Już dawno nie czuł się taki samotny. To przez te urodziny. Samotność jako uczucie od kilku lat rzadko docierała do niego w szalonym pędzie codzienności. Samotnym jest się tylko wtedy, gdy ma się na to czas. On nie miał czasu. Tak skrzętnie organizował sobie życie, żeby nie mieć czasu. Projekty w Monachium i w USA, habilitacja i wykłady w Polsce, konferencje naukowe, publikacje. Nie, w jego biografii nie było ostatnio przerw na rozmyślanie o samotności, rozczulenia i takie słabości jak ta teraz tutaj» [61].*

Головні персонажі, перебуваючи на безпечній відстані від інших, можуть дати свободу вираження багатьом почуттям, не пов'язаних безпосередньо із людськими стосунками. У русі проти людей вони озброюють себе для виживання у суспільстві,

пронизаному суперництвом. У русі від людей вони сподіваються досягти певної цілісності, спокою та високого духовного розвитку: *«Dzisiejszego poranka chciał być jednak zupełnie sam w biurze. Zdał sobie nagle sprawę, że zupełnie sam oznaczało także wszystkich na jego liście ICQ. Nagle realni ludzie z pokojów obok byli tak samo niechętnie widziani jak i ci wirtualni. To, że byli w Warszawie, San Diego, Bazylei, Dublinie czy Hamburgu, nie grało większej roli. Mogli przecież w każdej chwili zapytać: «Jakub, jak się dzisiaj czujesz?» [61].*

До того часу, поки відсторонена людина може зберігати дистанцію, вона почуває себе достатньо захищеною; але якщо з якоїсь причини межа магічного кола порушена, її безпека підлягає загрозі. Таке усвідомлення наближує нас до розуміння того, чому відсторонена людина впадає в паніку, якщо вона більше не може утримувати емоційну дистанцію, що відділяє її від інших людей; і варто відмітити, що ця паніка виявляється настільки сильною тому, що у людини немає способу боротьби з життям: *«Ostatnio czuję się bardzo samotna. Będę miała dziecko. Czas najwyższy mieć dziecko. Mam już przecież 35 lat. Poza tym chcę mieć coś swojego. Coś, co będę kochać. Bo ja tak naprawdę najbardziej w życiu chcę kogoś kochać... Jak on nienawidził tej wiadomości! Szczególnie w piątki późnym popołudniem. Robiło się nagle tak pusto w jego biurze. Czuł coś, co stanowiło chyba mieszaninę rozgoryczenia, pretensji do niej, rozczarowania i samotności. Wszystko naraz» [61].*

Сучасній людині необхідна така єдність з іншими, яка ґрунтується не на тимчасовій вигоді з ними, а на духовному взаєморозумінні. У випадку органічної єдності двох або декількох суб'єктів виникає нова екзистенційна реальність – Ми. «Це «Ми» не є просто сумою «Я» плюс «Ти», воно постає певною своєрідною реальністю, безкінечно багатшою, ніж «Я» чи «Ти», і саме в такому злитті «Я» і «Ти» збагачуються, здобувають те, чим окремо взяті не володіють». Справді, духовна єдність двох людей, їхня спорідненість здатна розвивати й доповнювати один одного, обопільно вдосконалювати внутрішній світ: *«Poza tym czuję się bezpieczna, bo wiem, że nikt, oprócz Ciebie, tego nie przeczyta. Wyślę to i zniszczę... Kochanie, tam na lotnisku w Paryżu, gdy już się zobaczymy, nie pozwól mi się zapomnieć. Przypominaj mi nieustannie, że jesteśmy tylko przyjaciółmi... Mam uczucie, że fakt, iż jesteśmy tak bardzo anonimowi,*

pozwała mi pytać o rzeczy, o które nie zapytałabym... Oprócz barmana, który się zupełnie nie liczy, jesteśmy sami, tylko ty i ja... Przypominaj mi nieustannie, że jesteśmy tylko przyjaciółmi. Chyba że i Ty się zapomnisz. Jeśli tak, to mi nie przypominaj. Takie zapomnienie może zdarzyć się nawet najlepszym przyjaciółom [61].

Таким чином, людській природі органічно властиві дві протилежні й суперечливі екзистенційні потреби – усамітнення та єдність. Кожна людина в різні моменти свого життя прагне до усамітнення, що допомагає їй ефективніше проходити шлях самопізнання, краще розуміти життя й осягати його істини, усвідомлювати свою ідентичність, місце та роль у системі суспільних взаємовідносин. Така потреба є природною та закономірною. Людині властиве прагнення до усамітнення, а глибоке почуття самотності розцінюється як негативне. Автентичними формами єдності можна вважати солідарність, релігію, любов і дружбу. Проте глобалізаційні процеси, прискорюючи темп життя, не залишають людині часу для усамітнення, рефлексивного осмислення свого життя. Індивід звикає до високого темпу життя, переважно зосереджується на активній зовнішній діяльності, а вирішення власних екзистенційних проблем відходить на другий план. Відтак, людина в умовах глобалізації активна, діяльна, але часто є самотньою.

Феноменологічний аналіз самотності заснований на розумінні «Я-концепції» особистості. Суспільство примушує індивіда діяти відповідно до соціально виправданих, обмежуючих свободу, зразків поведінки. Це веде до суперечності між внутрішнім істинним «Я» індивіда і проявами «Я» у відносинах з іншими людьми. Одне лише виконання соціальних ролей, неважливо, наскільки вони адекватні, веде до безглузлого існування індивіда. Індивід стає самотнім, коли, усунувши охоронні бар'єри на шляху до власного «Я», він, проте, думає, що йому буде відмовлено у контакті із сторони інших: «PS Zawsze, kiedy tam więcej czasu w Warszawie, jadę do Żelazowej Woli. Gdy tam jestem, siadam na ławce w ogrodzie przy dworku i słucham muzyki. Czasami płaczę.. Londyn miał dla mnie za duże ciśnienie. Aby to wytrzymać, trzeba było być hermetycznym. Inaczej wszystko uleci z ciebie. To czysta fizyka. Nie umiałam być aż tak szczelna. Łatwiej jest, gdy we dwójkę „trzyma się pokrywę”. Ja nie potrafiłam nie być sama. Gdy nawet komuś pozwalałam zasypiać obok siebie, to wychodziło zawsze na to, że to ja

muszę trzymać dwie pokrywy. Poza tym mnie było z definicji trudniej. Ja przecież jestem ze wsi... Chyba już nie jestem. Nie piję wódki, jestem punktualny, dotrzymuję słowa i nie organizuję powstań. Ale psychoterapeutę miałem już nawet w Polsce...Jestem przecież wirtualna. Jak anioł. Anioły też są wirtualne. Za- wsze takie były. Nawet na tysiąc lat przed Internetem. Ale w moim przypadku to kłamstwo. Ja TYLKO jestem wirtualna. Nic nie mam wspólnego z aniołem. Je- stem grzeszną, rozpustną kobietą» [61].

Висловлювання героя, що виражається оповідачем за допомогою безпосередньо – прямої мови, є одночасно й засобом характеристики персонажа, і засобом розвитку подій. У наведеному нижче уривку можемо знайти причини самотності Якуба: *«Tak skrzętnie organizował sobie życie, żeby nie mieć czasu. Projekty w Monachium i w USA, habilitacja i wykłady w Polsce, konferencje naukowe, publikacje... Jestem jeszcze trochę zakochana resztkami bezsensownej miłości i jest mi tak cholernie smutno teraz, że chcę to komuś powiedzieć. To musi być ktoś zupełnie obcy, kto nie może mnie zranić. Nareszcie przyda się na coś ten cały Internet... ONA: Już dawno żaden mężczyzna aż tak bardzo nie starał się, aby miała taki nastrój, czuła się atrakcyjna i miała najlepsze drinki w kieliszku... Odszedł i zrobiło się tak pusto i przeraźliwie cicho. Napisała: Nagle tak cicho zrobiło się w moim świecie bez Ciebie... ON.Życie przeważnie jest smutne. A zaraz potem się umiera... Życie przeważnie jest smutne. A zaraz potem się umiera...» [61].*

На противагу психоаналітичному та феноменологічному підходу, де причиною самотності є сама людина, представники соціальної психології покладають відповідальність за виникнення стану самотності на суспільство, тому, далі розглянемо соціологічний підхід до визначення концепту САМОТНІСТЬ.

Соціологічна модель тлумачить самотність як нормативний загальний статистичний показник, що характеризує суспільство. Досліджуючи самотність як соціальні відносини, як прихильність, керівництво і оцінку, причиною самотності може бути недолік соціальної взаємодії індивіда, а також взаємодії, що задовольняє соціальні запити особистості: *«Teraz już jej nie ma. I innych też. Wszyscy najważniejsi ludzie, których kochał, umarli. Rodzice, Natalia... Nie miał nikogo. Nikogo ważnego... Gdy Natalia odeszła, najbardziej nie mógł pogodzić się z tym, że następnego dnia życie toczyło się dalej... [61].*

Хоча у великих містах тисячі, а то й мільйони людей живуть поряд, чимало мешканців страждає від самотності. У гамірних і метушливих мегаполісах сусіди, не маючи часу на спілкування, залишаються чужі одні одним. Недовіра до інших і боязнь пускати когось у своє життя часто породжує почуття самотності: *«Dzisiaj przyszedł po raz ostatni na ten dworzec. Potem już nigdy nie będzie samotny. Nigdy. Samotność jest najgorsza. Czekając na ten pociąg, siedział spokojny, pogodzony z sobą. Niemal radosny» [61].*

Психодинамічний підхід акцентує увагу на самотності, як нездоланному, постійному відчутті, яке є відображенням характерних рис особистості: нарцисизму, манії величі і ворожості. За твердженнями дослідників, концептуалізація і вербалізація психоемоційних станів здійснюються переважно через метафори: *«Wiedziała tylko, że jest sam i jedyną kobietą, z którą dyskutuje o miłości i „Eroice” Beethovena, jest ona. To ją uspokoiło, ale nie na długo. Niezaspokojona ciekawość jego przeszłości trwała w niej nieustannie [61].*

Найчастіше в романі концепт SAMOTNOŚĆ / САМОТНІСТЬ вербалізується за допомогою однокореневих слів зі спільним коренем **-sam-**: *«Minęła północ. Schylił głowę i poczuł, że nie zatrzyma tych łez. Już dawno nie czuł się taki samotny. To przez te urodziny. Samotność jako uczucie od kilku lat rzadko docierała do niego w szalonym pędzie codzienności. Samotnym jest się tylko wtedy, gdy ma się na to czas. On nie miał czasu. Tak skrzętnie organizował sobie życie, żeby nie mieć czasu... Doszło do tego, że czasami, gdy byłam z nimi w łóż-ku i nawet wtedy, gdy oni «tam na dole» mnie całowali, to ja «tam na górze» i tak czulałam się samotna» [61].*

Оскільки художня картина світу твору відображає ментальність людини, її духовну та практичну діяльність, водночас вона віддзеркалює культурні цінності. У цьому процесі автор виступає творцем текстової світобудови, а текст є його моделлю, яка акумулює моральні та духовні якості.

Інтимний підхід проголошує, що феномен самотності обумовлений відсутністю соціального партнера, коли міжособистісним відносинам індивіда не вистачає інтимності, необхідної для довірливого спілкування. Не кожен, хто є сам, страждає від самотності. На відміну від осіб, які люблять побути наодинці, самотня

людина почувається ізольованою і прагне товариства. Побути на самоті іноді навіть корисно, скажімо, щоб помолитися чи подумати: *«Andrzej studiował, grał do mszy, modlił się z zakonnikami i coraz bardziej oddalał od realnego świata... Tymczasem Andrzej najdłużej ze wszystkich klęczał nocami przed krzyżem. Noc za nocą. Przestał dopiero wtedy, gdy z popękanych siniaków na kolanach zaczęła wypływać krew i plamić kamienną posadzkę. To on najczęściej leżał krzyżem w kaplicy. To on z samotności sprzyjającej rozmowie i jedności z Bogiem uczynił swoją filozofię życia.»* [61].

Проте вимушена самотність завдає сильного болю. *«Czy wiesz, że samotność to w przekonaniu ludzi najgorszy rodzaj cierpienia? To jest uniwersalne dla świata. W Nowym Jorku tak samo jak na Nowej Gwinei ludzie truchleją ze strachu przed samotnością i opuszczeniem. Czy wiesz, że według jednego z najstarszych hinduskich mitów stwórca powołał świat do istnienia tylko dlatego, że czuł się samotny? Czy wiesz, że amerykańskie podręczniki psychiatrii kwalifikują pustelnicтво jako formę obłędu?.. Rano kobiety przyszły zapalić świece przed mszą. Poczuly zapach wódki przy ołtarzu i znalazły tam brata Andrzeja. Na okrwawionym przedramieniu jego lewej ręki można było odczytać niewyraźny napis: Boga nie ma»* [9 c. 81-86].

Загальносистемний підхід до проблеми самотності полягає у тому, що поведінка живих організмів відображає переплетення впливів декількох рівнів, які діють одночасно як система. Рівні розташовуються від клітинного до міжнаціонального. З цієї точки зору самотність є механізмом зворотного зв'язку, який допомагає індивіду або суспільству зберегти стійкий оптимальний рівень людських контактів: *«Bez ostrzeżenia zakończyła ten Chat. Odłączyła się od Internetu. Była offline. Zniknęła tak samo bez zapowiedzi, jak się pojawiła. Nie przeczytała już tej ostatniej wiadomości. Patrząc w ekran monitora, pomyślał, że nagle zrobiło się jakoś pusto i cicho bez niej... Byłem pusty w środku. Przyszedłem na ten cmentarz bez kwiatów. Było mi to obojętne. Oprócz agresji wobec Boga nie czułem nic... Czy wiesz, że według jednego z najstarszych hinduskich mitów stwórca powołał świat do istnienia tylko dlatego, że czuł się samotny? Czy wiesz, że amerykańskie podręczniki psychiatrii kwalifikują pustelnicтво jako formę obłędu? I trwał. W opustoszałych chatach pasterzy w Bieszczadach, w hotelu w Rzeszowie, w Krakowie, dokąd Anastazja nocą przyjechała na dwie godziny autostopem. Trwał też dzięki*

czytanej poczcie i dzięki podsłuchiwanym regularnie telefonom» [61].

Вивчення самотності як автономної сутності дозволяє нам посилатися на неї, визначати її кількість, виділяти її певні аспекти, бачити у ній причину чогось, діяти з її урахуванням. Такі онтологічні метафори необхідні для спроб раціонального осмислення нашого досвіду: *«Rozumek: Tak przypuszczałem. Twój mąż jest tutaj ze mną cały czas. Nawet w nocy. Nie, żeby chciał. Po prostu go tutaj wysłałaś. Musi ci być pusto tam u ciebie?»*

Serce: Czasami. Najczęściej, gdy wracam z pracy.

Rozumek: No tak. Wyłączysz komputer i jest ci pusto. Co takiego jest w tym facecie z Niemiec? Jako Rozum przyznaję, że jest mądry. Nawet bardzo. Ale mądrych mężczyzn jest mnóstwo. Co on ma takiego w sobie?.. Pomyślałaś, Serce, o tym? W igloo jest zawsze tak samo. Nudno? Zimno? Może, ale nie ma popiołu. Do popiołu potrzebne są płomienie... Myślałam, że to przejdzie, że ty, Rozum, razem z Rozsądkiem pomożecie mi z tym sobie jakoś poradzić, że to tylko taka chwilowa nieregularność w reakcji na chłód, pustkę i obojętność dokoła. Ale teraz chcę, aby ta «nieregularność» trwała. Bardzo chcę» [61].

Відповідно до міждисциплінарного підходу самотність визначається, як переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості і показує розкол основної реальної мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості: *«Delta w ramach swojego udziału w akcji zapewniła jej pełną opiekę. Gdy zniknęła na tym swoim wózku za drzwiami samolotu, poczuł nagłą pustkę, smutek i samotność... Przepychając się przez tłum na lotnisku, nagle zaczął zastanawiać się, czy te jego wszystkie bakterie powodujące tyfus, wszystkie stany uniesienia w spełnionym podziwieniu i cały ten zgiełk jego życia nie są przypadkiem tylko formą ucieczki przed pustką i samotnością. Ania wypełniła na kilka tygodni tę pustkę radością, wzruszeniem i czymś naprawdę ważnym» [9 с. 98-154].*

Самотність настає у тому випадку, коли індивід сприймає (усвідомлює) невідповідність між двома чинниками – бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Вони вважали, що самотність – це складне відчуття, що охоплює особистість вцілому – її відчуття, думки, вчинки: *«Dzisiaj przyszedł po raz ostatni na ten dworzec. Potem już nigdy nie będzie samotny. Nigdy. Samotność jest najgorsza. Czekając na*

ten pociąg, siedział spokojny, pogodzony z sobą. Niemal radosny... Czy wiesz, że według jednego z najstarszych hinduskich mitów stwórca powołał świat do istnienia tylko dlatego, że czuł się samotny? Czy wiesz, że amerykańskie podręczniki psychiatrii kwalifikują pustelnicтво jako formę obłędu?.. Ale tak myślała tylko krótką chwilę i z poczuciem ogromnej winy. Przecież samotność to najgorszy rodzaj cierpienia! Czyż Stwórca nie powołał świata do istnienia dlatego właśnie, że czuł się samotny? Niech już chrapie, zostawia brudne skarpety na środku pokoju i pali w sypialni. Niech tylko będzie... Mieszkali razem i widział, jak bardzo jest samotny i jak bardzo tęskni za nią. Czasami, gdy wracał wieczorami do domu, zastawał go siedzącego w zadymionym do granic pokoju z opróżnioną butelką wódki na stole pokrytym zdjęciami jego matki» [61]

Таким чином, погляд на самотність, як розрив соціальних зв'язків і поглиблення кризи самоідентифікації визначається в психодинамічних, інтеракціоністських, когнітивних, системних, феноменологічних, інтимних, соціологічних, міждисциплінарних підходах. Розуміння феномена самотності не має єдиного джерела визначення і розвитку, але спільна риса усіх теорії в тому, що дана проблема особистості формується під впливом факторів: соціального тиску суспільства і ідентифікації особистості з іншими людьми та власної самоідентифікації.

У цілому цей твір створено у руслі постмодерної естетики, у романі спостерігаються характерні риси: використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя; зображення повсякденного реального життя як театру абсурду; іронічність та пародійність; зумисне переплетення різних стилів оповіді; фрагментарність.

Довготривала самотність шкодить людині, оскільки, по-перше, ізолює людину від соціальної діяльності, по-друге, загострює свідомість на власних недоліках і негативних переживаннях, що може призводити до суїцидальної поведінки, і, по-третє, – не відповідає людській природі, адже будь-яка особа прагне не лише до усамітнення, а й до конструктивної діяльності й діалогу з іншими та встановлення з ними емоційної єдності. І саме тимчасове усамітнення дозволяє людині задовольнити

дві екзистенційні потреби: побути на самоті із самою собою й водночас зберегти зв'язок та єдність із навколишнім соціальним середовищем.

Висновки до 3 розділу

Символічне наповнення концепту САМОТНОСТІ виявляється шляхом виведення та аналізу низки символів, які є виразними елементами щодо окреслення даного концепту. Концепт САМОТНОСТІ складають, зокрема, мовні одиниці. Саме вони відіграють провідну роль у його об'єктивації. Такими елементами у романі «Камінь посеред саду» і «Самотність в мережі» виступають: лексеми з коренем сам-, семантичні категорії пейоративного відчуження, емоційно-експресивна лексика, метафоричні вирази, слова та словосполучення, семантично та асоціативно пов'язані з лексемами «самотність».

Сучасна людина постає активним користувачем комп'ютерних технологій, а тому нерідко потрапляє в залежність від віртуальної реальності. Будучи активним суб'єктом суспільних взаємовідносин і не відчуваючи стану самотності, але маючи низький рівень самоконтролю та не витримуючи високих фізичних і психологічних навантажень, людина часто звертається до світу віртуальної реальності. Як наслідок – втрата соціальних зв'язків і відчуття єдності з навколишнім світом, що зумовлює згодом стан самотності. Водночас, слабка соціальна інтеграція, соціальна дезорганізація, відчуття самотності в реальному світі змушують людину шукати психологічного комфорту у віртуальній реальності. Нездатність самореалізації в реальному світі змушує індивіда шукати псевдо-реалізації у віртуальному. Часом людина сприймає віртуальну реальність за дійсність. Однак те, що віртуальній світ справді допоможе людині подолати стан самотності, є ілюзією. Втеча у віртуальну реальність – це не вирішення проблеми самотності, а лише тимчасова втеча від неї. Людина має бути чесною й відповідальною перед собою – усвідомити свою самотність у реальності та знайти мужність шукати справжніх шляхів встановлення єдності з навколишнім світом.

ВИСНОВКИ

Послідовно переглядаючи етапи здійснених компаративних типологічних пошуків, підсумуємо, як встановлюється і в чому полягає значення концепту САМОТНОСТІ в сучасному славістичному художньому дискурсі, зокрема у сучасній українській і польській літературі (на матеріалі романів Володимира Лиса «Камінь посеред саду» і Януша Леона Вишневського «Самотність в мережі»).

Виокремлення принципів дослідження пов'язане насамперед зі впливом наукових студій, у яких стрижневими виступають питання художньої автобіографії та художнього концепту.

Трактування проблеми концепту САМОТНОСТІ в художньо-автобіографічному творі засновуємо паралельно на теорії знань про природу концепту / художнього концепту і на дослідницьких напрацюваннях про антропологічні стани самотності. Серед учених немає єдності стосовно визначення поняття концепт / художній концепт, що пояснюється багатоплановістю його структури (у ньому вміщується як конкретне, так і абстрактне, як раціональне, так і емоційне, як універсальне, так і етнічне, як загальнонаціональне, так і індивідуально-особистісне).

Зважаючи на те, що художній концепт САМОТНОСТІ – це спадкоємність духовного та емоційного досвіду автора, одержана в ході пізнавальної діяльності, що знаходить своє вираження в мовних формах і пов'язана з когнітивною діяльністю, логічним мислимо його дослідження з двох позицій: літературознавчої, що включає філософський і лінгвістичний аспекти, та філософсько-антропологічної, соціологічної, психологічної, що зосереджується на предметності заданої проблеми.

Важливе місце у творенні концептуальної картини творів «Камінь посеред саду» і «Самотність в мережі» відводимо їх обопільно наскрізному мотиву самотності. Мотив самотності є головною смисловою одиницею, з якої складається фабула кожного з порівнюваних творів, та, водночас, домінантною категорією вираження їх теми та ідеї, індивідуальних авторських станів, інтересів, емоцій, установок, ідеалів. Типологічно спільні ознаки функціонування мотиву простежуємо на різних текстових рівнях: змістовому (у виборі персонажів, рис їх характерів, подій, ситуацій, предметів

та елементів побуту, природних факторів, у представленні середовищ героїнь загалом), а також стилістичному, лексичному, синтаксичному.

Віра в Бога, любов до свого ближнього, справжня дружба – усі ці форми єдності набувають особливого значення в умовах глобалізації, коли індивід перебуває в коловороті стрімких суспільно-політичних подій, перебуває під тиском інформаційного навантаження й часто не може усвідомити своє місце та роль у системі суспільних відносин. У такому розгубленому стані людина може відчувати себе самотньою, нереалізованою, а тому конче потребує підтримки, взаєморозуміння й глибокого почуття єдності з іншим, що дає впевненість у житті. Відтак, сучасний індивід, по-перше, має виробити в собі критичне мислення, аби не потрапляти під вплив глобалізаційних процесів і не губити власну ідентичність, а, по-друге, – мусить подолати егоцентризм і шукати форми автентичного єднання з іншим.

Великий інтерес являє собою комплекс подібних художніх елементів творів, які детермінують складні етапи адаптації героїв до життя: відчуття тривоги, переживання депресії. Результати дослідження не лише розкривають схоже ставлення письменників до проблеми «самотності» індивіда, що перебуває в певному емоційному стані, але й демонструють подібність творів на конкретних рівнях, які, за даними порівняльного дослідження, вважаємо невід’ємними складовими художньої концептуалізації самотності в романах «Камінь посеред саду» і «Самотність в мережі».

Виразними складниками концепту САМОТНІСТЬ в аналізованих романах виступають символи. Володимир Лис і Януш Леон Вишневський відзначаються оригінальними підходами щодо творення та трактування таких символів, які, крім загальноприйнятих значень, набувають ще й нових, неповторних індивідуально-авторських утілень. Усі розглянуті в роботі символи є виявами життєвості предметів, що постають концентрацією смислових нашарувань духовного досвіду авторів, відбитками специфічного суб’єктивного розуміння ними самотності. Символ, який має відповідне індивідуально-авторське смислове навантаження, фігурує в назві кожного з порівнюваних творів.

Проведене дослідження засвідчує, що зміст концепту САМОТНІСТЬ у творах

об'єктивується й на рівні художньої мови, тобто дійсного смислу, закладеного в усіх формальних компонентах, а саме: у значній кількості лексем з коренем сам-, емоційно-експресивної лексики, метафоричних виразів, а також слів та словосполучень, семантично та асоціативно пов'язаних із лексемами «самотність». Названі поетикальні елементи часто уподібнюються, іноді збігаються, що дає підстави говорити про те, що існує певна динаміка мовної художньої репрезентації концепту САМОТНОСТІ Володимиром Лисом і Янушем Вишневським.

Подолати самотність і встановити єдність з іншими, людина може лише в тому випадку, коли вона є психологічно відкритою до конструктивного діалогу, коли бачить і поважає цінність іншого «Я», намагається його зрозуміти.

Наведені результати дослідження ідейно-художньої природи концепту САМОТНОСТІ у сучасній українській і польській літературі (на матеріалі романів Володимира Лиса «Камінь посеред саду» і Януша Леона Вишневського «Самотність в Мережі») підтверджують загалом функціонування подібних ідейно-концептуальних явищ у різних національних авторів та дають, отже, підстави окреслити перспективи майбутніх досліджень у руслі узагальнення українсько-польської міжлітературної відповідності періоду кінця ХХ – початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 03.02.2023).
2. Антологія польської поезії [Текст]. Т. 1 / Ред. М. Бажан. Київ: Дніпро, 1979. 464 с
3. Бондаренко І. С. Концепт "інженерна діяльність" у системі комунікаційних технологій. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2014. № 4. С. 4-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2014_4_3.
4. Вашека Т. В., Гічан І. С. Психологія спілкування : Навчально-методичний комплекс. Київ : Книжкове видавництво НАУ, 2006. – 184 с.
5. Венжинович Н. Концепт і його лінгвокультурологічна природа. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 2006. Вип. 14. С. 89-94.
6. Венжинович Н. Ф. Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові. *Українська мова: науково-теоретичний журнал*. Київ : Інститут української мови НАН України, 2008. №1. С. 117–124.
7. Винниченко В. К. Записки Кирпатого Мефістофеля : [роман, повість, оповідання, п'єса]. Харків : Фоліо, 2006. 382 с.
8. Винниченко В. Кумедія з Костем : [оповідання]. Київ : Школа, 2005. 432 с.
9. Вишневський Я. Самотність в Мережі / Я. Вишневський ; [пер. з пол. О. Кравець]. Київ : Рідна мова, 2018. 424 с.
10. Воробйова О. П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14, № 2. С. 53–63.
11. Громик Ю. В. Діалектні елементи в художньому мовленні Володимира Свідзинського. *Творчість Володимира Свідзинського*. Луцьк : РВВ «Вежа», 2003. С. 114–145.
12. Демченко Н. Д. Чала А. Г. Лінгвалізація концепту «самотність» у

сучасному українському художньому дискурсі (на матеріалі роману «камінь посеред саду» володимира лиса). *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*, 2023 (2), 3-13. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.1>

13. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь- Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.

14. Етимологічний словник української мови [уклад. Р. Болдирєв та ін.]. Т. 5: Р – Т. – К., 2006. 704 с.

15. Ємець-Доброносова Ю. Відлуння самотності: Кнут Гамсун та контекст українського модернізму / упоряд.: Ю. Ємець-Доброносова. Київ : Факт, 2003. 470 с.

16. Загаєвський Адам. 120 віршів / переклад з польської В. Дмитрука. Львів: Кальварія, 2011. 160 с.

17. Захід – Схід : основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства : [антологія / Науковий проект, загальна редакція Л. Грицик]. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 376 с.

18. Кагановська О. М. Лінгвокогнітивний аспект утілення текстових концептів у французькій та українській художній прозі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ : НПУ, 2007. Вип. 2 : До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 50–57.

19. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.

20. Камю А. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість / Пер. з фр. Передм. Д. Наливайка. Київ : Дніпро, 1991. 655 с.

21. Карабльова О. В. Художні версії проблеми самотності у сучасній жіночій прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». К., 2004. 20 с.

22. Коловоротна Н. Д. Вербалізація концепту "мовчання" в художньому дискурсивному просторі української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : Б.в., 2014 . 20 с.

23. Кононенко В. І. Символи української мови. 2-ге вид., доповн. і перероб.; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.
24. Кретов П. В. Реальність символічного : символи філософські та візуальні [Електронний ресурс] / П. В. Кретов. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N130/N130p112-117.pdf. – Назва з титул. екрану.
25. Купіна Я. В. Вербалізація концепту «пам'ять» в українській літературній мові : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02 .01 «Українська мова». Харків, 2011. 20 с.
26. Левченко О. П. Лінгвокультурологія та її термінна система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2003. Вип. 490. С. 105–113.
27. Лепкий Б. Казка мого життя : повість. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2014. 416 с.
28. Леськів Б. Нові горизонти лірики Маркіяна Шашкевича. *Дзвін*. 2000. №2. С.146.
29. Лис В. Камінь посеред саду. 2-ге вид. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 256 с.
30. Ліщинський В. І. Психологічні наслідки відчуження як специфічного сприйняття навколишнього світу. *Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2007. Ч. 1, Вип. 12. С. 225–231.
31. Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мимічної фразеології). *Проблеми слов'янознавства : Зб. наук. праць Відп. ред. В. Чорній; Ін-т славістики*. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2008. Вип. 57. С. 209–221.
32. Масенко Л. Сюжетна та образно-смілова характеристика драматичних творів Лесі Українки. Ключеві мотиви, ідеї драматичних творів Лесі Українки. *Українська мова та література*. 2000. №26 – 27. С. 7 – 54.
33. Мельничук О. Когнітивний напрям у вивченні невербальної текстової комунікації. *Англістика та американістика*. Донецьк : Вид-во ДНУ, 2006. Вип. 3. С. 51–55.

34. Міцкевич А. Кримські сонети. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=313> (дата звернення: 03.02.2023).
35. Мовчан М. Осмислення феномена самотності як проблеми суспільного буття особистості. *Філософські обрії*. 2005. № 13. С. 141–157.
36. Мовчан М. М. Феномен самотності : проблеми і перспективи. *Збірник наукових праць “Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії”*. Запоріжжя : ЗДА, 2004. № 17. С. 117–130.
37. Мовчан М. М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі [Текст] : автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 “Філософська антропологія, філософія культури” . Київ, 2008. 20 с.
38. Ніконова В. Г. Художній концепт : процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра). *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14, № 2. С. 113–122.
39. Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Харків, 2010. 210 с.
40. Підмогильний В. Місто : [роман]. Київ : Школа, 2008. 288 с.
41. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 1999. 308 с.
42. Потєбня А. А. Символ и миф в народной культуре / А. А. Потєбня ; Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова. – М. : Лабиринт, 2000. – 480с.
43. Радишевський Р. Польськомовна українська поезія кінця XVI – початку XVIII століття: автореферат дис. ... докт. філол. наук / 10.01.01 українська література; 10.01.03 – література слов'янських народів. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1996. 77 с.
44. Сапун М. В. Феномен авторської особистості в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2012. Вип. 33. С. 202–205.
45. Саяпіна Т.В. Творчість Яна Кохановського. Методичний посібник з курсу Історії польської літератури. Запоріжжя. Вид-во ЗДУ, 2001. 28 с.

46. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник]. Полтава : Довкілля К. 2008. 712 с.
47. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : [Монографія]. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
48. Словник синонімів Караванського. URL : <https://562.slovaronline.com/> (дата звернення: 03.02.2023).
49. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : [монографія]. Харків : Константа, 2006. 300 с.
50. Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи : [антологія / за заг. ред. Дмитра Наливайка]. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 487 с.
51. Тичина П. Г. Вибрані вірші / Павло Тичина, Максим Рильський ; [передм. і комент. О. Д. Ушкалова]. Харків : Фоліо, 2013. 156 с.
52. Фесенко В. Автобіографія : до проблеми жанрової ідентичності. *Сучасні літературознавчі студії. Модуси автобіографічного письма. Збірник наукових праць.* 2010. Вип. 7. С. 8–18.
53. Фесенко В. Автобіографія : до проблеми жанрової ідентичності. *Сучасні літературознавчі студії. Модуси автобіографічного письма. Збірник наукових праць.* 2010. Вип. 7. С. 8–18.
54. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Франко І. Збірник творів : у 50 т. / І. Франко; редкол. : Є. П. Кирилюк (гол.), Б. А. Деркач (заступ. голови) та ін. Київ : Наук. думка. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897 – 1899). 1981.– С. 45–119.
55. Хамітов Н. В. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури». Київ, 1998. 34 с.
56. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [Монографія]. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
57. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ: Дніпро, 1974. 623 с.
58. A. Zagajewski, *Solidarność i samotność*, Kraków 1986, s. 58.
59. Baldick Chris. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford New York: Oxford University Press 1996. 274 p

60. Wierzbicka, A 1999, 'Language, Culture and Meaning: Cross-cultural linguistics', in Dirven, René; Verspoor, Marjolin (ed.), *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp. 137-159.

61. Wiśniewski J. Samotność w sieci URL : <https://booksonline.com.ua/view.php?book=43963> (дата звернення: 03.02.2023).

62. Henryka Pitrowska. *Elegia // Słownik literatury staropolskiej*. Wros. Krak.Warsz., 1990.

63. *Metaphors we live by*. George Lakoff & Mark Johnson. Chicago: University of Chicago Press. Edited by Mark Johnson . 1980. 242 p.

ДЕКЛАРАЦІЯ
АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗНУ

Я, *Демченко Наталія Дмитрівна*, студентка магістратури
заочної форми навчання
філологічного факультету
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми 035.033 «Переклад та міжкультурні комунікації»
спеціалізації 035.033 «Слов'янські мова та література (переклад влючно), перша
– польська»
адреса електронної пошти anstrantias@gmail.com
підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота магістра на тему
«Особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ у сучасному славістичному
художньому дискурсі» відповідає вимогам академічної доброчесності та не
містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України "Про освіту", зі змістом
яких ознайомена;
– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною
її друкованій версії;
– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної
доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи,
а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____

Підпис _____ Н. Д. Демченко

Дата _____

Підпис _____ І. С. Бондаренко